

Encycl. O.

52

4.a.b.

DOMÁNYOS ZSEB KÖNYVTÁR

KÉKY LAJOS
MAGYAR IRODALOM
TÖRTÉNETE

4.ab

RÉVAI KIADÁS

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, including the word "Journal".

Handwritten text in the upper middle section, possibly a date or location.

Main body of handwritten text, appearing to be a list or series of entries, with some lines crossed out.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a conclusion or signature.

Engell. 6.52.

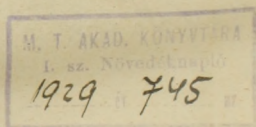
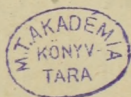
L. a. le.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

ÖSSZEÁLLITOTTA
KÉKY LAJOS

BUDAPEST, 1929.
RÉVAI KIADÁS

BEVEZETÉS.

A magyar irodalomtörténet az a tudomány, mely irodalmunk keletkezését és fejlődését vizsgálja s jelenségeinek okait és kapcsolatait magyarázza. Irodalmunk a magyar nemzet szellemi munkásságának az a nagyobb egysége, mely az élőszó útján vagy írásba foglalva, művészi (vagy legalább is művészi hatásra törekvő) formában a nemzet szélesebb köreire kíván hatni. Az egyetemes magyar irodalom, mely egyik része a világirodalomnak, magába foglalja mindazt az általánosabb érdekű szellemi terméket, melyet magyar emberek bármely nyelven s bármely tárgykörben alkottak. Rendszerint azonban irodalmon csak az ú. n. *nemzeti irodalmat* értjük, amely csak a nemzeti lelket és ízlést akár tartalmukban, akár szép formájukban megnyilatkoztató irodalmi termékeket foglalja egységbe, tehát a szépirodalmat és szónoklatot s a tudományok közül a történelmet és bölcsészetet.

Az irodalomtörténet nem régi tudomány; maga az *irodalom* szó is csak a nyelvújítás korából való. Szemere Pál alkotta a görög-latin eredetű *literatura* helyett. Az irodalmi művet eleinte elszigetelten, csak esztétikai szempontból vizsgálták. A XIX. század természettudományos gondolkodásmódja lát először az irodalmi termékben is, akárcsak valamely természeti jelenségben, erők okozatát, sok összeható tényező eredményét. Ezek a tényezők három csoportba foglalhatók: olyanok, melyek 1. az író egyéniségének kialakításában munkáltak közre; 2. az író korának, annak az emberi és természeti környezetnek alakításában részesek, melyben az író él s amelytől

senki sem függetlenítheti magát s végül 3. olyanok, melyek az író lelkében általános emberi érzéseket fejlesztenek, úgy formálják, hogy közösségekben érezze magát az elmúlt s eljövendő emberiséggel. Az irodalmi mű tehát nemcsak esztétikai érzelmeket keltő jelenség, hanem expresszív alkotás is, mely kifejezi az író egyéniségét, korát s a benne élő örök emberit.

Miként az emberek, a nemzetek is kölcsönös szellemi érintkezésben állanak egymással: eszméket, ösztönzéseket és formákat kap az elmaradottabb a haladottabbtól. Irodalmunkra is hatással voltak a külföldi irodalmak. Így tehát az irodalom nemcsak a nemzeti léleknek legáltalánosabb hatású kifejezője, hanem közvetíti a külföldi műveltségnek nagy eredményeit, a nagy eszmei és ízlésbeli világáramlatokat is. Két tényező munkál tehát állandóan az irodalom élete folyamán: a hazai eredetiség s a külföldi hatás. Mikor e két tényező a legösszhangzatosabban érvényesül, akkor éli virágkorát az irodalom.

A jeles irodalmi mű nemcsak kortársaihoz szól, hanem az utókorhoz is. Gyönyörködtető hatásán kívül általánossá teszi nagy egyéniségek kezdeményét. A kortársak számára gyarapítja és terjeszti a műveltséget, más nemzetek szellemi vívmányait s a nemzet életében fölmerülő új eszméket. Másrészről a jövő számára is megörökíti az elért új eredményeket, *hagyománynya* válik a jövőre nézve s közreműködik a szellemi közösség fenntartásában az egymásra következő nemzedékek közt. Nagy költőink műveiben letűnt magyar nemzedékek sorának lelke is megnyilatkozik előttünk.

Minden nemzet irodalma állandó jegyül az illető nemzet lelkének legsajátosabb, legjellemzőbb vonását tünteti föl. Irodalmunknak ilyen állandó jegye, minden korban felfakadó ihletforrása: a nemzeti érzés. Íróink lelkére nyugtalanítóan s ösztönzőleg hat annak érzése, hogy testvértelen kis nemzetünket csak a hazához ragaszkodó érzésnek szenvedélyesebb, önfeláldozóbb megnyilvánulása tarthatja fenn, ezért ennek élesztésén buzgólkodnak.

Irodalmunknak ez a szoros kapcsolata politikai életünkkel magyarázza meg azt, hogy irodalmunk új korszakainak kezdete rendszerint összeesik politikai életünk valamely nagy fordulatával. Legáltalánosabb irodalmunknak következő, a legújabb kor elkülönítésének kivételével Beöthy Zsolttól származó felosztása:

I. *A régi magyar irodalom korszakai:*

1. A pogány kor, mely a keresztyén királyság megalapításáig (—1001) tart.

2. A keresztyén középkor, a keresztyén királyság megalapításától a mohácsi vészig (1001—1526).

3. A protestáns kor, a mohácsi véstől a bécsi békéig (1526—1606).

4. A katolikus visszahatás kora, a bécsi békétől a szatmári békéig (1606—1711).

5. A nemzetietlen kor, a szatmári békétől Bessenyei György fellépéséig (1711—1772).

II. *Az újabb magyar irodalom korszakai:*

6. A felújulás kora, Bessenyei György fellépésétől a reform-kor megindulásáig (1772—1820).

7. A nemzeti költészet virágkora, a reform-kor megindulásától a milléniumig (1820—1896).

III. *A legújabb magyar irodalom kora, a milléniumtól napjainkig (1896—).*

I. A RÉGI MAGYAR IRODALOM.

1. Pogány kor.

A magyarság őstörténetére csak nyelvünk szerkezete és szókincse derít némi világosságot. Nyelvünk az ural-altái nyelvtörzsnek, mely az ősidőkben az Ural és Altai hegységek tájain, Ázsia pusztaságain élt, finn-ugor ágához tartozik. Régesrég megszűnhetett a nyelvcsalád egysége s megkezdheték külön életüket tagjai (magyar, vogul-osztják, zürjén-votják, lapp, finn, mordvin, cseremis), mert köztük ma már igen nagy a nyelvi különbség. A magyarság az őshazából való kiválás után török népek közé került s századokon át élt szomszédságukban. Ez erős nyomot hagyott nyelvén is, néprajzi jellegén is. Ebben találja magyarázatát az a hosszú vita, mely a fölött folyt, hogy a magyarság finn-ugor vagy török eredetű-e. A harc a finnisták (Hunfalvy Pál, Budenz József) győzelmével végződött, de a turánistáknak (Vámbéry Ármin) is vannak még mindig híveik, különösen történettudósaink közt; az pedig általánosan elfogadott vélemény, hogy ha nyelvíleg finn-ugor eredetű is a magyarság, néprajzi sajátosságai nagyon erős török keveredésre vallanak.

Őseinknek történelmileg ismert legrégibb hazájuk Baskiria volt, az Ural vidékén, majd a Don és Dnjeper közt, Lebédiában, félszázad mulva pedig a Dnjeper és Szeret síkságán, Etelközben telepedtek meg. Innen is tovább sodorta őket nyugat felé a népvándorlás hömpölygő áradata, míg végül, 896 táján, a Duna-Tisza síkságán szereztek végleges hazát maguknak. Itt egyideig még folytatták kalandozó, harcos életmód-

jukat, míg a honszerző Árpád utódainak, Gézának és Szt. Istvánnak honszervező bölcsessége bele nem iktatja a magyarságot a nyugat-európai keresztény műveltség közösségébe.

Költészet. A pogány magyarság költészetének semmiféle írott emléke sem maradt ránk. Csak hasonló életviszonyok közt élő népek költészeti emlékei alapján következtethetünk arra, hogy őseinknek is volt költészetük s ezt a föltevést egy pár szűkszavú történeti följegyzés is megerősíti. Ekkehard német szerzetes említi a szent-galleni kolostort 926-ban feldúló magyarok mulató dalait; a Szt. Gellért-legenda elmondja, hogy a kegyes püspök nagy gyönyörűséggel hallgatta egy szolgálóleány dalát, a „Symphonia Ungarorum”-ot. A szerencsétlen augsburgi csatából hazakerült hét magyarról s leszármazottjaikról följegyzik, hogy énekmondásból éldegéltek s a krónikások gyakran említik, hogy lakomák alkalmával énekmondók elevenítették fel az ősök emlékezetes tetteit.

Őseinknek is bizonyára voltak vallásos, harci, mulató, szerelmi és gúnydalaik s hősi énekeik. Legrégibb költőik valószínűleg táltosaik voltak, sámán-féle papok, híveiknek papjai, orvosai és költői egyszemélyben, kik varázsigék segítségével keresték az érintkezést a szellemekkel s ráolvasással gyógyítottak.

Mondák. Mint harcos nép bizonyára nagy tiszteletben tartotta a magyarság az ősök emléket és a mult harci dicsőségét s ez a kultusz gazdag mondaköltészetet sugallt. Ennek foszlányait középkori latin krónikásaink őrizték meg, kik lenézik ugyan az énekmondók csacska énekeit s a parasztság hiú meséit, de itt-ott, hitelesebb források híján, mégis ezekre támaszkodnak. Ezekből a töredékes maradványokból állította össze Toldy Ferenc a germán mondakörök példájára a hún-magyar mondakört, abban a meggyőződésben, hogy ezek egykor a nép ajkán élt mondáknak latin nyelvű összefoglalásai.

A hún mondakör gazdagabb a magyarnál, de eredetisége hosszú, még ma is eldöntetlen vita tárgya. A vita főként a körül forog, hogy a honfoglaló magyarság magával hozta-e a hún rokonság tudatát s a hún mondákat, éltek-e ezek a magyarság ajkán s innen jutottak-e a krónikákba vagy a krónikások külföldi forrásokból vették-e át krónikáikba s innen kerültek-e a magyarság köztudatába.

Eleinte az őshazából hozott, magyar nemzeti hagyománynak tartották e mondákat (Wenzel Gusztáv, Toldy Ferenc), majd ellenkező végletül teljesen külföldi forrásból kölcsönözttnek (Hunfavy Pál), sőt könyvmondák tudákos összetákolásának, mely sohasem élt a magyar nép ajkán (Riedl Frigyes). A két szélsőséges álláspont szükségessé tette a magyar krónikák mondáinak pontos egybevetését a külföldi anyaggal (Heinrich Gusztáv, Petz Gedeon, Sebestyén Gyula, Bleyer Jakab) s ennek eredménye az, hogy hún mondáink germán eredetűek, de vannak eredeti magyar néphagyomány mellett bizonyító részleteik is (különösen a Csabával kapcsolatos mondák). E vizsgálatok szerint a hún mondákat a magyarság az itt talált germán-szláv törzsektől tanulta el s ezt az anyagot a saját leleményével is kibővítette. Újabb kutatások szerint (Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Grexa Gyula) a magyarság már magával hozta mai hazánkba a hún-magyar rokonságnak s Atilla örökhagyásának tudatát s a hún mondák egy részét, melyet egy, a húnoktól leigázott s velük azonos török nyelvet beszélő bolgár törzs juttatott el az akkor Dél-Oroszország területén lakó magyarsághoz. Ez az ősi hagyomány a századok folyamán kibővült, részint a székelység hún mondáival, részint a krónikaírók idegen kölcsönzéseivel, részint a honfoglaló magyarság harcainak mondáival.

A honfoglalási mondakört, melynek legkerekesebb részei a fehér ló, Botond s a gyászmagyarok mondája, valamint a hozzájuk csatlakozó királymondakört, melynek középpontjában Szt. László áll, szintén a krónikaírók őrizték meg. Az utóbbi-

ban már a naív magyar leleményt keresztyén világnézet hatja át, a mondák közé legendák vegyülnek, a régi hősök mellé szent királyok és lovagok sorakoznak.

Egyes mondáknak a krónikások előadásából kitetsző kerek szerkezete s költői alakítása alapján Arany János egy mélyen járó tanulmányában (*Naív eposzunk*, 1860) azt bizonyítja, hogy naív eposzunk is alakulóban volt már, de a keresztyén vallás és a krónikás józanság megsemmisítette. Ez a föltevés azonban tudományosan nem igazolható.

2. Keresztyén középkor.

Szent István 1001-ben megalapította a magyar királyságot s a nyugati keresztyén kultúrához kapcsolta hozzá nemzetünket. Utódai elősegítették e művelődés elterjedését s igyekeztek mennél többszálúvá fejleszteni ezt a kapcsolatot, míg a mohácsi vész katasztrófája rá nem szakadt a nemzetre.

Vallásos irodalom. A középkorban az életnek minden körét áthatja a vallásosság s hatalmas erőfeszítésekre lelkesíti a híveket. Nálunk is a katolikus papság s főként a szerzetesrendek honosítják meg a művelődés intézményeit: az iskolákat, művészeteket s irodalmat.

Ezt a vallásos érzést irodalmi megnyilatkozásaiiban az *aszkézis* szelleme jellemzi: a hívő lélek minden áhítatával a túlvilág után eseng, megveti a földi élet és test örömeit s elfordul a természettől. A középkori embernek legfejlettebb képessége: képzelete, mely csodákat lát és vár az életnek minden körülményei közt. A művelődés tűzhelyei a kolostorok; ezekben készülnek a kézzel írott és ékesített könyvek, a *kódexek*. Nálunk körülbelül 100 kisebb-nagyobb ilyen kódex maradt fenn a középkorból. Ezek őrizték meg ennek a

kolostori irodalomnak termékeit, melyeknek összességét *kódexirodalom* néven is emlegetik.

Nagy egészében nemzetközi irodalom ez, melynek latin nyelvű vallásos termékeit lefordítják a különféle nemzetek nyelvére. Leghíresebb termékei: a legendáriumok sorában Jacobus a Voragine (XIII. sz.) *Legenda Aureája*; a példagyűjtemények közül a *Gesta Romanorum* s az építőirodalom termékeiből a középkor aszkétikus áhitatának utolsó nagy fellángolása: Kempis Tamás könyve *Krisztus követéséről*.

Legrégibb *nyelvemlékeink* is vallásos természetűek. Nyelvünknek első, össze nem függő emlékei okleveleink magyar szavai, melyeknek latin szövegébe helymegjelöléseknél rendszerint az eredeti magyar neveket írták be. Legrégibb az I. Endre idejéből való *tihamyi alapító-levél*, Miklós püspök, kir. udvari jegyző fogalmazványa.

Nyelvünknek első összefüggő szövegű emléke a XIII. század elejéről való *Halotti beszéd és könyörgés*. A vaskos, latin nyelvű kódex, mely tartalmazza, valószínűleg valamely bencés apátság számára készült szertartáskönyv, mely aztán a pozsonyi káptalan birtokába került s itt fedezte föl a belé írt rendkívül becses nyelvemléket 1770-ben Pray György történettudós, kinek tiszteletére az egész könyvet *Pray-kódexnek* nevezte el Toldy Ferenc. Most a Nemzeti Múzeum tulajdona. A beszéd, melynek tárgya a bűnbeesés, mint irodalmi alkotás is figyelemre méltó: rövidség s bizonyos zord erő jellemzi. Még nagyobb értékű mint nyelvemlék: Árpád-kori nyelvünk sajátosságait belőle ismerhetjük meg. Azt bizonyítja, hogy nyelvünk már az Árpádok idején kialakult, úgy hogy az akkori beszéd megértése ma sem jár különösebb nehézséggel. Mindössze néhány szótőnek és képzőnek régiesebb alakja, néhány ragnak a maiénál teljesebb formája s a még teljesen keresztül nem vitt hangrendi illeszkedés mutat jelentősebb különbséget. Van természetesen néhány olyan szava is, mely mai nyelvünkben már nincs meg,

néhány szónak pedig a jelentése változott meg azóta.

Utána következő három nyelvemlékünk már a XIV. századból származik. A nemrég fölfedezett *Ó-magyar Mária-síralom* a legrégibb ismert magyar vers. A németek által a belga löweni egyetemi könyvtár helyreállítására vásárolt könyvanyagban bukkantak rá. A Mária-sírárok a holt fiát sirató Istenanya fájdalmát fejezik ki. Nagyon kedvelt műfaja ez a középkori költészetnek, de nemzeti nyelven ez időtájt még csak nagyon ritkán szólal meg és így bizonyos egyetemes irodalomtörténeti jelentősége is van e nyelvemlékünknek.

Harmadik nyelvemlékünk a *Gyulafehérvári glosszák*. Glosszáknak az idegen nyelvű szöveg fölé vagy mellé lapszélre írt magyar nyelvű értelmezéseket vagy jegyzeteket nevezik. Nyelvemlékünkben is három latin nyelvű prédikáció vezérszavait vetette lapszélre egy ferencrendi szerzetes a gyulafehérvári püspöki könyvtár egyik kódexében. Becsesebb a *Königsbergi töredék és szalagok*, melyeket a königsbergi egyetemi könyvtár egyik kódexének bekötési táblájából áztattak ki s a töredék Mária szüzanyaságát magasztalja, a szalagok pedig az Üdvözlégy legrégibb fordításából tartalmaznak inkább csak szavakat, mint részleteket. A töredék egy pár sorában tisztán kicsendül a ritmus, ezért sokan Mária-éneket látnak benne, mások viszont elmélkedésnek vagy imának tartják.

Nagyobb számmal maradtak ránk középkori irodalmunk termékei a XV. századból s a XVI. elejéről származó kódexekben. A legrégibb közöttük s egyszersmind az első magyar nyelvű írott könyv az assisi szt. Ferenc legendájának fordítását tartalmazó *Jókai-* (régebben Ehrenfeld-) *kódex*, a XV. század első feléből.

A középkori vallásos irodalomnak legjellegzőbb két műfaja: a legenda és himnusz. Ránk nézve legjelentősebbek a magyar szentekről szóló legendák, melyeknek legnagyobb gyűjteménye az *Érdy-kódex*. Karthauzi szerzetesek másolták a

mohácsi vész idején s legendáinak legnagyobb része Temesvári Pelbártnak, a Mátyás király idejében élt híres ferencrendi hitszónoknak latin nyelvű prédikációgyűjteményeiből (*Stellarium, Pomerium*) van fordítva. Korfestő vonásokban leggazdagabb a *Margit-legenda*, melyet egy régibb kódexből Ráskai Lea dömés apáca másolt, szintén a XVI. század elején. IV. Béla szentéletű leányáról szól s megeleveníti előttünk a középkori magyar apácaklastromok világát is. A szépprózai elbeszélés, a regényes történet felé hajlást mutat már a *Szt. Elek legendája* s *Barlám és Jozafát* históriája. Az utóbbi indiai eredetű s hőse voltaképen a hinduk legnagyobb szentje, Buddha. A XVI. század harmadik évtizedéből való Érsekújvári Kódex, melynek legnagyobb részét Sövényházi Márta apáca másolta, egy nagyterjedelmű verses legendát is megőrzött *Alexandriai Szt. Katalinról*. Mint költemény is figyelemre méltó, bár hosszadalmas vitatkozó részletei fárasztók. Régebben Temesvári Pelbártnak tulajdonították, újabban valamely ismeretlen szerzetes által latin eredetiből készített fordításnak tekintik.

A kor érzésvilágának másik jellemző tolmácsa a *himnusz*, a mély keresztyéni áhitat szárnyaló kifejezése. A rendkívül gazdag latin nyelvű himnusz-költészet termékeinek magyar fordítása hamarosan megindul, de e fordításoknak legnagyobb része még igen kezdetleges. Költőibb hatású náluk a ritmikus prózában fordított *Halál himnusza*, első jelentkezése irodalmunkban a halál előtt való egyenlőséget megszólaltató, ú. n. *haláltánc-énekeknek*. Az eredeti himnuszok közül kiemelkedik *Vásárhelyi Andrásnak*, a mohácsi csatában elesett ferencrendi szerzetesnek *Éneke Szűz Máriához* s a *Szent Lászlónál szóló ének*. Mindkettőben kifejezésre jut már a magyar hazafias líra egyik jellemző sajáttsága: a vallásos és nemzeti érzés összeolvadása.

A kor vallásos termékeiből figyelemre méltóak még az első *bibliafordítások*. A legrégibb a XV. század harmincas éveiből való; szerzői Ta-

más és Bálint huszita érzelmű szerzetesek, ezért *huszita-biblia* néven is szokták emlegetni. Újabban dunántúli premontrei vagy bencés szerzetesekben keresik fordítóit. Három nagy töredékét másolatban a Bécsi, Münchener és Aporkódex őrizte meg. A XVI. század elején készült a Jordánszky-kódexben megőrzött bibliafordítás, melynek szerzőjét egyideig Bátori László tudós pálos szerzetesben látták.

Kedvelt műfaja volt a középkornak a *példa*, rövidebb, erkölcsstanító célzatú történet. Nagy bőséggel fűztek be ilyeneket terjedelmesebb írásművekbe, szentbeszédbe, legendákba és elbeszélésekbe. Leggazdagabb gyűjteményüket egyik kódexünk, a *Példák könyve* tartalmazza.

A vallásos élettel kapcsolatos és az egyház kezében van ez időben még a dráma is. A keresztyén egyházi szertartás keretén belül fejlődött ki a *liturgikus dráma* s a bibliai történet egyes részleteit ábrázoló *misztérium-jelenetekből* alakul ki a *misztérium-dráma*, mely már kiszorul a templomokból. Nálunk a fejlődés elakadt a misztérium-jeleneteknél, melyek a nép között napjainkig fennmaradtak (bethlehemes, vízkereszti játékok). Játszottak misztérium-drámákat is, de ezek nem voltak magyar nyelvűek. A párbeszédes előadásnak egyetlen példájául maradt a Sándorkódexben *A három keresztyén leány legendája*; ez Hroswitha német apáca dialogusokba szedett *Dulciti* című legendájának fordítása.

Világi irodalom. Sokkal kevesebb emléke maradt a világi irodalomnak, pedig számos adat bizonyítja, hogy a nemzeti irányú költészet is virágzott e korban. Királyainknak udvari énekeseik voltak s ezeknek ellátására királyi várjóságok szolgáltak (Igrici, Regtelök). Latin nevök *ioculator*, magyarul többnyire a szláv eredetű *igríc* névvel nevezik őket. Ez általán hangszeren játszó mulattatót jelent, hangszerük az *igríc-készség* volt. De voltak versszerző s előadó *énekmondók* is, kik verseiket hangszerkísérettel énekeltek, sőt voltak vándorénekesek is. Mindezeket különféle

neveken találjuk említve (deák, kobzos, hegedős, lantos, sípos, regös) s közülök többnek a nevét is ismerjük (Csiper, Hamzó, Mikó). Ez ősi énekmondás emlékei hangzanak ki még ma is az ország egyes vidékein élő *regös-énekekből*.

Az Árpádok korából semmi írott emléke sincs ez énekeknek, melyek tárgyukat bizonyára a mondából, a nemzet multjából s koruknak emlékezetesebb eseményeiből merítették. De a kor végéről két nagyobb elbeszélő költemény is maradt ránk. Az egykorú eseményt megéneklő históriás ének legrégibb emléke *Szabács viadala*. Eleje hiányzik; tárgya Mátyás királynak 1476. évi híres várívása, melyet nehézkesen, száraz időrendben mond el. A másik a *Pannónia megvétele*ről szóló ének, melyben a fehér ló mondájának valamely régibb feldolgozását írja át, helyenként megtartva az eredetiből egy-egy alliterációs vagy elevenebb ritmusú részletet, gyarló szerkezetű s kezdetleges előadású verssé Csáti Demeter ferencrendi szerzetes a mohácsi vész idején.

Világi líránknak is igen kevés emléke maradt ránk. A szerelmi dalokat, az ú. n. *virágénekeket* üldözte az egyház s mindössze egy kezdetleges dalt őrzött meg a körmöcbányai városi számadáskönyv, hova tollpróbául firkantotta a jegyző. Maradt ránk egypár *sírató ének* (Mátyás király haláláról; a törökverő Beriszló Péter püspökről; Both Jánosról, Mátyásnak török földön veszett követéről; ez utóbbiban először bélyegzi meg költészetünk a török álnokságot), néhány politikai költemény s Apáti Ferenc *Cantilenája*, első szatíránk, mely erőteljes feddés-sel eszméltet a mohácsi vést megelőző erkölcsi züllésre.

Latin nyelvű irodalom. Mátyás király fényes budai palotája egyik legragyogóbb középpontja volt a korszak végén hódító útra kelt nagy ízlés-áramlatnak, a *renaissance*-nak. Latin nyelvű irodalmának kiváló magyar származású művelői Vitéz János a cicerói szónoklat, Janus Pannonius

a költészet terén, magyarországi virágzásának dicsőséges emlékei Mátyás híres könyvtárának, a *Corvinának* pompás kódexei. Mátyás halálával minden eredménye megsemmisült e fényes mozgalomnak, melynek egyébként a magyar irodalomra semmi hatása se volt.

A kor latin nyelvű irodalmának jelentékenyebb termékei a nemzet történetéről írt *krónikák*. Legrégibb köztük *Anonymus*nak a honfoglalást tárgyaló *Gesta Hungarorum*, melynek keletkezési idejét újabb kutatások II. Béla király korára teszik s ismeretlen szerzőjét Péter óbudai prépostban keresik. A többiek mind visszavezethetők egy elveszett közös forrásra, melyet *Nemzeti Krónika* néven emlegetnek s melynek írását még Szt. László korában megkezdték s II. István s II. Géza idején folytatták. Ebből merít a IV. László idején élt *Kézai Simon* s a legszínesebb előadású *Bécsi Képes Krónika*nak Nagy Lajos idejében élt ismeretlen írója.

3. Protestáns kor.

A középkort nálunk az általános európai változásokon kívül egy nagy nemzeti katasztrófa is zárja. A mohácsi csatavesztés a király halálának következményéül megindítja az ország területének három részre szakadását. A lelkek egységének meglazulását tovább mélyíti a hitújítás mozgalma, mely rendkívüli gyorsasággal terjed el s felhasználja hitigazságai terjesztésére az iskolát, szószéket és irodalmat. A könyvnyomtatás segítségével átalakítja a középkori szellemet: a gondolkodást szabadabbá, a műveltséget általánosabbá teszi. Nemzeti nyelvre fordítja s a hívek kezébe adja a bibliát; általán az egyház nyelvévé a nemzeti nyelvet tevén, nálunk is gazdag magyar nyelvű irodalmat fejleszt. A kutató kedv élénkebbé válik, vallási kérdésekre vonatkozólag heves tudásvágy tölti el a lelkeket s ezt a refor-

máció az irodalomnak minden eszközével igyekszik kielégíteni. Zápolya öldöklő századának megpróbáltatásai közt heves nemzeti érzés fakad fel a jobbak lelkében, az erkölcsi süllyedés szörnyű képei közül a hazafias önfeláldozás dicső hősei magasulnak fel (Szondi, Zrinyi, stb.) s ez az érzés egyre szenvedélyesebb törökgyűlölet formájában nyilatkozik. Ez az erős nemzeti érzés s a vallásos tudásvágy fő ihletője a kor irodalmának. Harmadikúl az elnyomottak jogérzete járul hozzájuk néhány megnyilatkozásában, melyek az Isten előtt való egyenlőség tanításának visszhangjai.

Ellenére a súlyos közviszonyoknak, a magyarság nemzeti érzésében és műveltségében erősödik s irodalmunk nemcsak meglepő gyarapodásnak indul, hanem voltaképen ez a zivataros század teremti meg nemzeti irodalmunkat.

Vallásos irodalom. Bár az irodalomnak világi irányban való nagy térfoglalását s megerősödését hozza magával e kor, irodalma nagyobb részében még vallásos. Az új hit tanítói mindenekelőtt a bibliát igyekeztek híveik kezébe juttatni anyanyelvükön. A kor első bibliafordítói, Komjáti Benedek *Szent Pál leveleinek* (Krakó, 1533) s Pesti Mizsér Gábor a négy evangéliumnak fordításával, még nem szakadnak el nyiltan a katolikus vallástól, de már Rotterdami Erasmus szellemében kritikai vizsgálódással közelednek a szentíráshoz. Az első görög eredetiből készült fordítás Sylvester János *Új Testamentum*-fordítása (Sárvár-Újsziget, 1541). Könyvének distichonos ajánlásában s az evangélisták elé írt tartalmi összefoglalásokban találjuk az első magyar kísérleteket az időmértékes verselésre s előszavában hangzik el az első méltányoló szó a magyar virágénekeknek képekben gazdag nyelvéről. Az első teljes, eredetiből készült fordítás Károli Gáspár gönci esperesé, mely az abaujmegyei Vizsolyban jelent meg („Vizsolyi biblia”, 1590) s irodalmunknak minden más termékénél mélyebb és állandóbb hatást gyakorolt sa-

játságos stílusával a protestáns magyar nép lelkére és kifejezésmódjára.

A protestantizmus gazdag *hitvitázó irodalmat* is teremt. Az első támadást a kath. egyház ellen *Ozorai Imre* evang. prédikátor indítja a *Krisztusról és Antikrisztusról* írt könyvével (1535). Támadása válasz nélkül maradt. A század első felében a különféle protestáns felekezetek, főként kálvinisták és unitáriusok állanak egymással szemben, élükön e polemiák legkiválóbb harcosaival: Méliusz Juhász Péterrel és Dávid Ferencsel. Csak a század második felében veszi fel a harcot a felocsudó kath. egyház Telegdi Miklós pécsi püspök prédikációiban (1577), kinek méltó ellenfele Bornemisza Péter. E polemikus irodalomnak, mely jelentékeny hatással volt a magyar próza kifejezőbbé tételére, legértékesebb terméke *Magyari István* sárvári evang. prédikátor vitairata *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602).

Különös kedvvel fordul a protestantizmus az ó-testamentum felé. A XVI. századi magyarság még nemzeti életében is hasonlóságot látott a zsidóéval: miként az, ő is egyszerre védelmezi hazáját és hitét a pogány ellenségtől. Versekbe szedik az ó-testamentum egyes részeit s ez a gazdag *bibliai epika* bizonyos mértékig a legendákat is pótolja a hívők számára. Fordítják és utánozzák a *zsoltárokat* s a középkori himnuszok szerető atyja helyett az ó-testamentum zordon isten-képzelete tölti el a lelkeket. E zsoltárköltészetnek talán legköltőibb emlékei *Ecsedi Bátori István* prózai zsoltárai, melyekben az Isten előtt vergődő büntudat nyer megindító kifejezést. Jeremiás próféta siralmainak mintájára írt *jeremiádok* eszméltetik a magyarságot Isten sujtó haragjára, *feddő énekek* téregetik a hatalmaskodó nagyok szemeire vétkeiket s *haláltánc-énekek* hangoztatják a halál egyenlősítő hatalmát és a mennyei bíró igazságszolgáltatását.

A vallásos vitatkozó kedv hozta létre a magyar drámai irodalom első termékeit is. Ezek a *polemikus drámák* voltakép egy-egy hitigazság-

nak párbeszédes vitatásai. Sztárai Mihály az *Igaz papság tükrében* (1559) s a töredékül maradt *Papok házasságában* (1550) a papirend s a papi nőtlenség dogmáját támadja, míg a *Debreceni disputa* unitárius szerzője mintegy a kálvinisták ellen fordítja a papi hierarchia vádját, mellyel Sztárai a katolikusokat illette. Legjelesebb drámai emléke a kornak a *Balassi Menyhárt árultatásáról* szóló komédia, melynek szatírája kétélű: vallási és politikai. Pellengérre állítja a kornak egyik elvetemült rabló főurában a kor tömérdek bűnét; vallásos támadása a kath. fülbegyónás és a kálvinista praedestinatio ellen irányul. Költői értéke főként az, hogy irodalmunkban a jellemzés első kísérletéül tekinthető. Karádi Pál unitárius püspök adta ki (Abrudbánya, 1569); szerzőjét is benne látják.

Világi irodalom. A világi irodalomnak legnagyobb számmal az elbeszélő költészet terén maradtak emlékei. A középkori *énekmondók* utódai tovább művelték a nemzeti szellemű költészetet a nemzet multjából vett tárgyú *históriás énekeikkel* vagy a jelen emlékezetes eseményeit versekbe foglaló *krónikáikkal*. Műveltségük és életmódjuk két csoportba különítette őket: a *lantosok* iskolázott, nagyúri udvarokban élő emberek voltak, szerzeményeiket lant kísérete mellett énekeltek s ki is nyomatták; a *hegedősök* mint vándor népénekesek bebarangolták az országot s énekeiket pengetős hegedűn kísérték. Az énekmondók rendjére egyébként, mely akkor mintegy az újságokat pótolta, halálos csapást jelentett a könyvnyomtatás elterjedése.

Tinódi Sebestyén. Egyik utolsó képviselőjük Tinódi Sebestyén (1510 kör.—1556). Bejárta az országot, versekbe foglalta s maga készítette daltamokra énekelte korának emlékezetes eseményeit s egyetértésre buzdított velük a török ellen. Költői alakítás nélkül való, gyarló ritmusú és rímelésű verseivel nem költői hatásra, hanem igazságra és hitelességre törekedett. Munkáinak nagyobb történeti, mint költői értékük, de szívhez szól

erkölcsi bátorsága, mellyel korának pártos nagyurait feddi s egyetértésre, vitézségre és vallásosságra inti. Krónikái őrizték meg a XVI. századi magyar katona külső életének képét s elmondják Erdély történetét János király halálától Fráter György megöletéséig, Magyarországra vonatkozólag pedig különösen két emlékezetes év eseményeihez fűződnek: 1541 (Buda vesztéséről és Török Bálint fogságáról) s 1552 (Budai Ali basa históriája, Az vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról, Eger vár viadaljáról való ének). Verses krónikáit összegyűjtve Kolozsvárott nyomatta ki *Cronica* címen, 1554-ben.

Széphistóriák. Vannak nagy számmal olyan elbeszélő költeményeink is e korból, melyek nem történeti, hanem mondai tárgyúak s nem erkölcsi tanulságot akarnak nyújtani, hanem regényes kalandokkal gyönyörködtetés a céljuk. Több csoportját különböztetjük meg e *széphistóriáknak*, melyek onnan veszik nevüket, hogy szerzőik a címben vagy előbeszédben a *szép* vagy *igen szép* jelzővel ajánlják őket.

Közülök legfontosabb két eredeti, magyar mondai tárgyú. Egyik Ilosvai Selymes Péter tanító, majd vándorénekesnek *Az híres-neves Tholdi Miklósnak* jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való históriája (1574). A költeménynek, mely összefüzetlenül, zavarosan és kezdetlegesen mondja el tárgyát, inkább anyag-értéke nagy: megmentette egy eredeti mondánk törmelékeit, melyekből a magyar költészetnek egyik legnagyobb remeke: Arany János Toldi-trilógiája készült. Maga a Toldi-monda egyébként egyike legtöbbet vitatott irodalomtörténeti kérdéseinknek. Eleinte az erőnek valamely ősmagyar hitregei megszemélyesítését látták Toldiban (Toldy Ferenc), majd idegenből (Heinrich Gusztáv szerint a cseh Kurzibold, Greguss Ágost szerint a francia Gamelyn-mondából) átvett mondai hőst, míg végül Szilády Áron kutatásai igazolták Kemény Zsigmond föltevését, hogy Toldi történeti személy volt. E történeti alakhoz idegen

eredetű mondai elemek is tapadtak (pd. az özvegygel való kaland s a sírfeltörés Boccaccióból). Ezeknek vizsgálatában Solymossy Sándor jutott legszélsőségesebb álláspontra: hogy az Ilosvaitól följegyzett monda egyáltalán nem is volt élő magyar monda, hanem csak külföldi irodalmi hatásnak, főként a nyugati lovag-epikának visszhangja. Ezzel szemben Négyesy László joggal hivatkozik arra, hogy ha sok irodalmi forrásból verődött is össze századok folyamán a Toldi-monda, ezeknek az elemeknek összetartója mégis csak a magyar szellem volt.

A másik eredeti mondai tárgyú széphistóriánk a Szendrei Névtelennek *Szilágyi és Hajmásija*. Ennek is van történeti alapja. Sokan benne látják az első magyar balladát s benne szólal meg először magyar nyelven a honvággy.

Második csoport gyanánt van két olyan széphistóriánk is, melyeknek tárgya délszláv eredetű, de ez magyar földre van lokalizálva, még pedig, a lovagepika mintájára, egy mesés, Bélának nevezett magyar király lovagi udvarába. Egyik Ráskai Gáspár Vitéz Franciscója, másik a Semptei Névtelennek Béla királyról s Bankó leányáról szóló széphistóriája. Ez utóbbiban többen az első magyar víg balladát látják.

A harmadik, legnagyobb csoportot azok a széphistóriák alkotják, melyeknek tárgya idegen eredetű. Főforrásaik: a Gesta Romanorum (Póli István Jovenianusa, Apollonius királyfi, Rusztán császár); olasz mesék, főként Boccaccio (Istvánffy Pál Volter és Grizeldisze, Enyedi Györgynek Gismunda és Gisquardus históriája). Olasz eredetiből fordítottanak mondja a nép közt is rendkívüli népszerűsége jutott Árgírus királyfit is átdolgozója, Gersei (Gyergyai) Albert.

Széppróza. Kevesebb terméke maradt ránk a szépprózai elbeszélésnek, mely ekkor még inkább oktatásra, mint mulattatásra törekedett. Megjelennek az első mesegyűjtemények: Pesti Mizsér Gáboré s Heltai Gáspár *Száz fabulája*, melyekben bátor szószólója az elnyomottak-

nak. Szintén Heltaiban látják többen a hasonló célzatú, tréfás népkönyvnek, *Salamon és Markalf*-nak átültetőjét német eredetiből. A kor egyetlen eredetinek látszó prózai elbeszélése a *Mankóczi István viselt dolgairól* szóló, ismeretlen szerzőtől származó töredék, mely egy részeges országhóborlónak ízetlen tréfáit és durva kalandjait mondja el. Mindegyiknél jelentékenyebb a *Ponciánus históriája* (1573) című keretes elbeszélés, a Sindbad meséi vagy a hét bölcs mester története című ind ősi mesegyűjteménynek németből készült gyarló és kezdetleges átültetése.

A líra. Balassi Bálint. A kor lírai termésének nagyrésze is tanító célzatú. Főként lírai epithalamiumok, lakodalmas énekek ezek, melyekben a házastársak vagy komoly intelmekkel (*Házasok éneke*) vagy dévaj kötődéssel (*Adhortatio mutierum*) fordulnak egymáshoz. A kor szerelmi dalaiból kéziratot könyvek, főként a *Vásárhelyi daloskönyv*, őriztek meg maradványokat.

De megszólaltatta e kor az első nagy magyar költői egyéniséget is. Balassi Bálint (1551—1594) volt ez. Előkelő családból származott, vétezi iskolára Egerbe került s itt végzetes, oltahatatlan és boldogtalan szerelemre gyúladt a temesvári hős leánya, Losonczi Anna iránt. Látva szerelmének reménytelenségét, megházasodott, de házassága tömérdek szerencsétlenségnek vált forrásává. Bujdokol, gyötrődik, vezekel, míg végül az Esztergomot vívó fölmentő seregben halálos sebet kap.

Balassi az első eredeti költői egyénisége irodalmunknak. Századának és családjának erőszakos vére lobogott benne, kalandokban gazdag élete folyamán szilaj természete szakadatlan összeütközésekbe hajszolta s féktelen szenvedélye feldúlta életét. Alapjában nemes lelkének viharzása őszinte közvetlenséggel nyilatkozik meg költeszetében. Vallásos lírája nem általános színezetű érzést fejez ki, mint elődei, hanem a maga egyéni érzését, lelkének töredelmes vergődését.

Hazafias és katona-dalai mély költőiséggel tolmácsolják a XVI. századi magyar katona lelki-világát. Legváltozatosabb s legnagyobb értékű szerelmi lírája, egy szenvedélyes szív érzelmi végletességének költői tolmácsa. Epedő, szenvedélyes érzés vonúl át rajta az eszménykép után, kit Anna, Julia és Coelia néven énekel. Ez állandó érzés mellett a költő csélcsap lelke más nőkért is lángra gyúl s játszian udvarló versekben kéri vagy köszöni meg vonzalmukat. A humanista líra hatása alatt állott, de kitárta lelkét a népköltészet frissesége és közvetlensége előtt is. Lírájának vannak fogyatkozásai: szerelmi érzésének érzéki tüze, csekély változatossága motívumokban és hangnemben; de hatalmas gyarapodása is költészetünknek a szerelem szenvedélyes érzésével s a természetérzéssel. Forma tekintetében is dallamosabb elődeinél; megalkotja a róla elnevezett versszakot.

Életében csak istenes versei jelentek meg, világi verseinek legnagyobb része csak 1874-ben került napvilágra. Hosszú ideig neki tulajdonították egy szenvedélyes szerelmi viszonyt megéneklő széphistóriánknak, az *Eurialus és Lucretiának* fordítását s minden valószínűség szerint ő írta azt a drámát is, melynek csekély töredékét csak nemrég fedezték fel s melyet *Credulus és Julia* néven szoktak említeni.

Tudományos irodalom. A kor tudományos irodalma még nagyon érzi a kezdet nehézségeit. A magyar nyelv még nagyon fejletlen s a tudomány nemzetközi nyelve a latin. A történetírás terén említésre méltó Bencédi Székely István világkrónikája s Heltai Gáspárnak Bonfini fordításául készített Magyar krónikája és Mindszenti Gábor emlékirata János király végnapjairól. A latinnyelvű történetírók közül főként Istvánffy Miklós nádori helytartó magaslík ki. Az első magyar nyelvtant is latin nyelven írta Sylvester János (1539).

4. A katholikus visszahatás kora.

A diadalmas protestantizmus ellen a kath. egyház csodálatos szervező készséggel csakhamar megindítja a küzdelmet s ez Európa nagy részét hosszú időre ádáz harctérre változtatja. Nálunk is teljes erővel megindul az ellenreformáció s ez nyomja rá bélyegét a XVII. századra. A kor irodalmában még mindig nagy jelentősége van a vallásnak, de most az a törekvése legjellemzőbb, hogy az ellenfelek igyekeznek rendszeresen egybefoglalni az évszázados küzdelem eredményeit. Nagy dogmatikus munkák s gazdag tartalmú énekgyűjtemények jelennek meg.

A vallásos harcok mellett a nemzeti önállóságunkért való küzdelmet is tovább kellett küzdenie a nemzetnek. A század vallásháborúk, török elleni hadjáratok és a bécsi udvar ellen folytatott szabadságharcok közt telik el. Ezek főkérdései a szellemi életnek is és mindegyik küzdelemnek megvan a maga nagy irodalmi képviselője (Pázmány, Zrinyi, Kuruc költészet). A mult korszak török gyűlölete most szenvedélyes németgyűlöletnek ad helyet, melyet állandóan táplálnak a nemzeti küzdelmek.

Vallásos irodalom. Pázmány Péter. A vallásos irodalmat jellemzi, hogy a katolicizmus egyre tudatosabban s szélesebb körben használja fel azokat a fegyvereket is, melyekkel a reformáció küzdött ellene. A bibliát lefordítja Káldi György jezsuita (1626), egymást éri a sok vitázó irat s napvilágot lát több énekeskönyv.

Legkimagaslóbb alakja e mozgalomnak Pázmány Péter, a „bíboros magyar Cicero”. Nagyváradon született régi magyar református családból. Vallást változtatva, a jezsuita rend tagjai közé lépett be. Rendkívüli becsvágya, tehetsége s nagyhatású irodalmi munkássága ifjan az esztergomi prímási székbe emelte s itt a legnehezebb viszonyok közt csodálatos szívóssággal és lángelmével végezte az általa új életre keltett

katholikus egyház szervezését. 1637-ben halt meg Pozsonyban.

Mint író igyekezett egyháza minden irányú lelki szükségletét kielégíteni. Főműve a *Hodegus* vagy *Isteni igazságra vezérlő Kalauz* (1613) című hatalmas dogmatikai mű, melynek főcélja az új tanok támadása s a kath. egyház tekintélyelvének megvédelmezése. Munkásságának másik kiváló terméke *Prédikációi* (1636). Ebben is, *Imádságos könyvében* (1606) is inkább az értelemre igyekszik hatni, mint a szívre. Kitünően fordította Kempis Tamás híres hitbuzgalmi könyvét (*Krisztus követéséről*). Mint polemikus is rendkívüli hatással védte hitének igazságait. Nevét ismertté Magyar István könyvére írt *Felelete* (1603) tette, majd Alvinczi Péter kassai predikátorral állott heves vitát.

Nemcsak mint író, hanem mint szónok is legnagyobb alakja korának. Legfőbb jellemzője az erő. Munkássága korszakalkotó prózánk történetében. Érvekkel és gúnnyal egyaránt ható stílusának tösgyökeres magyarosság, a legelvontabb igazságokat is megértető világosság, hatalmas tudással fölfegyverzett vitatkozó ügyesség, előadásának fordulatossága s idézetekben, közmondások, jóízű szólásmódok, népies kifejezések alkalmazásában nyilatkozó talpraesettsége a legfőbb ékességei.

Szenci Molnár Albert. A protestáns írók közül Szenci Molnár Albert (1574—1634) a legkiválóbb. Egész élete szegénységgel és küzdelemmel teljes vándorélet volt, olthatatlan tudáshozomja a külföld egyik városából a másikba üzte. Első képviselője nálunk az író típusának, aki elsősorban használni akar; megérzi korának lelki szükségletét s azt nyújtja a közönségnek, amire annak legnagyobb szüksége van. Írt gyakorlati célú magyar nyelvtant idegenajkúak számára, írt szótárt, átjavította a Károli-féle bibliát, fordított egyházi beszédeket. Főműve: *zsoltárfordításai* (1607), melyek dallamos, változatos versformákkal gazdagították költészetünket, továbbá

Kálvin alapvető művének fordítása (*A keresztyéni religióra és igaz hitre való tanítás*, 1624).

Erdélynek legjelentékenyebb egyházi írója Geleji Katona István (1589—1649) püspök. Számos vitatkozó és dogmatikus munkája mellett közrebocsátotta az *Öreg Graduál* címen emlegetett nagy énekeskönyvet. *Titkok titka* című hitvitázó művének függeléke gyanánt adta ki *Magyar Grammatikácskáját*, melyben először mondja ki helyesírásunk etimológiai elvét s a nyelvújítás jogosultságát. Említést érdemelnek az üldözött szombatosoknak istenfélelemmel és rajongással teljes énekei. Legkiválóbb énekköltőjük Pécsi Simon kancellár.

Világi irodalom. Zrinyi. A világi költészetnek legnagyobb képviselője gróf Zrinyi Miklós, századának legkiválóbb magyar államférfia, hadvezére és költője. A zágrábmegyei Ozaly várban született 1620-ban, Horvátország leggazdagabb és legelőkelőbb családjából. Pázmány felügyelete alatt kitünő iskolázást nyer, hadvezéri hivatóságának is már korán kiváló bizonyosságait adja; hírből-névben, közéleti méltóságban gyorsan emelkedik, de erős magyarsága egyre élesebb összeütközésbe sodorja a bécsi udvarral, amely elgáncsolja nagyszabású terveit. Keserű lélekkel vonul vissza s 1664-ben a kursaneci erdőben egy megsebzett vadkan kioltja életét.

Zrinyi lánglelkét egy nagy cél hevítette: Magyarország felszabadítása a nemzet saját erejéből a török uralom alól. Ezt munkálta tehetségének minden irányú megnyilatkozása, ebben az irányban akar bizalmat és lelkesedést kelteni hatalmas költeményével is. Költői műveit 1651-ben adta ki *Adriai tengernek Syrénája* című gyűjteményében. Kisebb költeményeken: idilleken, elégiákon és epigrammákon kívül ez tartalmazza 1645—6 telén írt főművét, a Zrinyitől *Obsidio Szigetiana* néven nevezett 15 énekes hősi eposzt, melyet inkább *Szigeti veszedelem* s *Zrinyiász* néven szoktak emlegetni. Tárgya a költő dicsőösének, a szigetvári Zrinyinek önfeláldozó vár-

védelme. Ezt a költőnek sikerült eposzi jelentőségre emelni azzal a leleményével, hogy Szigetvár falai alatt, Zrinyi keze által ejteti el a török világhódító törekvéseknek legnagyobb képviselőjét, II. Szolimánt. Felfogása vallásos és nemzeti. Vallásos, mert az antireformáció epikájának egyetemes tárgykörébe illeszkedik, mely a katolikus összefogást énekelte meg a pogányok ellen. Sőt a legkatholikusabb magyar eposz, mert a jócselekedetek üdvöztető tanára van felépítve: a szigeti hős váltságul ajánlja fel életét nemzetéért s Isten ezt elfogadja. De nemzeti is, mert Zrinyi példájával föl akarja keltetni nemzetében az ősök katonai erényeit s Zrinyi önfeláldozásával hitet akar ébresztetni a magyarságban, hogy Isten megengesztelődött s eltöri haragjának vesszejét, meg vannak számlálva a török uralom napjai. De nemcsak vallásos és nemzeti vonatkozásaiban magasztos akotás, hanem művészi tekintetben is remekmű. Részleteiben sok a kölcsönzés, különösen Vergilius és Tasso volt nagy hatással rá, de egészében hatalmas tehetség műve. Alapeszméjének magasztossága, felfogásának nagyszerűsége s stíljének monumentalitása mellett különösen szerkezet és jellemfestés dolgában remekmű. Amennyire kiváló minden lényegbe vágó sajátság tekintetében, annyira fogyatékos az előadás külső szépségére nézve.

Nagy nemzetébresztő munkájának harsonáiul szánta prózai röpiratait is, melyek azonban csak halála után jelentek meg. Legkiválóbb köztük *A török áfium ellen való orvosság*, melyben az állandó nemzeti hadsereget sürgeti; a többi hadtudományi dolgozat, de valamennyit lobogó hazafias célzat és érzés hatja át.

Gyöngyösi István. Zrinyi fenséges költeménye nem talált érdeklődésre kortársai részéről, költői visszhangot is csak az elvetemült életű báró Listius Lászlónak a mohácsi veszedelmet tárgyaló *Magyar Marsában* keltett.

A kor ünnepelt költője Gyöngyösi István volt. Az ungmegyei Radváncon született 1625-

körül. Több előkelő család ügyvédjeként a közéletben is jelentékeny szerephez jutott s mint Gömör vármegye alispánja halt meg 1704-ben. Főművei epikai, epithalamiumok, egy-egy előkelő házasság történetei: a *Marssal társalkodó Murányi Vénus* (1664) Wesselényi Ferenc és Szécsi Máriáé, a *Poraiból megéledett phoenix* Kemény János és Lónyai Annáé s az *Az ki régen fegyvert fogott* kezdetű Thököly Imre és Zrinyi Ilonáé. Barokk szellemben írt regényes történetek ezek: túltengenek bennük a díszítő részletek s a halmozott mythologiai és allegorikus elemek. A művészi alakítás hiányzik belőlük, fő a szerelmi bonyodalom. Népszerűségét főként előadása költőiségének s kitűnő technikájú, zengzetes verselésének köszönhette Gyöngyösi. Mint elbeszélő gyenge, de lírai részleteiben s leírásaiban kiváló. Többi művei (*Csalárd Kupidó*, *Rózsakoszorú*) moralizáló célzatúak; legterjedelmesebb munkája (*Chariklia*) egy prózai görög regény után készült.

Gyöngyösi modorában énekelte meg Kőszegi Pál *Bercsényi házasságát*.

Szépprózai elbeszélés. Szegényesebb a kor szépprózai termése. Figyelemreméltó csak a fordítások közt akad, elsősorban Haller János *Hármas Istóriája* (1695). Első része Nagy Sándor viselt dolgairól szól, a második, mely legkedveltebb volt, a *Gesta Romanorum* fordítását nyújtja, a harmadik Trója veszedelmét beszéli el. Haller tiszta, értelmes magyarsággal fordít, ellenben a másik figyelemreméltó emlék, Rozsnyai Dávid *Horologium Turcicum*, egy indus állatmese-gyűjteménynek törökből készült átdolgozása, legjellegzetesebb képviselője a latin szavakkal zsúfolt, ú. n. kevert stílusnak. Kedvelt fordítások voltak s népkönyvekké is váltak: *Szép Magellona* s *Fortunatus*.

Líra. Kuruc költészet. A kor lírájának művelői, az ú. n. *főrangú lírikusok* (Rimai János, Beniczki Péter, Kohári István, Petrőczy Kata

Szidónia, stb.) Balassi tanítványai s hagyományának folytatói.

Sokkal becsesebb emléke a kornak a nagyobbara névtelen szerzőktől származó s korunkra nagyobbbrészt szájhagyomány útján s kéziratokban maradt *kuruc költészet*, mely félszázad nemzeti küzdelmeiből sarjadt s a magyar népköltészet virágkora. Termékeinek jórészét Thaly Kálmán gyűjtötte össze s bocsátotta közre (Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok, 1864. Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, 1872. Irodalom- és műveltségtört. tanulmányok a Rákóczi-korból, 1885).

A kuruc költészet nagy tartalmi és formai változatossággal ad visszhangot a kor változatos eseményeire vallásos, hazafias, politikai és szerelmi énekeiben. Leggazdagabb ihletője Rákóczi kora és alakja. Szenvedélyes német-gyűlölet, a labanc megvetése, hetyke önbizalom, szilaj önérzet, a vezérekben való büszkélkedés, majd a veszteségek után csüggedt fájdalom nyer hangot benne, végül a bujdosó katonák nyomorúságával és bánatával, a magyar mélabú halk sóhajaival zárul e küzdelmes korszak lírai kísérete. Gazdag epikai termése közt több verses krónika örökíti meg a kor nevezetesebb eseményeit, de legnagyobb művészi értékűek a balladák. Ujabban (1913) ugyan ép a legszebbeknek hitelességét kétségbe vonta Riedl Frigyes és ezekre vonatkozólag Thaly Kálmán szerzőségét igyekezett bizonyítani, ez a kérdés azonban még nincs véglegesen eldöntve. Valószínű, hogy Thaly Kálmán töredékes régi szövegeket kiegészített, változatokat összevont, sorokon és kifejezéseken változtatott, de hogy teljes egészükben ő írta volna ezeket a balladákat, az egyáltalán nem valószínű.

Tudományos irodalom. A tudományoknak magyar nyelven való megszólaltatására úttörő munkásságot fejtett ki Apácai Cseri János (1625—1659). Rövid élete szegényes viszonyok közt lángoló lelkeségű küzdelem volt a magyar műveltség emelése és nemzetivé tétele érdekében.

Külföldi tanulmányai után Gyulafehérvárt s Kolozsvárott tanított. Főműve *Magyar enciklopédiája* (1655), melyben a kor ismereteinek foglalatát nyújtja, míg *Magyar logikácskája* (1654) először szólaltatja meg magyar nyelven a bölcséletet. Jelentősek az iskola reformját sürgető beszédei is. A történetírás magyar nyelvű termékei közül Szalárdi Jánosnak Erdély történetét tárgyaló *Siralmas magyar krónikája*, Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása s Bethlen Miklós erdélyi főúr emlékirata válik ki.

5. Nemzetietlen kor.

A szatmári béke után a bécsi udvar politikája irányt változtat: nem nyers erőszakkal igyekszik most már célt érni, hanem a magyarságnak, elsősorban a főnemességnek békés elnémetesítésével. A nemzet a kétszázados küzdelemben elszegényedett és kimerült, nemzeti érzésében meggyöngült. Hanyatlást mutat e nemzeti érzést tolmácsoló költészete is. Mindössze a szép-prózának két kiváló képviselője emelkedik ki: Mikes és Faludi.

Mikes. Mikes Kelemen pályája a halálig hűséges ragaszkodásnak megindító képe. 1690-ben született a háromszéki Zágónban; tizenhétéves korában nemes apródként II. Rákóczi Ferenc udvarába került s híven kitartott fejedelme mellett a balszerencsében is. Rodostói száműzetésében halt meg 1761-ben. A száműzöttek életét rajzolja főműve, a *Törökországi levelek*. Egy Konstantinápolyban élő nénjéhez, gróf P. E.-hez intézett 207 levél formájában van írva. Hosszú vita folyt arról, hogy valóban elküldött levelek-e ezek, vagy pedig csak az előadás művészi formájául választotta Mikes francia mintaképek hatása alatt a levélformát s ez utóbbi esetben naplóval állunk-e szemben vagy emlékirattal. A vita mai állása

szerint levélalakban írt emlékiratot látnak benne, de megírásakor régi naplószerű följegyzésekre támaszkodott Mikes. Jelessége stílusának természetes, az élőszó közvetlenségével ható frissességében és bájában van. Korára nem hathatott, mert csak Mikes halála után került haza kézirata s 1794-ben jelent meg nyomtatásban. Ezenkívül számos erkölcsstani és vallásos tárgyú francia munka fordításával igyekezett Mikes rodostói unalmát elűzni. Lefordított egy keretes elbeszélés-gyűjteményt is (*Mulatságos napok*).

Faludi Ferenc. A kor másik kiváló írója Faludi Ferenc (1704—1779), a jezsuita-rend tagja. Erkölcsnemesítő, életszabályokat tartalmazó műveket (*Udvari ember, Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi*) fordított a spanyol Graciantól és az angol Dorelltől s egy oktató célzatú keretes elbeszélés-gyűjteményt dolgozott át németből (*Téli éjtszakák*). E művei a kor legkitünőbb stilisztájának s az első tudatos nyelvújítónak mutatják. A magyar nyelvet ki akarja művelni, a magyar stílust gazdagabbá és kifejezőbbé igyekszik tenni s e végből bővíti a népnyelvből s a régi irodalom szókincséből vett szavakkal s új szavakat is alkot a nyelv törvényeinek tiszteletben tartásával. Lírai költészetének termékei vallásos, tanító, leíró s tréfás versek és pásztori költemények. Egészében lírája az összhangos lelkű, bölcs és derűs öreg ember költészete, dallamosság tekintetében méltó tanítványa az olasz dalköltészetnek. Több iskolai drámát is dolgozott át.

Dráma. A dráma e korban egészen az iskolák falai közé szorult. Az *iskolai drámát* nemcsak a tanítórendek, hanem a protestáns iskolák is művelték. Míg más országokban a misztérium-drámából fejlődött a világi dráma, nálunk ez a fejlődés az iskolai drámából indult ki. Színház híján az iskolai színjátszás nevelt közönséget, színészeket és írókat a hivatásos magyar színészet számára. E tekintetben legfontosabb a piaristák pesti iskolája. Tanárai közül Dugonics András és

Simai Kristóf már a világi színpad számára is dolgozik. Az iskolai dráma termékei közt legjelentékenyebbek az első magyar boházatok.

Líra és epika. A líra terén Faludi mellett báró A m a d e L á s z l ó (1703—1764) emelkedett ki. Előkelő főúr volt, szerette az élet örömeit s ezeknek ad kifejezést dalaiban is, melyeket többnyire dallamostul együtt rögtönzött. Balassinak utolsó s legkiválóbb tanítványa. Különösen szerelmi költészete változatos; hű tolmácsa egy csélcsap szív fellobbanásainak, játszi, könnyed, dallamos formában, de kissé cifrálnakodó nyelven. Legismertebb verse híres toborzódala (*Katonaének*).

A verses elbeszélés terén T ó t h I s t v á n -nak az osztrák örökösödési háboru egyik hősről, gróf Cziráky Józsefről nagy becsvággyal, de gyarló eredménnyel írt *Cziráky-eposza* érdemel megemlítést. Az idegenből átültetett prózai kalandos történetek közt nagyon népszerű volt, minden írói érdem nélkül, M é s z á r o s I g n á c uradalmi jogtanácsosnak egy német gáláns regény után fordított *Kártigámja*.

Tudományos irodalom. A tudományos irodalom meglepő virágzás és erőgyűjtés képét mutatja, de nagyobb részének nyelve latin. Különösen a történettudomány lendül fel. Cserei Mihály (*Erdélyi história*) és Apor Péter (*Metamorphosis Transylvaniae*) emlékiratai mellett két jezsuita szerzetes, Katona István és Pray György, páratlan szorgalommal gyűjti s bocsátja közre a forrásokat a tudományos magyar történetírás számára; B é l M á t y á s ev. lelkész megveti alapját a magyar földrajztudománynak (*Notitia Hungariae*), Sajnovics János jezsuita az összehasonlító magyar nyelvtudománynak (*Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*, 1770). Sőt a magyar irodalomtörténetírás első termékeit is ez a kor hozza létre. Czvittinger Dávid selmezbányai protestáns nemes külföldi egyetemen tanultában nemzeti büszkeségből közel 300

magyar írónak és irodalompártolónak életrajzát tartalmazó betűrendes gyűjteményt bocsátott közre *Specimen Hungariae literatae* (1711) címmel. Bod Péter, a nagytudományú református pap írta az első magyar nyelvű irodalomtörténeti munkát: *Magyar Athenás* című írói életrajzgyűjteményét (1766).

II. AZ ÚJABB MAGYAR IRODALOM.

6. A felújulás kora.

A XVIII. század második felében a francia felvilágosodás eszméi szivárognak be az európai irodalmakba s forrongásba hozzák a lelkeket. Nálunk is élénkebbé válik a művelődés vágya. A bécsi udvar mindent elkövet ez eszmék távolutartására s ellenük az egységes birodalom kiépítésével igyekszik védekezni. Mária Terézia, hogy a köznemességből is híveket nyerjen a német műveltség számára, felállítja 1760-ban a magyar nemesi testőrséget Bécsben. De éppen ez intézmény részéről érte terveit a legsúlyosabb csapás, mert egyik testőrifjú, Bessenyei György, Bécs fényes kultúrális életének közepette tudatára döbben a magyarság elmaradottságának; elhatározza, hogy megfeszített szorgalommal pótolja neveltetésének hiányait, buzgalmát és munkáját hazájának emelésére szenteli s társait is hasonló elhatározásra buzdítja. Általa és benne eszmél a magyar irodalom nemzetfenntartó hivatására: arra, hogy a nemzet életének az akkori viszonyok közt első feltétele a magyar nyelvű műveltség, ennek leghathatósabb terjesztője a magyar irodalom, mely sikerrel munkálhat a politikai és társadalmi újjászületés előkészítésén is. Ezért számítjuk első munkája, az *Agis* megjelenésének évétől, 1772-től irodalmunk új korszakát. Fölépése visszhangot kelt idehaza is, eleven irodalmi mozgalom indul meg, mely a politikai élet teljes megbénulása idején egyedül képviseli és hirdeti a magyar önállóság és öncélúság gondolatát. Eddig az irodalom csak eszköze volt vallási és politikai céloknak; most mint önálló munkakör foglal

helyet a nemzeti nagy feladatok közt. Kialakul az *irodalmi öntudat*; mindenki érzi, hogy az irodalom közügy, hatalmas tényezője művelődésünknek és faji egységünknek. Töméredek nehézséggel küzd ez az irodalom: szegénységgel, részvétlenséggel, szigorú cenzúrával, de diadalmaskodik mindezen. Segíti a nemzetnek ébredő fajszeretete is, mely az idegen kultúrában nemzeti és állami életének veszedelmét érzi. A létfenntartás ösztöne művelődési téren indul működésnek: a magyar nyelv művelését, az európai kultúrának magyar nyelven való terjesztését, szóval a *nemzeti művelődés* munkálását érzi legfontosabb feladatának. Az eleinte szétágazó irodalmi törekvéseket Kazinczy lelkeségének és műveltségének sikerül egységbe fognia s szerveznie a magyar irodalmi életet a XIX. század elején, amikor politikai életünket halálos veszedelem fenyegeti. Évtizedeken át az irodalom képviseli a politikai törekvéseket is s hogy a bécsi kormány beolvasztó törekvései megghiúsultak, abban íróinké a főérdem, irodalmunk mentette meg nemzetünket. Ez az irodalom megkezdí szerveinek kiépítését is: megindulnak az ujságok s folyóiratok, elindul küzdelmes útján színészetünk s elhangzanak az Akadémiát sürgető első felszólalások. Az első magyar nyelvű lap (*Magyar Hírmondó*) 1780-ban indul meg Pozsonyban; az első magyar színtársulatot Kelemen László szervezi Budán 1790-ben, az Akadémia érdekében az első felszólalás Bessenyei György *Jámbor szándéka*, melyet 1790-ben ad ki Révai Miklós. Tudatos és áldozatos munkájával ez a korszak készíti elő a magyar irodalom virágkorát.

Az irodalom több irányban indul, több „iskola” keletkezik, melyeket csak Vörösmarty lángelméje foglal majd egységbe.

A franciás iskola. Föllépésre első (1772) az az irodalmi csoport, mely a francia irodalmat választja példaképül, a francia újklasszicizmus, főként Voltaire eszméinek és formáinak átültetésével akarja irodalmunkat felvirágoztatni. Vezérük

Bessenyei György. Bercelen született 1747-ben. Szabolcsmegyétől a bécsi testőrgárdába küldetvén fel, az addig parlagi ifjú nagy mohósággal lát itt önműveléséhez s társait is irodalmi munkálkodásra buzdítja, mindaddig, míg a testőrségből való kilépése után megfelelő jövedelem híján 1782-ben kénytelen falusi birtokára vonulni vissza. Katasztrófális fordulata ez életének; meghasonlott lélekkel éldegél falusi magányában negyedszázadnál tovább s az általa megindított irodalomtól elfeledtetve száll sírjába Pusztakovácsin, 1811-ben. Nem volt nagy író, munkássága mégis korszakos jelentőségű, mert ő hirdette először, hogy tanulnunk kell a haladottabb nyugattól, de magyarságunkat is meg kell őriznünk. Mintaképe Voltaire, de az ő lelkét szenvedélyes nemzeti érzés töltötte el. Szomorújátékaiban (*Ágis, Hunyadi László, Buda és Atilla tragédiája*) a francia új klasszikai tragédia tanítványa. Sikerültebb vígjátéka, *A philosophus* (1777); egyik alakja, Pontyi, szerencsésen rajzolt őse irodalmunkban a parlagi köznemesnek. Sok mindenfélét írt: eposzt Mátyás királyról (*Hunyadi*), szatirikus államregényt (*Tarimenes utazása*), leíró és tanító költeményeket (*Ember próbája, Természet világa*), kulturpolitikai iratokat (*Magyarság, Holmi, Jámbor szándék*), jelentőségét azonban műveinek nem esztétikai, hanem irodalomtörténeti értéke adja meg.

A Bessenyeihez csatlakozó írói kör (Bessenyei György Társasága) nevesebb tagjai: a testőrök közül Báránczi Sándor (1735—1809), fordításában kiváló stilisztá, Kazinczy példaképes Barcsai Ábrahám (1742—1806), az „elegáns poéta”, a költői levél művelője; az itthoniak közül b. Orczy Lőrinc (1718—1789), tábornok, majd abaúji főispán, lelkes magyar, a kevés-
 sel megelégedő egyszerűség dalnoka. Legjelesebb költője ez iránynak Ányos Pál (1756—1784), egy meghasonlott lelkű pálos szerzetes, a világfájdalomnak első énekese költészetünkben. A II. József ellen írt *Kalapos király* c. szatirájában szenvedélyesen dacos magyar érzés szólal meg.

Bessenyei visszavonulása után mintegy másodvirágzását éli ez az iskola Péczeli József (1750—1792) komáromi ref. lelkész munkásságában. Eszméi terjesztésére megindítja első tudományos folyóiratunkat, a *Mindenes Gyűjteményt* s fejlett ízléssel sokat fordít. Eredeti munkái közül Lafontaine modorában írt meséi válnak ki. Korai halála s a Martinovics-összeesküvés felfedeztetése után a francia irány mint külön iskola teljesen megszűnik.

A magyaros iskola. Iróinknak egy másik csoportja a régi magyar irodalom, főként Gyöngyösi István hagyományait folytatta. Minden más iskolánál szélesebbkörű közönségre számíthatott, leszállt e közönség átlagának ízléséhez s legyezgette a nemzeti hiúságot is. Ez irány képviselői aratták az új irodalomnak első nagy sikereit. Elsőnek *Dugonics András* (1740—1818) szegedi származású piarista, majd egyetemi tanár lép fel 1774-ben Homeros és Vergilius nyomán négyesrímű tizenkettes versekbe szedett *Trója veszedelmével*, de legnagyobb sikerét 1788-ban megjelent *Etelka* című regényével aratta. Az „eredeti román”-nak idegenből magyarosított meséje Árpád és Zoltán fejedelmek idején történik, de tömördek vonatkozás van benne II. József törvénytelen uralmára, úgy hogy valóságos kulcsregény. Ez a politikai célzat s az egészzet átható hazafias tűz idézte elő rendkívüli sikerét a laza meséjű, kezdetleges jellemzésű, hamis korrajzú regénynek, melynek folytatását *Etelka Karjelben* című színdarabjában írta meg. Első regényének sikerét a többiek (*Aranypercek, Cserei, Jolánka*) nem érték el. Színdarabjai, melyekkel az első magyar színészek foggyatékos műsorát igyekezett gazdagítani (*Toldi Miklós, Báthori Mária, Kún László*) németből való adaptációk. Igen becses *Magyar példabeszédek és jeles közmondások* című gyűjteménye. Munkásságát a hazaszeretet élesztésére szentelte; előadása a legtöbbször körmondfontan magyaroskodó, sallangosan népies. Még népszerűbb volt ez irány másik művelője,

gróf Gvadányi József (1725—1801) lovasgenerális. Nemzeti hadseregért, magyar viselkedért s nyelvért lelkesedő tüzes magyar érzés hatja át valamennyi munkáját. Különösen kettő volt népszerű; mindegyiknek hősében kitünő magyar típust rajzolt. Egyik *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* (1790). „Az elaludt vérű magyar szívek” fölserkentésére és mulatságára írta; hőse, Zajtay István, peleskei jegyző, keményen megleckézteti a fővárosnak idegen lelkű és ruházatú lakosait. Pompás megfigyelő képességről tanuskodó alföldi képei, a főváros magyartalanságát gúnyoló célzata s hősének rajza minden kiválóság nélkül is méltán tette kapóssá. Másik munkája (*Rontó Pálnak és gróf Benyovszky Móricnak életek*, 1793) az ú. n. pikáró- vagy kópé-regény műfaját képviseli irodalmunkban.

Ez irány harmadik munkása Pálóczi Horváth Ádám (1760—1820) dunántúli földbirtokos, ügyvéd és mérnök. Eposzokat írt (*Hunniás Hunyadi Jánosról*, *Rudolfiás Habsburgi Rudolfról*), melyekben Voltaire módjára az antik csodálatost allegóriákkal pótolta; nagyon népszerűvé vált dalokat költött dallamostul vagy ismert dallamokra; de legnagyobb érdeme, hogy felismerte a népköltészet becsét s termékeit dallamostul együtt gyűjtötte (*Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek*).

Ehhez az iskolához számítják a *debreceni kört* is. Debrecenben ez időtájt eleven írói élet fejlődik, melyet bizonyos egyetemes színezet jelleméz; költői a tudomány különféle ágaival (nyelvészet, történelem, természetrajz) is foglalkoznak. Legtöbb oldalú közöttük Földi János (1755—1801) orvos, a legnépszerűbb Fazekas Mihály (1766—1828) főhadnagy. Víg elbeszélése, a *Ludas Matyi* (1815) egy paraszt sihedernek háromszoros bosszúállását mondja el az erőszakos és igazságtalan földesuron. A hexameteres formának a jelentéktelen tárggyal való ellentéte kitünően emeli az élénken, fordulatosan elbeszélte történet komikus hatását.

A deákos iskola. Iróinknak harmadik csoportja, nagyobbbrészt szerzetes-tanárok, a latin költészetet, főként Horatiust és Vergiliust vette mintaképül. Elsőnek Baróti Szabó Dávid (1739—1819) jezsuita tanár lép fel 1777-ben *Új mértékre vett különb verseinek három könyvével*; őt csakhamar követi Rájnis József (1741—1812) jezsuita s Révai Miklós (1749—1807) piarista, úgy hogy az elsőség kérdésében keserű harc tör ki közöttük s ez sok prozódiai kérdést is tisztáz. Költészetük egyébként inkább csak alkalmi verselés és formagyakorlat, — igazolása annak, hogy a magyar nyelv az időmértékes verselésre is alkalmas. Mindössze egy költemény volt nagyobb hatású: Baróti Szabónak *A ledőlt diófához* írt allegóriája. Az első, ki az antik költészetnek nemcsak formáit veszi át, hanem ezeket hozzájuk illő tartalommal is igyekszik megtölteni: Virág Benedek (1754—1830), az eszményi lelkű pálos, „a nemzeti lélek tüzes ébresztője” a magyar erkölcsöket és vitézséget magasztaló hazafias verseiben. Horatius tanítványa s mestere költeményeinek leghűbb magyar fordítását is ő adta. Történeti munkáját, a mohácsi vészig terjedő *Magyar századokat* is erős erkölcsi érzés és hazafias tűz hatja át.

A németes iskola. Szükségképen egy negyedik iskola is föllépett a különféle irányok összeegyeztetésére. Össze akarták egyeztetni a mértékes klasszikai verset a rímes magyar verssel s ettől azt remélték, hogy a magyar verset meg-nemesíti, zeneibbé teszi a mérték, a klasszikait pedig közkedveltségre juttatja a rím. Előbb korcs irányba, a leoninus és mesterkedő verselésre (Gyöngyösi János, Édes Gergely, Kovács József) vezetett az a törekvés, hogy a klasszikai időmértékes sorokat rímekkel fűzzék egymáshoz s csak akkor tért helyes útra az egyeztetés, mikor a nyugateurópai, modern időmértékes (jambusi, trochaeusi) sorokat látják el rímekkel. Egyeztetés helyett inkább válogatnak az egyes irányok eredményei közt ez iskolának legnagyobb mértékben a német költészet hatása alatt álló tagjai; innen

van ez iskolának hármias elnevezése: *egyeztető, válogató, németes*. A rímes versformáknak mértékekre szedésével együtt járt a modern dalformának, az érzelmes német dalnak átültetése költészetünkbe.

Az első lépést a nyugateurópai verselés átültetésére a lelkes irodalompártoló gróf Ráday Gedeon (1713—1792) tette; róla nevezte el Kazinczy ezt a verselésmódot *Ráday-versnek*. Ő hívta fel először a figyelmet a *Zrinyiászra*, melyet hexameterekbe akart átírni. Verseghy Ferenc (1757—1822) pálos szerzetes, később világi pap, mint képzett zenész a vers ritmusát a zenével és énekkel igyekszik összeegyeztetni s magakészítette dallamokra írja lágyhangú, epedő dalait. Tréfás elbeszélő költeményeken (*Rikóti Mátyás, Szentesiné*) kívül regényeket is írt a korabeli német regények mintájára. Nyelvészeti munkáiban, mint Révainak legkeményebb ellenfele, a nyelvszokás mellett küzdött. Verseghyvel együtt raboskodott a Martinovics-összeesküvésben való részesség miatt, majd Napoleon proklamációjának lefordítása miatt linzi internált-ságban végezte életét Bacsányi János (1763—1845), kassai kamarai tisztviselő. Lelkes visszhangot adott a francia forradalom eszméire; költészetének legmeghatóbb emlékei fogságában írt *Kufsteini elégiái*. A kufsteini rabságban pusztult el Szentjóni Szabó László (1767—1795) biharmegyei aljegyző. Érzelmes idilleket s magyaros formájú, nemes hangú dalokat írt. Ünnepi darabként több ízben színre került *Mátyás királya*. Szintén a fájdalom és tépelődés tolmácsolására hallatta legmegkapóbb hangjait Dayka Gábor (1769—1796) ungvári tanár. Kazinczy benne látta költői elveinek legnagyobb tehetségű megvalósítóját.

Ebbe az iskolába sorolható a haladó szellemű s finom társadalmi neveltségű Kármán József (1769—1795). Pestet az ország irodalmi központjává kívánta emelni s e célból 1794-ben Schedius Lajos egyetemi tanárral s Pajor Gáspár orvossal együtt megindította az *Uránia* című

évnegyedes folyóiratot, de ez Kármán súlyos betegségére miatt a 3. számmal megszűnt. Legjelesebb műve *Fanni hagyományai* című kis regénye, szépprózai elbeszélésünknek első komolyabb kísérlete a lélektani rajzra s legköltoőbb emléke irodalmunkban a szentimentalizmusnak. Mintája Goethe *Wertherje*, de ő valószínűbbé teszi meséjét azzal, hogy hőse nem férfi, hanem egy mély érzésű s mostohasorsú ifjú leány. Kármán öntudatos, kiváló stilisztá, az archaizáló stílusra is ő teszi az első kísérletet *Fejvesztés* című történeti regény-töredékében. Írói és közművelődési reformeszméit *A nemzet csinosodásáról* írt dolgozatában foglalja össze.

Kazinczy Ferenc. Ebből az iskolából emelkedik ki hatalmas lendülettel fejlődő irodalmunk élére Kazinczy Ferenc. A biharmegyei Érsemjénben született 1759-ben. Jogi tanulmányainak bevégzése után megyei szolgálatba lép, majd iskolafelügyelővé lesz. A Martinovics-összeesküvésben való részvétele miatt hetedfélévi rabságot szenved. Kiszabadulása után a zemplénmegyei Bányácskára költözik, melyet Széphalomnak nevez el s itt teljes odaadással szenteli magát irodalmi életünk szervezésének és reformálásának. Célja a magyar nyelvnek és irodalomnak a nyugati haladottabb nyelvek és irodalmak színvonalára emelése. Becsvágyánál s természeténél fogva egyaránt alkalmas volt e nagy cél megvalósítására. Nyugtalan, minden ujságra fogékony, műveltségen és irodalmon szenvedélyes hévvel csüggő természet, csüggedést nem ismerő idealista, kit sem börtön, sem nyomorúság, sem részvétlenség, sem ellenséges indulat nem tud megingatni hivatása felől táplált hitében, céljai elérhetőségében s nemzete szebb jövőjében. A reformátor hite az agitátor szívósságával társul benne. Eszméi terjesztésére s íróársainak buzdítására rendkívül széleskörű, nagy művelődéstörténeti becsű s egyéniségére is igen jellemző levelezést folytat. Fölkeres, oktat és buzdít mindenkit, akiben tehetséget érez. Lakóhelye akkori irodalmi életünk középpontjává, ő maga

pedig irányítójává válik. Lankadatlan buzgósággal dolgozik mindaddig, míg 1831-ben a felvidéki kolerajárvány el nem ragadja.

Sokoldalú írói munkásságot fejtett ki. Költményei német hatásra mutatnak; ideálja a német-görög klasszicizmus, amint Goethe költészetében kifejezésre jutott. A költészetet csak a választottak számára valónak vallja, a nemzetivel szemben az általános emberit, az egyénivel szemben az elvont eszményt énekli s elsősorban formai választékosságra törekszik. Leginkább gúnyos epigrammái s költői levelei válnak ki ötletességükkel és műgondjukkal. Nagy hatása volt *Bácsmegyei levelei* című, egy német Werther-utánezatból átültetett szentimmetális regényének. Emlékiratai közül a *Pályám emlékezete* s útirajzai a legbecsebbek. Rendkívül sokat és sokfélét fordított, részint azért, hogy a közönség ízlését művelje s az íróknak mintaképeket adjon, részint, hogy nyelvünket gazdagítsa és stílusunkat sokszínűvé tegye. Nem elégszik meg a tartalom visszaadásával, az író stílusának egyéni sajátásaival együtt igyekszik átültetni, úgy fordítja, ahogyan írta volna művét, ha magyarul ír. Műfordítói munkássága egyébként kapcsolatos életének legnagyobb művével, a nyelvújítással.

A nyelvújítás. Kazinczy nagyjelentőségű stíl-reformot indított meg fordításaiival: a magyar stílust képessé akarta tenni minden műfaj követelményeihez való alkalmazkodásra. De éreznie kellett, mennyire alkalmatlan az elmaradt magyar nyelv erre s a haladottabb világ eszméinek s finomabb érzelmi árnyalatainak kifejezésére. A magyar szókincs gyarapítására az időben egy erős visszatetszést keltő kísérlet történt. Barcafalvi Szabó Dávid sárospataki tanár egy érzelmes német regény fordításában (*Szigvart*, 1787) tömérdek új szót faragott. Ezt maga Kazinczy is elítélte s hogy elejét vegye az efféle dilettáns tulzásoknak, maga állt élére a nyelvújító mozgalomnak. Fellépése erős visszatetszést keltett; merészen alkotott új szavait, szokatlan

szófüzéseit, idegenszerűségeit a nyelv épsége ellen intézett merényletnek tekintették. Két párt kerül szembe egymással: az újítás hívei (neologusok) s a maradiaké (orthologusok), ezeknek főfészük Debrecen és a Dunántúl. Kazinczy a *Tövises és virágok* (1811) epigrammaiban csipkedi az ósdiakat, ezek viszont egy *Mondolat* (1813) című röpiratban gúnyolják ki őt. E röpiratnak sok tekintetben igazságtalan támadásait Kölcsey Ferenc és Szemere Pál veri vissza maró gúnnyal (*Felelet a Mondolatra*, 1815). A XIX. század három első évtizedére terjedő mozgalom erős visszhangot keltett a köz- és társasélet széles köreiben s végül is az újítók győzelmével végződött. A nyelvújítás alkotásai közt van sok hibás és idegenszerű, de később ezeket nagyrészen kiküszöbölte a nyelv természetes fejlődése s nagy költőink nyelvművészete. Egészében nemcsak azzal az áldásos eredménnyel járt, hogy nyelvünket alkalmassá tette az irodalom és közélet minden szükségletének kielégítésére, hanem a haladás új eszméi és törekvései iránt is fogékonnyá tette a nemzet lelkét. A reformáció óta ez legnagyobb közművelődési eseménye a magyar szellemi életnek s kiinduló pontja a magyarság teljes megújulásának. Kazinczy jelentősége nemcsak irodalomtörténeti, hanem történeti is s ennek alapja nem műveinek esztétikai értéke, hanem egész lankadatlan, önfeláldozó s eredményekben dús izgató tevékenysége. Nem munkáiban, hanem „magyar lelkében nagy”.

Kazinczy köre. Kölcsey. Kazinczy elveit követő baráti körének nevesebb tagjai: Kis János (1770—1846) ev. superintendent, munkás és hasznos író, elmélkedő költeményei mellett magyarrá fordított több esztétikai munkát; Szemere Pál (1785—1861) pestmegyei földbirtokos, képzett esztétikus, szerencsés szóalkotó, első művészibb szonettjeink költője; Vitkovics Mihály (1778—1829) pesti ügyvéd, szerb népköltészeti termékek fordításával s hatásuk alatt írt dalaival tűnt ki. Legkiválóbb tagja Kazinczy

körének Kölcsey Ferenc (1790—1838), Szatmármegye főjegyzője, majd országgyűlési követe. Mint ember egyike a legnemesebb jellemeknek. Az erkölcs kultusza irányította egész életét, nemes eszményekért hevülő lelke nyilatkozik költészetében is. Tépelődő lelke a klasszicizmus hideg nyugalmatól már a romanticizmus szenvedélyesége felé hajlik; lírája meghasonlását tolmácsolja a való élettel s egy nemesebb világ és tisztább élet után sóvárgó érzéseit. Legnagyobb hévvel a hazafias érzés fájdalmát s tragikus reménytelenségét énekelte (*Hymnus*, 1823. *Zrínyi dala*, *Zrínyi második éneke*). Ő szólaltatja meg költészetünkben először a nemes humort (*Vanitatum vanitas*) s ő honosítja meg német minták után a balladát (*Róza*, *Szép Lenka*). Ő írta az elvi szempontokból ítélkező bírálatnak első kísérletit (Kis János, Csokonai és Berzsenyi verseiről), dramaturgiai irodalmunk első kiváló termékeit (*Körner Zrínyijéről*, *A komikumról*) s első irodalomból-cseleti dolgozatunkat (*A nemzeti hagyományokról*). Mint szónok mestere a nemes hévvel áthatott, érzelmes magyar szónoki iskolának s megalapítója az akadémiai emlékbeszédnek (Kazinczyról, Berzsenyiről). Irott, elmondásra nem szánt szónoki művei közül legkiválóbb s irodalmunknak egyik legnemesebb terméke unokaöccséhez, Kölcsey Kálmánhoz írt s az ifjú lélek előtt a nemes élet útját feltáró *Parainesis*e.

Csokonai. Egy pár eredetibb tehetség nem csatlakozott egyik iskolához sem; közülök legkiválóbb Csokonai Vitéz Mihály. Debrecenben született 1773-ban. Kollégiumi tanulmányainak megszakítása után hányt-vetett, nélkülözésekkel teljes vándoréletet élt, de ennek nyomorúságai közt is folyton művelte magát. 1805-ben halt meg szülővárosában. Életének lehangoló nyomorúsága mögött a hivatás érzetéből fakadó írói szenvedély, művelt elme, tiszta s mélyen érző szív tündöklök. Gazdag kedélye az érzelmeknek nagy változatosságát éli át, képzelete friss fogékonysággal csapong az élet és természet képei közt s érzelmeit

hajlékony nyelven, meglepő kifejezőképességgel s nagy technikai könnyedséggel tolmácsolja. Mint lírikus a legkiválóbb. Érzelmes szerelmi dalainak legnagyobb részét egy komáromi fakereskedő leányához, Vajda Juliához írta s *Lilla-dalok* néven foglalta egységbe. Bennük a szerelem változatos hangulatait szóltatja meg, gyakran a rokokó színpompás képeivel s kecsesen bókoló kifejezéseivel. Ódáiban a gondolati tartalom a költői nyelv szárnyain emelkedik a magasba (*A magánossághoz, Dr. Földi sírhalma felett*). Közéjük sorolta népies dalait is (*Szegény Zsuzsi, Paraszt-dal*). Elmélkedő költészete *A lélek halhatatlanságáról* gr. Rhédey Lajosné temetésére búcsuztatóul írt bölcséleti költeményében emelkedik legmagasabbra. Epikai költészetének leghíresebb terméke *Dorottya* című, négy könyvre osztott furcsa vitézi versezete (1804, de még 1799-ben írta), önként áradó tréfás kedvével s szabadszájú dévajtsága ellenére is szeretetreméltó vidámságával. Színművei közül *Karnyónéja* első kísérlete nálunk a tündéries bohózatnak. Több népszínműi elem és alak is felbukkan már nála.

Berzsenyi. A deákos irány Berzsenyi Dániel költészetében emelkedik tetőpontjára. A vasmegyei Egyházashetyén született 1776-ban. Gazdálkodott s magányában senkitől sem sejtve élt a költészetnek. Csak 1813-ban jelenik meg verskötete s válik neve országos hírűvé. Kölcsey szigorú bírálata s búskomorsága csüggesztően hat költői kedvére, ezután már keveset ír. 1836-ban halt meg a somogymegyei Niklán. Legnagyobb ódaköltőnk, legjellemzőbb sajátsága a hatalmasan szárnyaló páthosz. Legállandóbb ihletője a nemzet romlása. Keserű aggodalommal, fenséges szólamok harsonájával ostromozza s ébresztgeti öntudatra elkorcsosult nemzedékét, lelkesedve magasztalja vitézségben s a kultúráért való áldozatkészségben kiváló fiait. Egyetlen költőnk sem gyakorolt addig az övéhez hasonló nagy erkölcsi hatást a nemzetre. Fenséges szárnyalású ódáiban a hazafias érzés mellett hangot ad a szerelemnek, a természetszeretetnek s az arany közép-

szert és a régi jámbor erkölcsöket magasztaló életbölcseletnek is. Horatius tanítványa, de a tőle tanult formákat tüzes magyar érzéssel s szigorú erkölcsi felfogással tölti meg. Az ódai hang tömörségében, egy viharzó lélek tüzésétől hevített páthoszában és magával ragadó lendületében páratlanul áll költészetünkben.

Kisfaludy Sándor. A kor harmadik nagy lírikusa Kisfaludy Sándor. Sümegen született 1772-ben. Egyideig mint testőr Bécs írói világában él, majd mint sorkatona Milánó elfoglaltatása után Provence-ba kerül hadifogolyként. Itt Petrarca szerelmi szonettjei s későbbi felesége, Szegedy Róza iránt érzett szerelme dalra ihletik. Szabadulása után kilép a katonaságtól, megházasodik s 1844-ben bekövetkezett haláláig gazdaságának s a költészetnek él. Költői hírnevét 1801-ben megjelent *Himfy szerelmei* című dalgyűjteménye alapította meg. Ez az álnév egy velük rokon, de már kihalt előkelő dunántúli család neve. A *Kesergő Szerelem* dalait a házaseletétől sugallt *Boldog Szerelem* dalaival kiegészítve, 1807-ben már a maga neve alatt bocsátotta közre a költő. E daloknak meleg, élénk képzeletet s eleven képszemléletet mutató líraisága és dallamos-sága méltán keltett nagy tetszést. Formájukul egy tetszetős dalformát, a *Himfy-szakot* alkotta Kisfaludy, mintegy magyar szonettül. Lelkes fogadtatásra talált *Regék a magyar előidőkből* (1807) címmel kiadott három regéje (Csobánc, Tátika, Somló). Ezeket több is követte. Legtöbbjük balatonmelléki várromokhoz fűzött romantikus középkori történet, szegényes leleménnyel, de szép lírai részletekkel s a dunántúli magyar nemesség áradó magasztalásával. Hazafias célzat hatja át egyébként gyöngye drámáit is; „nemes-házi rajzolatai” mintegy a magyar társadalmi színművek első, kezdetleges jelentkezései.

Tudományos irodalom. A tudományos irodalom terén is egyre határozottabban merült fel a tudományok magyar nyelven való művelésének vágya. Különösen a nyelvtudomány terén történ-

nek jelentős lépések. Gyarmathy Sámuel már az ugor nyelvekkel hasonlítja a magyart; a *Debreceni grammatika*, melynek nagy részét Földi János írta, már nagy körültekintéssel ismerteti a nyelvi jelenségeket; majd fellép a legnagyobb magyar nyelvtudós, Révai Miklós, a történeti nyelvtudomány megalapítója. Éles észszel magyarázza nyelvünk legrégibb emlékeit (*Antiquitates literaturae Hungaricae*, 1803) s rendszerbe foglalja törvényeit (*Elaboratio grammatica Hungarica*, 1806). Legnagyobb ellenfele Verseghy Ferenc (*Tiszta magyarság*, 1805), ki a nyelvhasználatot tekinti törvényadónak a nyelv életében. Helyesírásban fonetikai alapon áll (ypsilonista, attya, láttya), Révai etimológiain (jottista; atyja, látja). A harc Révai győzelmével végződött. A történetírásnak az előző században megindult virágzása tovább tart; a kor legérdekesebb alakja Horvát István, határtalan lelkesedésével, nagy tudományával s ábrándos, délibábos kritikátlanságával. Az irodalomtörténet terén a kor egyrészt folytatja még a betűrendes írói életrajz-gyűjteményeket (Horányi Elek: *Memoria Hungarorum*), másrészt megpróbálkozik már az irodalmi fejlődés rajzával is, mint Pápay Sámuel (1770—1827) tanár, majd ügyvéd *A magyar literatura eszméretében* (1808), az első magyar nyelvű irodalomtörténetben s még inkább Kazinczy Ferenc, rövid vázlatában, *A magyar literatura történeteiben* (1814).

7. A nemzeti költészet kora.

A nemzeti haladás eszméje, melyet egy fél-század óta irodalmunk terjeszt, a XIX. század második évtizedétől kezdve egész közéletünknek legfőbb mozgató erejévé lesz. A bécsi kormány elnyomó törekvései megghiúsultak az irodalom cél-tudatos és lelkes izgatásán s a vármegyék ellen-

állásán. A király végül is kénytelen összehívni az 1825-iki országgyűlést. Ezen lép föl gróf Széchenyi István, a nemzet reformmunkájának vezére s megindulnak azok a küzdelmek, melyek célszerű reformokkal átalakítják a nemzet politikai és gazdasági életét, kivívják a magyar nyelv jogát minden téren s fölvirágoztatják közművelődésünket. A Kazinczytól szervezett irodalmi életnek Pest válik középpontjává s itt ez irodalom kiépíti a maga szerveit is. A tudományos munkásság irányítására 1831-ben megkezdí működését a Magyar Tudományos Akadémia, melynek létesítését Széchenyi tette lehetővé 1825-ben egy évi jövedelmének felajánlásával. A szépirodalomra vonatkozólag hasonló rendeltetéssel alakul meg Kisfaludy Károly baráti köréből a Kisfaludy-Társaság (1836). Megszaporodnak a folyóiratok és ujságok, melyek előbbi enciklopédikus irányukból kezdenek a szakérdeklődés szolgálatára elkülönülni. Új irodalmi irány alakul ki s ennek eszméit és törekvéseit előbb Kisfaludy Károly zsebkönyve, az *Aurora* képviseli, majd a Toldy, Vörösmarty és Bajza által szerkesztett *Athenaeum*, míg a tudományok iránt mutakozó érdeklődést a *Tudományos Gyűjtemény* elégíti ki. A politikai lapok közül előbb Széchenyi ujságja, a *Jelenkor*, majd Kossuth *Pesti Hirlapja* gyakorol rendkívüli hatást. Egymás után nyílnak meg a magyar nyelv oltárhelyeiül az állandó színházak is: a kolozsvári (1821), a miskolci (1823), majd a Pesti Magyar Színház (1837), mely 1840-ben veszi fel a Nemzeti Színház nevet. Az 1843-iki törvény az iskolák nyelvévé is a magyart teszi.

Rendkívül nagy érzelmi feszültségben él e korszak folyamán a nemzet. Előtte folyton a lét vagy nemlét kérdése állt s a válság érzése állandóan ott borongott a lelkek fölött. Az irodalom is kiveszi részét a kor küzdelmeiből s ép oly rohamos és nagyarányú fejlődésen megy át, mint az egész ország. A felújulás korának irodalma inkább csak törekvéseiben volt nemzeti, mint tárgyiban és formában. Az új korszak mindjárt

kezdetben tartalma szerint nemzetivé teszi költészetünket, de kifejezése módjában még sok idegenszerűség marad, nemzeti és művészi még nem olvad teljes harmóniába. Csak a korszak második felében válik költészetünk tartalomban is, kifejezése módjában is nemzetivé s ezt a nemzeti költészetet lánglelkű költőink művészi tekintetben európai színvonalra emelik, úgy hogy tökéletes harmóniával egyesül benne a művészi és nemzeti. Két rövidebb időszakra osztható tehát ez a kor: a romanticizmus korára s a nemzeti költészet virágkorára.

a) A romanticizmus kora.

A romantika nagy áramlata a klasszicizmusra visszahatásként vonult végig az európai irodalmakon, felszabadította az érzést és képzeletet, jogaihoz juttatta a költészetben az egyénit és a nemzetit. Nálunk a nemzeti eszme kultuszát írta zászlajára s szoros kapcsolatba lépett a Széchenyi riadójára felélénkült közélettel. Kiszélesítette költészetünk tárgykörét, új műfajokkal gazdagította s egészében élethívebbé, reálisabbá tette. A klasszicizmus örökös lírája után felvirágoztat két nagy műfajt: a regényt és drámát. Megindítója Kisfaludy Károly, legfényesebb tehetsége Vörösmarty Mihály, kinek lángelméje egységbe foglalja az addig szertehúzó költői irányokat s tüneményes nyelvművészetével megteremti a magyar költői nyelvet.

Kisfaludy Károly. Az új irány vezére már nem a régi irodalom iskoláját járta, őt az élet s az egykorú külföldi irodalmak, a színház és képzőművészet hatása formálja íróvá. Öccse volt Sándornak s 1788-ban született a győrmegyei Téten. Tanulását félbehagyva, katonának állott be s vitézül harcolt a napoleoni háborúban, majd leköszönvén tiszti rangjáról, egyideig művészi vágyaktól nyugtalanított, hányt-vetett életet él. Festeni tanul s a színházat járja Bécsben, nyo-

morog Olaszországban s nem tudja elhatározni: festő legyen-e vagy író. A *tatárok Magyarországon* című darabjának sikere (1819) végre igazi hivatására eszmélteti. Költészetünk romantikus és nemzetiesebb irányának közlönyéül megindítja az *Aurorát* (1822). Világlátottsága, nyelvismerete s szeretetreméltósága egyre több fiatal íróat vonz körébe (Aurora-kör), úgy hogy hamarosan az új irodalom vezérévé, Pest pedig középpontjává lesz. De ifjúkorának nélkülözései aláásták egészségét s 1830-ban áldozatul esik tudóbájának.

Nemcsak vezéri szerepe, hanem művei is jelentős alakjává teszik költészetünknek. Termékeny és sokoldalú költő. Költeményei közül *Mohácsról* írt elégiája s egypár népdalszerű költeménye (*Rákosi szántó, Szülőföldem szép határa*) közismertté vált. Schiller és Bürger hatása alatt meghonosítja a kisérteties balladát (*Álmatlan király, Karácsonéj*). Ő indítja meg novellairodalmunkat jóízű víg elbeszéléseivel (*Tollagi Jónás viszontagságai, Sulyosdi Simon*). Megpróbálkozott a történeti novellával is (*Tihamér, Vérpohár*). Legnagyobb becsvággyal azonban a drámai irodalmat művelte. Szomorújátékai eleinte a német lovagdrámák hatását mutató „vitézi játékok” középkori tárgygyal, a hazafias erények dicsőítésével s egy-egy érzelmes szerelmi történettel, majd Schiller (*Stibor vajda, Iréne*) és Shakespeare (*Csák Máté-töredék*) tanulmányozása eredményéül meglepő fejlődést mutat lélek- és korrajz tekintetében. Legsikerültebb tragédiája *Iréne*, melynek hősnője feláldozza szerelmét, hogy megmenthesse hazáját, de az áldozatban nem tud elég erős lenni s elbukik. Értékeesebbek vígjátékai. Formában kora legnépszerűbb színpadi írójának, a német Kotzebuenak cselvígjátékai voltak mintaképei, de ezt a formát magyar élettellel töltötte meg. Friss leleménnyel, pompás típusokban viszi bennük színpadra kora magyar nemesi udvarházainak életét és alakjait, Jelentősebb vígjátékai: *A kérők, Pártütők*, melyben népies alakok is szerepelnek, a jellemvígjáték

felé forduló *Leányörzö* s a valamennyi közt leg-sikerültebb *Csalódások*. Méltán nevezték el a magyar vígjáték atyjának.

Katona József. Kisfaludy Károly fellépésének idején csalódott lélekkel már elhallgatott ugyan a legnagyobb magyar drámaíró, Katona József, de iránya határozottan e korhoz kapcsolja s élete is átnyúlik még e korszakba. Kecskeméten született 1791-ben. Mint pesti jogász, majd jurátus „delectans actor”-ként (műkedvelő) Békési néven résztvesz a pesti második magyar színjátszó társaság előadásain s darabokat ír és fordít szegényes műsoruk gyarapítására. A társaság elszéledése után s drámaírói munkásságához fűzött reményeiben csalódva, elhagyja Pestet, szülővárosában vállalt ügyészi hivatalt s itt halt el váratlanul 1830-ban.

Irodalmi munkásságát német lovagdrámának sebtiben készült fordításával kezdte. Ezeket négy eredetinek látszó darabja követte: *Lucaszéke* (1812), a két részből álló *Ziska* (1813), *Jeruzsálem pusztulása* (1814) s *Rózsa* (1814). Ez utóbbi első igazán eredeti vígjátékunk, a három első mintegy előtanulmány főművéhez, a *Bánk bán*hoz. Az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat 1814-ben 1000 váltó frt. pályázatot hirdetett magyar szomorújátékra, mellyel a kolozsvári állandó színház akarták megnyitni. Erre a pályázatra írta (1815) s küldte be Katona a *Bánk bánt*. A pályázaton nem nyert, sőt a darabjáról szóló bírálat sem jelent meg a folyóirat megszűnte miatt. A darabnak ezt az első kidolgozását, melynek egy másolata csak 1913-ban került elő, egyik barátjának, Bárány Boldizsár ügyvédnek talpraesett észrevételei nyomán átdolgozta s elő akarta adatni, de a cenzúra nem engedte meg. Ekkor kinyomatta darabját (1821), de könyvalakban sem keltett figyelmet. Ez a sikertelenség végzetessé vált a költőre: végkép letette drámaírói tollát. A darab első hiteles előadása 1834-ben volt Kolozsvárt, hol Egressy Gábor, a nagy tragikus színész választotta jutalomjátékául, de nagy népszerűsége

csak a negyvenes évek szenvedélyes nemzeti érzése juttatta. Az irodalomban Gyulai Pál méltatta érdeme szerint s a legkiválóbb magyar tragédiának mondotta. Külsőségekben vannak fogyatkozásai: nyelve darabos, bár így is drámai erővel teljes, verselése kezdetleges; de minden lényeges dramaturgiai követelményben kiváló alkotás. Szerkezetében hatalmas erővel fogja össze a cselekvény szálait, a kort és szereplőit biztos vonásokkal jellemzi. Bánk tragikumája tiszta: szenvedélye elhatalmasodik rajta, önbíráskodásra ragadja s létének egész erkölcsi alapját megingatja. Lelkének nemes vonásai visszájukra fordulnak: a nádor megsérti a törvényt, a királyi ház öre megöli a királynét, a lovag nőgyilkossá lesz, a szerető férj összezúzza családi boldogságát, a hazafi lángra lobbantja a forradalom tűzét s mindezt pusztá gyanú alapján. Rendkívüli költői erő nyilatkozik abban, hogy hőse lelkében egyszerre több szenvedélyt működtet. Mélységes tragikai hangulat hatja át az egészet, szívbeli átérzése a tárgyául szolgáló nagy lelki válságnak. Legnemzetibb tragédiánk is, mert történelmünknek legjellemzőbb küzdelmét, az idegen udvarhoz való hűség s a fajszeretet állandó ütközését viszi színpadra mástól még csak meg se közelített művészi erővel.

Kisfaludy Károly iskolája. Kisfaludy vígjátékainak és víg novelláinak számos követője közül Fáy András és Gaal József aratott nagyobb sikert. Fáy András (1786—1864) földbirtokos széleskörű és eredményes közéleti munkásságot fejtett ki Széchenyi reformeszméinek népszerűsítésére s gyakorlati megvalósítására. Írói népszerűségét főként derűs, józan életbölcseiséget hirdető, kitűnően elbeszélte tanítómeséinek köszönhetette. *Bélteki-háza* (1832) az első magyar társadalmi regény s egy család két nemzedékében a maradi s a reformokért lelkesülő magyarságot állítja szembe egymással. Jóízű víg elbeszélésein kívül írt színdarabokat is (*Régi pénzek, Mátrai vadászat*). Gaal József (1811—1866) hely-

tartótanácsai tisztviselő vígjátékai, elbeszélései s történeti regénye (*Szirmay Ilona*, 1836) népszerűek voltak korában. Legkedveltebb darabja *A peleskei nótárius* (1838). Tárgyát Gvadányiból vette; kiszorította vele a selejtes német tündéries bohózatokat s utat nyitott a népszínműnek. Elbeszéléseiben az Alföld költői szépségének rajzával Petőfi előfutárjának tekinthető. Egyideig Kisfaludy köréhez tartozott, de aztán élesen meghasonlott vele Csáto Pál (1804—1841). Franciás vígjátékaiban és novelláiban a fővárosi életből veszi tárgyait.

Vörösmarty Mihály. Az első nagy költői lángelme s költészetünk virágkorának bevezetője Vörösmarty Mihály. A fehértmegyei Pusztanyéken született 1800 dec. 1-én. Költői tehetsége már tanuló évei alatt sokatigérően bontakozott ki. Ügyvédi oklevelet szerzett, de gyakorlatot nem folytatott, hanem egészen az irodalomnak élt. Lelkesedéssel csatlakozott Kisfaludy Károly irányához és baráti köréhez, majd a mester kidőlte után őrá száll a vezérszerep irodalmi életünk irányításában. A negyvenes években feleségül veszi Csajághy Laurát. A szabadságharc idején képviselő, majd a kegyelmi törvényszék bírása. Világos után egyideig bujdosott, majd elbetegesedve s a haza sorsától megtörve halt el Pesten, 1855 nov. 19-én.

Sokoldalú írói munkásságának termékei közt vannak drámabírálati s nyelvészeti dolgozatok és fordítások (Shakespeare: *Lear király*, *Julius Caesar*). Költői művei a költészetnek minden ágára kiterjednek. Első nagy sikereit epikus műveivel aratta, legodaadóbb kedvvel a drámát művelte, legnagyobb a lírában volt. Költői hírnevét *Zalán futása* alapította meg (1825), ez a tízénekes eposz, mely elbeszélő költészetünkben új utakat tárt fel. Megindítója a reformkor közhangulata által táplált epikának, mely a klasszikus hagyományt romantikus szellemmel hatja át, a jelen bizonytalanságában a régi dicsőség képeinél időzik s tárgyilagos hang helyett elégikus páthosz lengi át. Meséje szétfolyó, alakjai elmosódnak;

de hangjának ódai heve a régi dicsőség emlékein s elégikus búsongása a szomorú jelenen megigézte a lelkeket. Még hatalmasabb erővel kapta meg olvasóit nyelve: a magyar költői nyelvnek első diadalmas felszárnyalása. Többi eposzai közül a kortársak *Cserhalmot* (1825), az utókor a *Két szomszédvárat* (1831) emelte ki. Ez utóbbi egy vérbosszú köré fűződő tárgyat hatalmasan egységes és erős szerkezetbe fonja, a bosszú szenvedélyét szertelen erővel rajzolja s a tragikum komor árnyával vonja be. Ezzel búcsút mond Vörösmarty epikai költészetének, melynek többi termékei: *Eger*, a romantikus tárgyú *Széplak*, a mesés *Tündérvölgy*, a mély bölceleti tartalmú *Rom* s a töredéknek maradt *Délsziget*. Jeles a kisebb elbeszélés terén is (*Szép Ilonka*, *A szegény asszony könyve*, *Petike*).

Drámai költészete Shakespeare históriai drámáinak hatása alatt történeti szomorújátékokkal (*Salamon király*, *Bujdosók*) indul meg, majd a francia romantikus drámát veszi mintaképeül (*Vérnász*, *Aldozat* s a mindegyiknél sikerültebb *Marót bán*). Legjelesebb drámai alkotása a formájában játszian meseszerű, de tartalmában bölceleti mélységű *Csongor és Tünde*. A boldogság nagy rejtélyének megoldását keresi benne; különösen rendkívül meleg s harmonikus színezésű lírai részletei s aranyos hangulatjátéka bájolnak el, nyelvét pedig joggal mondták a magyar költői nyelv legszebb diadalának. Utolsó, trilógiának tervezett történeti darabja a *Cillei és a Hunyadiak*. Drámáinak jelentősége inkább költőiségükben, mint színszerűségükben van.

Legnagyobb a lírában. Lírai költészete egy szokatlanul mély és gazdag érzésvilágnak s nagyszabású képzeletnek egy csodálatos nyelvgeniusz káprázatos ragyogásával s technikai művészetével nyilatkozó nemes és elragadó tolmácsa. Fő tárgyai a hazaszeretet és szerelem. Legmagasabbra a honfiérvény megénekelésében emelkedik. Ő ad legköltőibb kifejezést a reformkor sajátágos nemzeti érzésének, melyben hit és kétség változtatja egymást, de ő adott leghalhatatlanabb

kifejezést a történelmi magyar honfiérzésnek, az örök magyar honszeretetnek is *Szózatában* (1836). Általán szereti a fenséges tárgyakat, az élet nemes és szép érzelmeit s a lét nagy kérdéseivel viaskodó reflexiókat. Ő az ihletnek, a hatalmasan szárnyaló páthosznak, a meglepő, egymásra torlódó képeket alkotó, vízióban égő képzeletnek legnagyobb magyar költője s a magyar költői nyelvnek legnagyobb művésze. Hangban rendkívül változatos; a fennkölt, ünnepélyes pathosz mellett kiváló a gyöngéd érzelmeknek naiv bájú tolmácsolásában s a kedélyes tréfában is. Eredetisége és mélysége egyik legtermékenyítőbb ereje költészetünknek.

A hexameteres epika művelői. *Zalán futásának* nagy sikere nyomán számos nagyobb hexameteres eposz keletkezett, úgy hogy róluk „epikai évtized” néven is szokták emlegetni ezt a kort. Megindítója voltaképen *Aranyasrákosi Székely Sándor* (1797—1854) unitárius püspöknek *A székelyek Erdélyben* című hároménekes hexameteres hőskölteménye (1823), mely Vörösmartyra is több tekintetben hatással volt. Ez epikusok közül legjelentékenyebb *Czuczor Gergely* (1800—1866) bencés tanár. Hexameteres hőskölteményekkel (*Augsburgi ütközet*, *Aradi gyűlés* s a legsikerültebb: *Botond*, 1833) lépett fel s életének főművéül is azt tervezett Hunyadi Jánosról (*Hunyadiász*), de ez az epikai irány lehanyaglása miatt töredék maradt. Irt balladaszerű költeményeket (*Hunyadi*, *Szondi*) s vidám életképeket (*A falusi kis leány Pesten*). Népies dalai egészen Petőfiig a legsikerültebbek e nemben. Jóval előbb lépett fel *Pázmándi Horvát Endre* (1778—1839) kath. plébános. Főműve *Árpád* (1831), a honfoglalásnak legterjedelmesebb eposza. Nagy becsvággyal dolgozott rajta szerzője, de csekély hatást keltett. Sokoldalú munkásságot fejtett ki *Garay János* (1812—1853), egyetemi tanár, majd könyvtartiszt, *Csatárja* (1834), mellyel az epikai évtized zárul, Hunyadi Jánost dicsőíti; *Szent Lászlóról*

nagyterjedelmű legendás életrajzot írt, de már népies formában. Népszerűek voltak hazafias és családi költeményei, szónokias balladái (*Kont*) s mindenek fölött *Az obsitos* című víg elbeszélése. Legkésőbb (1854) látott napvilágot *Debreczeni Mártonnak* (1802—1851), a találmányairól Európaszerte ismert bányaügyi tanácsosnak Kíev ostromát tárgyaló nagy eposza, *A kióvi csata*.

Drámaírók. A Nemzeti Színház megnyitása ösztönző hatással volt drámairodalmunkra. Művelőinek egy része Vörösmarty dikciójának ragyogó szépségétől megkapva, főként ezt igyekezett utánózni; másik részük a színpadi hatásnak a francia romantikus drámaíróktól eltanult eszközeit és módjait igyekezett kiaknázni. Amazok *költői hatásra*, ezek *színszerűségre* igyekeztek. Az első csoportban legszélsőségesebb állást foglalnak el az ú. n. akadémikus dráma művelői, főként Horváth Cyrill (1804—1884), a filozófia egyetemi tanára, kik a dráma feladatát tisztán a költői hatásra korlátozzák. Elsősorban költői hatásra törekszik, de a színszerűséget sem hagyja figyelmen kívül Teleki László és Hugó Károly. Gróf Teleki László (1811—1861), a tragikus végű politikus, egyetlen darabjában, a súlyedő császári Rómát mesterien festő *Kegyencben* fogyatkozásai ellenére is nagy költői erőnek adja bizonyosságát. Hugó Károly (1817—1887), hányt-vetett életű orvos, több nyelven írt darabokat, melyek közt a *Bankár és báró* legjelesebb. Két tehetséges, ifjan elhalt író velük ellentétben a dráma feladatát a színpadi hatás keltésében látja. Egyikük Czákó Zsigmond (1820—1847), vándorszínész, majd a Nemzeti Színház kardalosa. Itt színrekerült első darabjának (*Kalmár és tengerész*, 1844) sikere nagy várakozást keltett tehetsége iránt, de csalódott becsvágya csakhamar öngyilkosságba kergette. Megdöbbszentően komor világfelfogású, sötét embergyűlölettel s rajongó természetimádattal telt darabjaiban (*Végrendelet*, *Leona*) keresi a meg-

lepő jeleneteket s viharzó szenvedélyeket; hatásos képeket fűz egymáshoz, de nincs igazi élet bennük. A másik *Obernýik Károly* (1815—1855) kecskeméti tanár. Úgyes meseszövéssű darabjai közül legsikerültebb az *Örökség*; *Brankovics Györgyöt* Bulyovszky Gyula és Egressy Gábor fejezte be s ez utóbbinak leghíresebb alakítása volt címszerepe; a *Főúr és pór* a kornak egyik legaktuálisabb kérdését, a születési előjogokét viszi színpadra. Ebben számos követője akad, de inkább vígjátéki formában. E *korszerű vígjátékok* közt legnépszerűbb volt *Nagy Ignác* (1810—1854), az elmés ujságírónak *Tisztújítása*.

Líra. A lírában sajátosságosan nem Vörösmarty, hanem Bajza hatása alatt állanak a kor ifjabb költői. Ebben inkább Bajza kritikusai s szerkesztői munkásságának volt főrésze, mint költői kiválóságának. *Bajza József* (1804—1858) korának félelmetes kritikusa és polemikusa s hosszabb időn át irodalmunk törvényhozója. Az elvi szempontok szerint, részrehajlatlan szigorúsággal ítélkező kritika közlönyéül megindítja a *Kritikai Lapokat* (1830—36) s szerkeszti az *Athenaeum* kritikai melléklapját, a *Figyelmezt.* Számos tollharcot vív, közöttük legnagyobb hullámokat vert az ú. n. Conversations-Lexiconi pör; ezekben számos elvi kérdést is tisztáz és irodalmi életünk etikai színvonalát is emeli. Mint költő a szentimentális német dalköltészet hatása alatt áll. Érzelmes, lágy helyzetdalok s pathetikus hazafias versek jellemzik líráját. Bánatos hangulatokat, irreális sóvárgást énekel ez az érzésben és motívumokban szűkkörű, formai választékosságra törekvő, egyhangú, modoros költészet, melyet *almanach-líra*, *szobai költészet*, *sóhajok költészete* nevekkkel szoktak jellemezni. Követői közül kiválik egy csoport, melynek tagjai az eperjesi ev. kollégiumnak voltak diákjai, ezért *eperjesi iskola* néven szokták őket emlegetni. Ezek egy-egy vonásban már Petőfi valóságosabb költészete felé távolodnak. Egyébként maga Petőfi is

az Athenauem lapjain s Bajza iskolájának módorában kezdte költői pályáját. Az eperjesi kör nevesebb tagjai: Vachott Sándor (1818—1861), a patriarchális magyar életnek egypár melegebb képével (*György úr*), Kerényi Frigyes (1822—1852) Petőfinek és Tompának Amerikába kibujdosott, tragikus sorsú barátja, a természet vigasztaló, nyugtató hatásának gyöngéd tolmácsolásával, Sárosy Gyula (1816—1861) a hang szenvedélyességével és népiességével. Híres költeményei: *Farsangi dal*, *Ingeborg önszületése napján*; legnagyobb műve az *Arany trombita*, a szabadságharcnak szenvedélyes hangú verses krónikája. Szemere Miklós (1804—1881) darabos és pongyola formájú költeményeiben a vadász friss természetszeretetét szólaltatja meg. Bajza többi követőinél az ő lágy-sága s formáinak csiszoltsága érzelgésbe és keresettségbe csap át.

A regény. Jósika. Mint a többi európai irodalomban, nálunk is a romantika virágoztatja fel a regényt s megindítja a társadalmi regény mellett a történetit is. Megalapítója báró Jósika Miklós. Tordán született 1794-ben. Kitüntette magát a napoleoni háborúban, majd visszavonulva gazdálkodott. Első házasságában csalódván, írói munkásságban keres enyhülést. *Abafiját* nagy lelkesedés fogadja (1836) s ez őt fokozott munkára ösztönzi. A szabadságharcban való részvétele miatt menekülnie kell s nem is tér vissza többé. Brüsszelben, majd Drezdában él második feleségével, b. Podmaniczky Juliával. Lankadatlanul írja s küldi haza, többnyire „Eszter szerzője” álnéven, regényeit, de utolsó éveiben keserűséggel érzi, hogy már nem a régi lelkesedéssel fogadja ezeket a közönség. 1865-ben halt meg. Regényírói pályája az angol Scott Walter hatása alatt indult meg. A kort külsőségekben jellemezte, a mult hangulatait a mult emlékeinek aprólékos leírásával igyekezett fölkelteni. Alakjai jellemzésében többnyire felszínes, de nagyon kedvelték gyöngéd vonásokkal rajzolt, eszményi, fenkölt

lelkű nőalakjait. Nagy meseszöví leleményével, költői leírásaival, könnyed előadásával, emelkedett erkölcsi felfogásával s a multa átáradó szeretetével meg tudta nyerni olvasóközönségét. Igen termékeny író, több mint száz kötet regényt írt s széleskörű közönséget teremtett utódai számára is. Legjobb regényeit (*Abafi*, *Az utolsó Báthori*, *A csehek Magyarországon*, *Jósika István*) a szabadságharcig terjedő első korszakában írta. A szabadságharc után a francia romantikus regényírók, különösen az id. Dumas és Sue hatása alá kerül s ezeknek a kalandost hajszozó szertelenségeivel keresi a hatást az újabb, társadalmi életből vett regényeiben.

Egypár regényírónk egészen a meglepőt, idegizgatót hajszozó francia romantika hatása alatt áll. Köztük legtehetségesebb K u t h y L a j o s (1813—1864), a negyvenes éveknek rendkívül népszerű, főúri életet élő írója, kit az önkényuralom alatt vállalt hivatala miatt később közmegvetés sujtott. Hatásvadászó regényeiben és novelláiban mestere a leírásnak, különösen alföldi tájleírásaival. Legnagyobb hatású regényében (*Hazai rejtelmek*) Sue mesterkelt, borzalmakkal teljes világának képére festi a magyar társadalom életét.

Sajátságosan ábrándos, rajongó írója a kor-nak V a j d a P é t e r (1808—1846). Sokfélét írt; legjellemzőbbek a természet bájait magasztaló, ábrándos természetimádással teljes prózai himnuszai (*Természet bájai*) s a mesés keletre helyezett, a rangkülönbség igazságtalanságain méltatlankodó, emberi szabadságért rajongó elbeszélései.

Tudományos irodalom. A közélet forrongása felvirágoztatja a politikai irodalmat, melynek alapvetője gróf Széchenyi István (1791—1860). Reformeszméit irodalmi művekben is igyekezett nemzetével megismertetni s mint író is eredeti, nagyszabású, rendkívüli egyéniség. Munkásságát a *Lovakról* szoló röpiratával kezdi, korszakos sikerét *Hitel* című munkájával aratta

(1830), ezzel a kíméletlen támadással a rendi Magyarország ellen. Erős visszhangot keltett; hívei mellett támadói is akadtak, köztük a konzervatívok vezére, a nagytekintélyű gróf Dessewffy József, ki a *Hitel taglalatában* Széchenyi eszméit felforgatóknak bélyegezte. Széchenyi szenvedélyesen válaszol a *Világban* (1831), de a vitának véget vet Dessewffy halála, Széchenyi pedig rendszerbe foglalja eszméit harmadik nagy művében, a *Stádiumban* (1833). Kossuth merész politikája aggodalmakkal töltötte el s ezeket a *Kelet népében* (1842) tárja a nemzet elé, majd a *Politikai programmtöredékekben* (1847) szenvedélyesen támadja Kossuthot s megjósolja a forradalmat. Utolsó munkájául döblingi magányában a Bach-rendszert kipellengérező nagy politikai szatiráját, a *Blicket* írta meg németül (1859). Kiválóbb politikai írók Széchenyin kívül báró Wesselényi Miklós, gróf Dessewffy József és fia, Aurél. Rendkívüli gyorsasággal virágzott fel a politikai hírlapirodalom és szónoklat is, melynek ragyogó nevű képviselői küzdenek a közélet terén az új Magyarorszáért.

A kor tudományos irodalmának legkiválóbb alakja T o l d y (családi nevén Schedel) F e r e n c (1805—1875) egyetemi tanár, a magyar irodalomtörténetírás atyja. Résztvett a kor minden irodalmi mozgalmában s összeköttetésben volt minden nevesebb írójával. Határtalan kegyelet élt benne a magyar szellem minden alkotása iránt s fáradhatatlan szorgalommal egyszemélyben felkutatta, kiadta és feldolgozta irodalmunk történetének úgyszólván egész anyagát. Élete főművének „a magyar ész” történetének megírását tekintette, melybe minden magyar elmétől alkotott munkát belefoglalt volna, tekintet nélkül tartalmára és nyelvére. E rendkívül széles alapon kezdett munkával azonban csak a mohácsi vészig jutott el (*A magyar nemzeti irodalom története*, 1852); a költészet történetét azonban Kisfaludy Sándorig megírta rendszeres feldolgozásban (*A magyar költészet története*, 1855), rövid előadásban pedig egészen koráig (*A magyar nemzeti irodalom tör-*

ténete rövid előadásban, 1864). Ez a könyve, mely hosszú ideig tankönyvül is szolgált, dolgozza fel először összefüggően s tárgyalja rendszeresen, korszakokra osztva irodalmunk történetét. A nyelvtudomány terén az Akadémia végez érdemes munkát. Megbízásából Czuczor Gergely és Fogarasi János összeállítja a magyar nyelv nagy szótárát. A magyar őshaza s rokonaink felkutatására tudományszeretettől áthatott lelkes férfiak kelnek viszontagságos útra. Közülök Kőrösi Csoma Sándor (1787—1842) útja a legemlékezetesebb. Általában irodalmunk becsülettel megtett mindent arra, hogy a rendi Magyarország demokratikus átalakulását a szellemi élet terén európai színvonalú munkásság szolgálhassa és közhőjére szelje.

b) A nemzeti költészet virágkora.

Széchenyi kezéből a vezetés a negyvenes években a Kossuthéba kerül, kinek gyújtó szava szenvedéllyé hevíti a nemzet érzését, mely a sors és emberek minden ellenséges indulatával szemben is hisz a nemzet jobb jövőjében. E szenvedélyes nemzeti érzésnek a költője is megjelent, csaknem egyidőben Kossuthtal, Petőfi személyében. A szabadságharc katasztrófája után ismét a költészet találta meg legelőbb a nemzet lelkének föl-emelésére a bátorító szavakat. Majd a nyugodtabb napok beköszöntével Arany a nagy nyugati irodalmak remekeire irányítja a figyelmet s így menti meg költészetünket az elsekélyesedéstől. Így e mozgalmas időszaknak sorsirányító három nagy államférfiával párhuzamosan költészetünk élén is olyan lángelme halad, aki a legmegelőbb költői visszhangot adja a nagy államférfiúi törekvésekre: Széchenyivel párhuzamosan Vörösmarty, Kossuthtal Petőfi, Deákkal Arany.

Hét évtizedes küzdelem után elkövetkezett felújult irodalmunk munkájának betetőzése: költészetünk fejlődésének legmagasabbra emelke-

dése. A költészet továbbra is a reformkor eszméit tolmácsolja, de azokkal a művészi eszközökkel, melyeket Vörösmarty lángelméje s a romantikától felkarolt népköltészet készített elő.

A népköltészet hatása. Külföldön már előbb igyekeztek kiaknázni azt az ifjító erőt, mellyel a nemzeti sajtóságokat leghívebben tolmácsoló népköltés az elvértelenedett műköltészetre hathat. Különösen a skót Percy püspök híres népballadagyűjteménye s a német Herder elméleti fejtegetései irányították e forrásra a költők figyelmét. Szórványosan nálunk is történtek kísérletek már régebben is népköltési termékek gyűjtésére (Csokonai, Pálóczi Horváth, Dugonics) s népies dalok írására (Csokonai, Pálóczi Horváth, Kisfaludy K., Czuczor), de a népiesség egyetemesebb hatása csak ebben a korban érvényesül. Mindenesetre nagy része van ebben a kor demokratikus irányának is, mely érdeklődést keltett a nép élete, nyelve és költészete iránt is. A Kisfaludy-Társaság érzi meg legtisztábban a kor szükségletét s megindítja 1843-ban a népköltési termékek gyűjtésének munkálatait. Egy pár gyűjtő bocsátott már közre német nyelvű népmese-gyűjteményeket (Gaal György, b. Mednyánszky Alajos, gróf Mailáth János), de az első rendszeres gyűjtemény a Kisfaludy-Társaság *Népköltési Gyűjteménye*, mely Erdélyi János szerkesztésében jelent meg (*Népdalok és mondák*, I—III. k. 1846—48) s új folyamában ezt még tizennégy kötet követte. Egyesek is bocsátottak közre nagyértékű gyűjteményeket, melyek közül kiválóbbak Kriza János *Vadrózsák* című székely gyűjtése s Arany László népmesegyűjteménye, mely legkitünőbbben elbeszélte népmeséinket foglalja magában. Gazdag anyagot tartalmaznak Merényi László hat kötetes népmesegyűjteménye, Kálmány Lajos szegedi és szegedvidéki s Nógrádi Pap Gyula és Pintér Sándor palóc gyűjtése.

E gyűjteményeket nagy költőink intuiciója már megelőzte, lángelméjük megtalálta a nemzeti és művészi elem egyesítésének módját, bevitték

költészetünkbe a népköltészet jellemző, gyökere-
sen magyaros sajátságait s ezeket megneemesítve
a művészet legmagasabb régióiba emelték. E sa-
játlagosan magyar költői irány elhajlik a roman-
tikától. A népre s ennek egyszerűbb életviszo-
nyaira irányuló érdeklődés általános világszemlé-
letté lesz s a realizmusban fejeződik ki, mely pro-
grammjául az élet aprólékos megfigyelését vallja.
Nálunk is a szertelenségekbe vagy üres egyhan-
gúságba hanyatló romantika helyére egészséges
realizmus lép. Ez a költészet már nem a kiválaszt-
ottak szűkebb köréhez szól, hanem az egész nem-
zethez. Költészetünknek ezt a nagy reformját a
lírában Petőfi, az epikában Arany, a prózai el-
beszélés terén Jókai valósította meg s utánuk
legtöbb érdeme van benne Tompa Mihálynak.

Petőfi Sándor. Petőfinek rövid hét évre terje-
dő írói működése a világirodalom legcsodálatosabb
költői pályája. A férfikor küszöbén halt el, mikor
mások munkássága még csak bontakozni kezd s ő
nemcsak mint nemzetének legnépszerűbb költője
lépett át az örökkévalóságba, hanem a világhír
is szárnyára vette nevét s a világ is szívébe fo-
gadta az ifjúságnak az ő költészetéből elbűvölő
varázssal áradó szeretetreméltóságát. Sorsának
rendkívülisége emelte költői népszerűségét, de az
azóta sem csökkent.

Egész élete nyugtalan, az élet friss benyomá-
sait kergető, vándor élet volt. Intenzívebben élte
az életet, mint mások s szenvedései elmélyítették
költészetét. 1823. jan. 1-én született Kiskőrösön,
Gyermekéveit Félegyházán tölti, majd többfelé
jár iskolába, de korlátlan szabadságért rajongó
egyéniisége már ekkor összeütközésekre ragadja,
iskoláit megszakítja s színésznek, majd katoná-
nak áll. Sokat szenved s kiszabadulva kísérletet
tesz tanulmányainak folytatására, de a nyomorú-
ság ismét tovább űzi, míg végül kétségbeejtő
helyzetéből jó sorsa megszabadítja. Első verse
(*A borozó*) még 1842-ben megjelent az Athe-
naeumban. Most Vörösmarty támogatásával nap-
világot lát első verskötete (1844), ennek sikere

feléje fordítja a figyelmet s mint a Pesti Divatlap segédszerkesztője Pesten telepedik meg. Szívós küzdelemmel csikarja ki a sorstól családi boldogságát is. 1846 őszén megismerkedik Szendrey Juliával (1828—1868), egy grófi uradalom gazdasztjének leányával, ki maga is tehetséges író nő volt, s egy év múlva nőül veszi. 1848-ban az ifjúság egyik vezére, márc 15-én ő gyűjtja fel a lelkeket *Nemzeti dal*ával, majd lángoló hazaszere tete a harcok tüzébe sodorja, az általa bálványozott Bem oldalán mint őrnagy vesz részt az erdélyi harcokban s ott adta áldozatul ifjúi életét a százszorszént égi szabadságért. 1849 júl. 31-én látták utoljára a fehéregyházai csatatéren, Segesvár mellett.

Petőfi legnagyobb lírai költőnk s a világirodalomban is legismertebb képviselője költészetünknek. Érzelmi körének gazdagsága minden más költőnkénél nagyobb; de legmélyebb varázssal a fiatal lélek érzelmeit szólaltatja meg. Érzelmi élete végletesen ki van fejlődve, az életnek minden érintésére gyors és erős költői visszhanggal válaszol, külső életének zaklatottságában belső nyugtalansága tükröződik. Egyenes, őszinte, szívét tartózkodás nélkül feltárja, elvei mellett megalkuvás nélkül kitart. Egyénisége teljes őszinteséggel és nyíltsággal jelentkezik költészetében is. Lelki szükségéből fakad költészete s elvette minden feszeiséget, nagy közvetlenséggel nyilatkozik s egyéniségének szeretetreméltósága költőivé avatja az életnek apró, prózai jelenségeit is. Egyszerűség és természetesség, elevenség és jellemzettség legfőbb jellemző sajátságai költészetének. Elleste a népdal jellemző tartalmi és formai sajátságait s ezt a népies dalformát a legfinomabb érzésárnyalatok kifejezésére is csodálatosan alkalmassá formálta.

Legnagyobb a szerelmi lírában. Számos fellobbanó láng mellett ezt főként három nő sugallotta: Csapó Etelka (*Cyprusbombok Etelke sírjára*), Mednyánszky Berta (*Szerelmem gyönyei*) s Szendrey Julia. Az utolsó iránt érzett

vonzalma a házaselet költészetének új és megragadóan költői motivumaival gazdagította költészetünket. Szenvedélyes, viharzó, sokszor szer telenségekbe csapó egyénisége ellenére is a szelíd, merengő, az elmulás sejtelmén ringatózó érzés kifejezésében legnagyobb. Csodálatosan megkapó a gyöngédséggel teljes fiúi és testvéri szeretet tolmácsolásában is. Hazafias költészetünket új hanggal: a szenvedély hangjával gazdagította. A negyvenes évek magyarságának nemcsak temperamentumát, hanem vágyait is ő fejezte ki leghívebben. E kor általános szabadságvágya és zsarnokgyűlölete az ő költészetében vet legmagasabbra csapó lángokat s az ő érzelmi feszültsége veszi észre először a közeledő forradalom moráját. Leíró költeményeiben a költészet világába avatja az addig prózáinak tartott alföldet s jellemzetesen magyar alakokkal népesíti be kitűnő genre-képeit. Az alföldben a maga korlátlan szabadságért rajongó lelkének képét látja s ez a lírai beleézés mélyen költői hangulatot ad leírásainak. A természet megelevenítésében is bűvös ereje van képzeletének.

Irt elbeszélő és drámai műveket is, de igaz valója szerint ezekben is lírikus. A népmese egyszerűségét és természetességét viszi be az epikába *János vitézé*ben (1845). A hexameteres epika feszességét s a széppróza romantikus szer telenségeit jóízűen figurázza ki *A helység kaipácsában* (1844). A *Bolond Istókban* önmagát rajzolja szeretetreméltó optimizmusával. Epikájának legvégletesebben szubjektív terméke *Az apostol* (1848), melyben a nép hálátlanságán érzett keserősége tört ki. Drámái közül csak a Borics és Predzlaváról szóló s csattanókat hajszólo *Tigris és hiéna* maradt ránk egészében. Regénye (*A hóhér kötele*) a romantikának minden szertelenségét egyesíti, míg egy pár prózai elbeszélése (*A fakó leány és a pej legény*, *A nagyapó*) első példái a tisztahangú népies novellának. *Uti jegyzetein* és *Uti levelein* kívül vannak fordításai is, ezek közül Shakespeare *Coriolanus*áé (1848) a legjelentékenyebb.

Arany János. Az életben a legmelegebb barátság, a költészetben a célnak és módnak közösége kapcsolta Petőfit Arany Jánoshoz. Költészetük mintegy kiegészíti egymást. Petőfiben a jelent átfogó érzés, Aranyban a multba visszaszálló emlékezés nyer halhatatlan hangokat. Arany Nagyszalontán született 1817 március 2-án, szegénysorsú, idős szülőktől. Kitünő tanuló s verselni is korán kezd. Mint debreceni diák határozatlan művészi vágyaktól és ábrándoktól vonva, színésznek áll be, de hamar kiábrándulva ez életből, hazatér Szalontára, segédtanítói, majd aljegyzői állást vállal s nőül veszi Ercsey Julianát, kiben megértő élettársat nyer. Az *elveszett alkotmány* című szatirikus eposzával megnyeri a Kisfaludy-Társaság pályadíját (1846), a következő évben szintén a Kisfaludy-Társaság pályázatán *Toldija* (1847) az egész ország elragadtatót figyelmét fordítja lángelméje felé. A szabadságharc szomorú fordulópontja életének és költészetének; utána a nagykőrösi gimnázium tanára, majd 1860-ban Pestre költözik, mint a Kisfaludy-Társaság igazgatója s a legjelesebb magyar szépirodalmi és kritikai folyóirat (*Szépirodalmi Figyelő*, majd *Koszorú*) szerkesztője. 1865-ben az Akadémia választja meg főtítkárává. A hivatal nyűgét betegeskedése és csapások súlyosbítják; de megválva tőle, költészetének meglepően dús őszi virágzása következett el. 1882 okt. 22-én halt meg Budapesten.

Nemcsak költészetében, hanem jellemében is legtökéletesebb megtestesítője fajunk kiválóságainak. Példaképe a nemes egyszerűségnek, mely a műveltség és dicsőség legmagasabb csúcsán is megtartja önérzetes szerénységét. Tépelődően érzékeny természet, de szenvedéseit elrejtí s fenkölt lelkének minden vonzalmával elárasztja az emberiség nagy eszményeit, küzd a haza és emberiség üdvéért s féltő gonddal csügg szerettein. A lelkiismeret parancsa irányítja egész életét, a lelkiismeret kultusza hatja át költészetét is. Lángelméjével folytonos tanulmányt s a világ-irodalom remekein finomodott ízlést társít. Egyé-

niségének gyökerei a néplélekbe nyúlnak le, de műveltsége a kor legmagasabb színvonalára emeli.

Elsősorban epikus, a multba visszaszálló magyar emlékezésnek legnagyobb költője. Elbeszélő költészetünket a népies felfogás üde naivitásával, a magyar jellemvonások gazdagságával s a népnyelv frissességével hatja át. Ezt az epikai stílust idő folyamán egyre jobban áthatja a világirodalom remekein finomodott, öntudatosan alkotó művészetével. Kitünő megfigyelő s plasztikus képzeletű, réalista író, a realizmusnak minden nyersesége nélkül. Mestere a szerkezetnek és jellemrajznak. Az addig elnagyolt vonásokkal dolgozó epikai költészetbe a részletes, finom lélekrajzot viszi be. A művészetnek legmagasabb fokán áll nyelvének plasztikus ereje s verselésének tárgyfestő zenéje. Nyelvünknek ő a legtudatosabb művésze, összes költőink közt az ő nyelvkincse a leggazdagabb. Mestere a formának is. Leghatalmasabb alkotása a *Toldi-trilógia*. Mindegyik része más hangulatú s más műfajt képvisel. Az első rész (*Toldi*, 1847) naiv költői elbeszélés, népies felfogással s népies hangon. Hatását a legegyszerűbb eszközökkel éri el; Homér s a népköltészet örököde bája, harmatos frissesége tündöklék rajta. A második rész (*Toldi szerelme*, 1879), melyet előbb *Daliás idők* címen kezdett, romantikus eposz, a középkori magyar lovagvilágnak színpompás, gazdag képe. A harmadik rész (*Toldi estéje*, 1854) humoros költői elbeszélés, melyen a hanyatlás hangulata árad el. Még egy trilógiát tervezett. Az elnyomatás idején a húnmondák felé fordult lelke s eposzt akart írni *Csaba királyfir*ről. Ennek tervezgetése lassanként trilógiává szélesedett s nagy nemzeti eposszá ért. Mintegy azt az ősmagyar naiv eposzt akarta modern formában új életre kelteni, melyről azt hitte, hogy egykor kialakulóban volt. A hún-trilógiának csak első, magában is befejezett egész alkotó része (*Buda halála*, 1864) jelent meg, a másik két résznek (*Ildikó s Csaba királyfi*) csak tervvázlata s néhány töredéke készült el. *Buda*

halála csodálatos varázssal egyesíti az előadás naiv báját és régies színezetét a modern költő tudatos művészetével.

A komikus eposz terén első művét, a vármegei rendszer visszaéléseit szatirizáló *Elveszett alkotmányt* egyre inkább a humor felé mélyülve követték *A nagyidai cigányok* (1852), legkitünőbb komikus eposzunk, s a töredéknek maradt *Bolond Istók*, mely Byron modorában regényes elemekkel vegyítve életrajzi elemeket s önjellemzést nyújt. Általában az epikának csaknem minden formájában s műfajában írt, szinte kedvét lelve a forma, stílus és hang örök változatosságában. A kisebb epikai műfajoknak csaknem mindegyikére adott remek példákat, de főként a balladában tetőződik művésze. A magyar és külföldi népköltészet remekeinek tanulmányozásán érett s ezek színvonalán tündöklő alkotások ezek. Joggal nevezte Gyulai Pál a ballada Shakespeare-jének. Tökéletes összhangba olvasztja bennük a drámai, epikai és lírai elemeket: a tragikus tárgyat, a párbeszédes alakot, az elbeszélés hézagosságát, az érzelmek szenvedélyes kitöréseit s a borús színezetet. Bűnök bűnhődései viharzanak el megdöbrent tekintetünk előtt e rövid képekké sűrített tragédiákban; a lelkiismeret költője mutogatja bennük az elvakult szenvedélyek áldozatait.

Líráját elbeszélő költészetének hatalmas arányai mellett hosszú ideig értékénél és jelentőségénél kisebbnek látták. Pedig a modern ember differenciált, tépelődő érzelmeinek ő az első megszólaltatója nálunk. Igaz, hogy eleinte egyéni fájdalmait, sóvárgásait és tépelődéseit a szemérmes ember rejtőzködésével főként hazafias verseibe burkolja el; de öregkori költészetében leplezetlenül is megszólaltatja ezeket. Az *Őszikék*ben, öregkori költeményeinek gyűjteményében az öregkor hangulatainak meleg humorban páratlanul gazdag és szívhez szóló költészetét nyújtja. Különösen az ötvenes években gyakran foglalkoztatja a haza sorsa s e költeményei legművészebb tolmácsai a kor hangulatának. Sokat tépelődik az élet

célján és az emberiség rendeltetésén s kételyei végül a hit szavában, a munka és tiszta szív megnyugtató tudatában találnak enyhületet (*Fiamnak, Itthon, Vágy*).

Rendkívüli nyelvművészete ragyog fordításaiban (*Hamlet, Szentivánéji álom, Aristophanes vígjátékai*), nagy műveltsége, finom ízlése s éles ítélete írói arcképeiben, esztétikai, verstani, irodalomtörténeti és nyelvészeti dolgozataiban. Legművészebb írónk; nemzeti és művészi nála olvad össze legharmónikusabban s legeszményibb formában.

Tompa Mihály. A nép-nemzeti irány harmadik nagy költője Tompa Mihály. Rimaszombatban született 1817-ben. Iskoláit sok küzködés közt végezte s bejei, keleméri, majd hamvai ref. lelkész volt. 1868-ban halt meg. Költői pályáját Bajza modorában írt érzelmes dalokkal kezdte, de csakhamar rátért arra az irányra, melynek egyik erősségévé lett. Ez iránynak egyik első nagy diadalát is ő aratta *Népregék, népmondák* című kötetével (1846). Tartalmát részint népmesék és mondák feldolgozásai, részint saját leleményei alkotják. Legtöbbjükben, valamint a később írtakban is a művészi rovására érvényesül a tanító célzat. Ugyanez a főfogatkozása legnépszerűbb munkájának, a *Virágregéknek* (1854). Legsikerültebb epikai munkái humoros költői elbeszélései (*Szuhay Mátyás*, mely Arany Toldija mellett dicséretet nyert a Kisfaludy-Társaság pályázatán, *A vámosújfalusi jegyző, Pipás kántor, Három a daru*). Igazi ereje a lírában van s a szabadságharc után bontakozott ki teljes és mély hatással. Megrendítő hazafias költeményei (*A gólyához, Pusztán*) s híres allegóriái (*A madár fiaihoz, Sebzett szarvas, Terebélyes nagy fa, Ikarus, Uj Simeon*) tolmácsolták a leghatásosabban a korhangulatot s táplálták a közérzést az elnyomatás idején. Az elnyomó hatalom előtt rejtve maradt e költemények igazi értelme, de a nemzet nagyon jól kiérezte. Egész lírai költészete nagyon elmélyült e korban. Csapások érték, külö-

nösen két fiának elvesztése, s gyötrelmes szívbaj támadta meg; de hivatása vigaszt nyújtott a hit szavában. Így lett legkiválóbb elégiaköltőnk. Hazafias érzése mellett főként a természet szeretete ihlette. A természetérzésnek egyik legnagyobb költője, főként az ősz elégikus hangulatát mélyen éreztető költeményeiben. Bensőséges éneke a családi és baráti érzésnek s a hitnek is. Prózai vallásos dolgozatai közül kiválik ifjú hölgyek számára írt imakönyve (*Olaág*).

Petőfi követői. A szabadságharc után ifjabb költőink nagy része Petőfi pályájának és költészetének fényétől elkápráztatva, az ő utánzásában kereste költői érvényesülésének útját. Legtöbbjük túlzásokba tévedt s Petőfi eredetiségét eredetiskedéssé, népiességét póriassággá s tájkköltésszé züllesztette. E *kelmei, sallangos költészet* legjellemzőbb képviselője **Liszniai (Damó) Kálmán** (1823—1863). Költeményeit palóc tájszavakkal s néprajzi különlegességekkel tüzdelte tele, de cifrázkodó költeményeiből a költői tűz is kicsillan. **Szelestey László** (1821—1875) Kemenesalja tájszavaival cifrázta fel költeményeit, **Székelly József** (1825—1895) Petőfi eredetiségét vitte tulzásba nagyhangú, groteszk képeivel. Legjelesebb tagja Petőfi iskolájának **Tóth Kálmán** (1831—1881). Népszerű és termékeny lírikus, számos dala a nép ajkára is került. Különösen a szerelem epedésének és lemondásának s a hazaszeretnek adott megkapó hangokat (*Előre, Kik voltak a honvédek?*). Számos színdarabja közül nagyobb hatást csak két vígjátéka (*A király házasodik, A nők az alkotmányban*) keltett.

Arany követői. Néhány művelt s finom ízlésű fiatal író Arany Jánosban látta példaképét s költészetük nemzeti szelleme mellett világirodalmi példák hatását is mutatja, sőt legtöbbjük műfordítások révén is ápolja a világirodalommal való kapcsolatot. Ez iránynak legnagyobb hatású harcosa s jeles költője **Gyulai Pál** (1826—1909), pesti egyetemi tanár. Sokoldalú munkássága

Arany halála után irodalmi életünk vezérévé emelte. Lírája a férfi komoly kedélyvilágát s a hazafinak a közállapotok miatt érzett aggodalmát és szatirikus hangulatát tolmácsolja leginkább. Legfőbb ereje a művészi belső forma s a hang tisztasága. Elbeszélő költeményei közül több irodalmunk legjava terméséhez tartozik (*Hadnagy uram, Éji látogatás, Pókainé, Gyermekmesék*). Novellái kor- és jellemrajzuk szabatosságával s előadásuk művészi egyszerűségével válnak ki (*Egy régi udvarház utolsó gazdája, Nők a tükör előtt, A vén színész*). Legnagyobb hatású kritikai munkássága volt. Értékelés alá vette irodalmunk multját, beállította nagy költőinket a helyes megítélés távlatába, kortársaival szemben pedig elsősorban irodalmunk kultúrai és etikai színvonalának megőrzését követelte. Irodalomtörténeti művei közül legnevezetesebbek *Vörösmarty élet-rajza* s *Emlékbeszédei. Katona és Bánkbánjáról* írt tanulmánya legkitünőbb dramaturgiai dolgozatunk. A magyar értekező prózának ő a legnagyobb művésze.

Aranynak azt a törekvését, hogy költészetünket a külföld remekeinek átültetésével kell megvédeni az elsekélyesedéstől, legnagyobb buzgósággal Szász Károly (1829—1905) ref. püspök szolgálta. Nagy könnyedséggel s verselési virtuozitással símult a fordított művekhez; különösen kiválik Dante Isteni Színjátékának s a Nibelung-éneknek fordítása. Ő művelte legkitartóbban az epikai költészetet is Arany szellemében (*Salamon, Trencséni Csák*). Termékeny költő, sokoldalú író.

Mint költő inkább Tompával mutat rokonságot Lévy József (1825—1918) miskolci tanár, majd borsodi alispán. Szűkkörű, de bensőséges, keresetlen és őszinte költészetének főtárgyai: haza, természet, fiúi szeretet, szerelem és barátság. Híres verse *Mikese*. Fordításai közül legjelesebb Burns költeményeinek átültetése.

E körbe tartozik a korán elhalt Dömötör János (1843—1878) nemeshangú költeményeivel s finom essayival. Tanítványa is volt Arany-

nak Tolnai (Hagymássy) Lajos (1837—1902). Mint költő vívódó szerelmi lírájával s Arany nyomdokán induló, de új színeket is mutató ballada-költészetével tűnt ki. Erős tehetségről tanuskodtak elbeszélései és rajzai is pályája elején, de később embertársaival meghasonolva egyre vigasztalanabb pesszimizmussal s egyre ingerültebb kíméletlenséggel, egyszersmind egyre kevesebb költőiséggel és igazsággal mutogatott regényeiben közéletünk bűneire s pellengérezett ki élő személyeket. A költő fia, A r a n y L á s z l ó (1844—1898) egyike legszélesebb látókörű s legműveltebb íróinknak, de hivatali és közéleti munkája hamar elvonta a költészettől. Legnagyobb műve *A délibábok hőse* című verses regény (1873), mely legteljesebben fejezi ki a kiegyezést követő időknek lelki meghasonlását. Erdemes munkásságot fejtett ki népköltési termékeink kiadása terén s mintaszerű fordításokkal vett részt Shakespeare és Molière honosításában.

Külön úton járó lírikusok. Volt néhány költőnk, kik a maguk útján igyekeztek járni s a költészet nemzeti iránya helyett a művészi irányt hangsúlyozták erősebben. A nép-nemzeti hagyomány ellen a visszahatás Vajda János (1827—1897) költészetében jelentkezik először. Csalódásokban gazdag élete s betegesen érzékeny természetű vigasztalan pesszimizmussal árasztotta el szívét s komor költészetét. Lírájának legállandóbb tárgya a szerelem, ez a végzetes szenvedély, melynek csak gyötrelmeit, sóvárgását és reménytelenségét ismeri és énekli meg (*Gina emléke, Szerelem átka*). Másik nagy tárgyköre metafizikai kérdések feszegetése, gyötrelmes vívódása az élet és halál nagy kérdéseivel, melyekre hasztalan keres megnyugtató feleletet. Ezekből a sokszor darabos, nehézkes verseiből valami sötét izzás, az önmagát emésztő szív visszafojtott lángja csap ki. Csak a természet pihentette el zaklatott lelkét néhány szép költeményében. Kevésszámú hazafias költeménye közül *A virrasztók* című allegóriája legismertebb. Irt elbeszélő költeményeket (*Béla királyfi; Alfréd regénye, Találko-*

zások), prózai elbeszéléseket s egy *Ildikó* című történeti tragédiát is. Eredeti egyéniségét, mérész, de gyakran szertelenségekbe csapó képzeletét nem tolmácsolja megfelelő formakészség. De hatása így is jelentékeny volt kortársaira s a legújabb költői nemzedékre, főleg az élet nyugtalanító metafizikai kérdéseinek bevitelével a költészetbe, a korabeli közállapotoknak kíméletlen támadásával s egy gyötrelmet nyújtó szerelmi viszony, egy hozzá méltatlan nő megéneklésével.

Kortársai közül a pesszimista lírának másik kiváló képviselője *Reviczky Gyula* (1855—1889). Kietlen, szenvedésekben telt ifjúsága, boldogtalan szerelme, gyötrő betegsége, az örökös ellentét lelkének dicsőséget és boldogságot szomjazó vágyai s az élet szörnyű nyomorúságai közt: ezek főtényezői költészetének is. Lírájának alaphangja a fájdalom, melyet mint az emberiségnek részvétre nevelő nagy érzését magasztal. Az élet nagy kérdéseire hol Schopenhauerben, hol a hit szavában találja meg a feleletet. A tűnő, röpke, az életem mégis zsarnoki erővel uralkodó hangulatok költője. Szerelmi költészete sóvárgó ábrándokból s fájó emlékezésekből fakadó líra, mely finom hangjaival, elmosódó körvonalú képeivel s lágyan bánatos ritmusaival megkapja a lelket. Híres költeménye, a *Pán halála* az antik hedonizmuson diadalmaskodó keresztyén aszkézisnek bensőséges magasztalása.

Bölcséleti kérdések foglalkoztatják *Komjáthy Jenőt* (1858—1895) is. Egyetlen kötetete (*A homályból*) halála napján jelent meg. Érdekes összefonódását mutatja költői érzésnek és bölcselkedő hajlamnak. A pantheizmusnak s Nietzsche filozófiájának gondolatait hatotta át egy, a reális világ iránt szinte érzéketlen léleknek lázas forróságával. Ezt a nyelvnek sajátos pompája tolmácsolja, de miszticizmusgyakran homályossá s érthetetlenné teszi.

A regény. *B. Eötvös József*. A regény terén Jósika kezdeményét tovább folytatja s a romantika szellemében a kor nagy kérdéseivel hatja át

báró Eötvös József. Budán született 1813-ban. Ifjan beutazza Nyugat-Európát s gazdag tapasztalatait nemzete javára óhajtván értékesíteni, ő gyarapítja irodalmunkat a legtöbb modern európai eszmével. Röpiratokat ír a nyugati szabadelvű intézmények meghonosítása érdekében s szónoki és államférfiúi készsége kivételes megbecsülést biztosít számára az országgyűlésen. Vezére a vármegyerendszer helyett központi felelős kormányzatot sürgető centralistáknak, majd az első felelős minisztériumnak kultuszminisztere. A szabadságharc után külföldön él, majd a kiegyezés után ismét kultuszminiszter. Legjelentősebb alkotása a kötelező iskolalátogatást s a népoktatás államosítását bevezető népoktatási törvénye. Buzgó munkája közben halt el 1871-ben.

Költői munkássága szoros kapcsolatban van államférfiúi törekvéseivel s irányítólag is hatottak munkái, gondolati és érzelmi gazdagságukkal nemzedékére. Kevésszámú költeményében a legnemesebb haza- és emberszeretet szólal meg; nagy regényei a reformkor vajudó eszméire s a közélet hibáira irányozzák a lelkeket. A *karthauzi* (1839—41) a modern társadalom problémáira világít a bölcsésznek eszmékben való gazdagságával s a költőnek hevesen áradó érzelmességével. A *falu jegyzője* (1845) a nemesi előjogok s a vármegye visszaélései ellen irányul, torzító, de lényegben hű jellemzéssel a magyar közélet és társadalom nagy kérdéseit teszi szóvá. Dózsa György pórlázadását tárgyaló nagy történeti regénye (*Magyarország 1514-ben*, 1847) a demokratikus reformok szükségességére, a jobbágyság sorsának javítására eszméltet. E műve a történeti regény terén is haladást jelent, mert míg Jósika csak külsőségeiben elevenítette meg a mulat, Eötvös már a tömegeket mozgató eszméiben is kitűnően jellemzi a kort. Nevelési elveit kifejező, irányzatos mű utolsó, kevésbé sikerült regénye (*A nővérek*, 1857) is. Irányzatos legsikerültebb drámai kísérlete, *Éljen az egyenlőség!* című vígjátéka is, mely azt szatirizálja, hogy felfelé mindenki demokrata, lefelé arisztokrata. Politikai

művei közül legnagyobb szabású alkotása *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című állambölcseleti munkája (1851—4). Szónoki művészete *emlékbeszédeiben* hagyta ránk legnemesebb emlékeit. Találóan jellemezték az-
zal, hogy költészetünk neki köszöni a legtöbb ne-
mes érzést és a legtöbb nagy gondolatot.

B. Kemény Zsigmond. Tovább fejleszti re-
gényköltészetünket, még pedig főleg a lélektani
realizmus irányában, legnagyobb regényírónk,
báró Kemény Zsigmond. Alvincen született 1814-
ben, fejedelmi családból. Korán belekerül Erdély
politikai mozgalmaiba s ezekből mint ujságíró is
kiveszi részét. 1847-ben Pestre költözik s kiadja
első regényét, *Gyulai Pált*. Publicista munkássá-
gát az elnyomatás idején a Pesti Naplóban foly-
tatja, míg súlyos idegbaja visszavonulásra nem
kényszeríti. Elborult elmével halt meg Puszt-
akamaráson 1875-ben. Irodalmi munkásságának
legbecsesebb emléke regényköltészete. Erdély
multját szereti legjobban s ezt a legapróbb rész-
letekig menő biztos tudással s a költőnek hatal-
mas elképzelő és megjelenítő erejével kelti életre
regényeiben. Az emberek sorsából a kor lelke szól
hozzánk bennük. Nagy történeti regényei: a
Báthori Zsigmondtól kivégeztetett erdélyi huma-
nistáról szóló *Gyulai Pál*, az erdélyi vallási vil-
longások világában játszódó *Özvegy és leánya*
(1855—7) s *A rajongók* (1858—9), a Buda el-
foglalásának idejét megelevenítő *Izabella királyné*
és a *remete* (1839—40) s *Zord idő* (1858). Tár-
sadmű regények: *Férj és nő* (1852) s *Ködképek*
a kedély láthatárán (1853). Ifjúkori regénye, az
Élet és ábránd, idegen tárgyú, Camoens portugál
költő szerelmének története. Kemény a regény-
író főfeladatának az emberábrázolást tartja, még
pedig az elemzés módszerével. Rávilágít az em-
beri tetteknek legtitkosabb rugóira, rámutat a
cselekedetek és indulatok összefüggésére s apró-
lékosan elemzi mindazt, ami közremunkált egy-
egy elhatározásban vagy cselekedetben. Nemcsak
a jellemrajznak, a korfestésnek is mestere.

A kort az egyeseket mozgató eszméiben, törekvéseiben és szenvedélyeiben is megelevenítő igazsággal festi. Világfelfogása pesszimista, bár az erkölcsi igazságszolgáltatás alapján áll. Regényei Gyulai Pál szerint a magyar irodalom legtragikaibb alkotásai. Sötét, komor világ az ő költői világa, melyben a tragikum a szereplőknek nem bűnéből, csak tévedéseiből sarjad s az erélytelen lelki nemesség, a túlhajtott jóság is tragikus következményekkel jár. Rendkívüli lélekábrázoló művészetével nem társul megfelelő kifejezésbeli kiválóság; szerkezeti és nyelvi fogyatkozásai miatt regényei nehéz és fárasztó olvasmányok. Politikai tanulmányaiban a magyar sors és a magyar jellem összefüggését kutatja, irodalmi dolgozatai közül a Széchenyiről s a két Wesselényiről szóló essayi irodalmunknak legplasztikusabb jellemrajzai.

Jókai Mór. Míg Kemény regényei nem tudtak érdeklődésre találni a közönség szélesebb köreiben, addig a regényolvasó közönség számát rendkívüli mértékben megnövelte s páratlan népszerűsége jutott kortársa, Jókai Mór. Költészetünk virágkorának Petőfi és Arany mellett ő a harmadik nagy alakja, ki a népmese s az adoma hatása alatt megteremti elbeszélő prózáunknak frissebb, fordultatosabb előadásmódját s magyarosabb és gazdagabb nyelvét. Komáromban született 1825-ben. Pápai és kecskeméti tanulása idején már nagyon élénken nyilatkozik írói kedve és tehetsége; *Zsidó fiú* című színdarabja már 18 éves korában figyelmet kelt az Akadémia pályázatán. A negyvenes években már nagyhatású író és ujságíró; 21 éves korában (1846) megjelent első regénye (*Hétköznapiak*) nagy várakozást ébreszt fényes tehetsége iránt. Élénk részt vesz a szabadságharcban, utána bujdosik s egyideig Sajó álnéven ír. Az ötvenes években az elnyomott nemzet lelkének leghathatósabb vígasztalója, ekkor legdúsabb munkássága s hatásának és népszerűségének tetőpontján is ekkor áll. Munkásságának félszázados jubileumát rend-

kívüli melegséggel ünnepli meg a nemzet 1894-ben. Tíz év múlva halt meg.

Jókai a legnépszerűbb magyar író, Petőfi mellett a külföldön is legismertebb képviselője irodalmunknak. Tárgyak tekintetében rendkívül változatos. Lankadatlan és gazdag képzelete nem ismer korlátot, szabadon csapong közel és messze tájakon, a jelen és a múlt, a valóság és a fantasztikum világában. A magyar élet képeinek és alakjainak roppant tömege tárul elénk munkáiban, szinte a teljes magyar élet. A magyar történetnek egész folyamát felöleli regényköltészete; legsikerültebb regényei a XIX. század nemzeti mozgalmaihoz fűződnek: a felújulás apostolainak küzdelmeihez (*Eppur si muove*), a régi magyar világ s Széchenyi korának ellentétéhez (*Egy magyar nábob*, 1853, *Kárpáthy Zoltán*, 1854), a szabadságharchoz (*Politikai divatok*, *A köszívű ember fiai*, *Egy az Isten*, *A tengerszemű hölgy*) s a Bach-korszakhoz (*Az új földesúr*, 1863). Gyakran fűzi emlékezetes eseményekhez, nagy elemi csapásokhoz regényeit. Képzelete Magyarország egész területét bejárja, de különösen két város nőtt szívéhez: Komárom régi iskolájával s Debrecen híres kollégiumával és Hortobágyával. Egyetlen írónk se nyújtja a magyar életnek olyan gazdag képtárát, mint ő, tele pompásan jellemzett alakokkal, túlzottan eszményített, fantasztikusan elrajzolt főhősökkel s reálisan ábrázolt epizódfigurákkal. Egyetlen írónk sem egyesíti magában a kitűnő elbeszélőnek annyi szeretetreméltó adományát, mint ő. Regényének stílusa egészében Hugo Victor és Dumas romantikus regényének típusához tartozik, amely nagyon megfelelt Jókai egyéniségének: szabad teret engedett képzelete merész, néha túl is csapongó játéknak, újabb és újabb fordulatok szövésében kifogyhatatlan leleményének, az érdekfeszítő mesének. Ennek a regényformának azonban sajátos magyar színt és zamatot adott. Behízelt előadásának könnyedsége, hangulatainak magukkal ragadó áradása, humorának ezerszínű játéka, mesélő kedvének kifogyhatatlansága, nyelvének szí-

nessége, gazdagsága és gyökeres magyarsága a legfőbb tényezői mindig érdekes és mindig művészi elbeszélő adományának. A kritika sok jogos kifogást emelt ellene; joggal róttá meg különösen jellemzésének következetlenségeit és túlzásait, meseszövéseinek valószínűtlenségeit s korrajzáinak felszínességét. De értékét nem lehet csak művészi jelességére korlátozni. Nagyjelentőségű etikai és nemzetnevelő hatása is: példaképeket adott az ifjúságnak s nemes és nagy optimizmussal árasztotta el a lelkeket.

Mestere a novellának s humoros életképnek. Ezeknek hőseiben s regényeinek epizódalakjaiban a jellemzésnek is művésze, különösen népies alakok rajzában. Kevésbé sikerültek színművei, melyeket többnyire regényeiből írt. Legtovább fenntartotta magát a színpadon *Az aranyember* s *A szigetvári vértanúk*. Költeményei közül különösen politikai szatírái találtak tetszésre kortársainál.

A többi regényíró. Jókaival egyidőben működött s mellette egyideig legnépszerűbb elbeszélőnk volt *Vas Gereben* (családi nevén Radákovics József, 1823—1868). Főként a régi magyar vidéki élet patriarchális viszonyaiból merített korrajzaival s népies elbeszéléseivel aratta sikereit. Regényeit és korrajzait *Korszakok* címmel utólag egységes sorozattá foglalta össze, mely az 1809—1848-ig terjedő kort rajzolja. Magyaros, jóízű író, de magyarsága gyakran keresett, népiessége sallangos.

Az ifjabb elbeszélőkre általán rendkívül erős hatással volt Jókai, épp úgy, mint a fiatalabb költőkre Petőfi. A legtöbbjük azonban csakhamar tudatára jut, hogy Jókai mindabban, amivel a közönség lelkét legjobban megkapta, utánozhatatlan s több közülök külföldi példák nyomán keresi a maga útját.

Megmaradt mindvégig Jókai követőjének s a maga magyaros iránya s világa mellett *A bonyi Lajos* (családi nevén Márton Ferenc, 1833—1898). Regényeiben és novelláiban a régi vidéki

társadalmat és az alföldi népeletet festi. Legsikerültebb regénye *A mi nótáink*, híres népszínműve *A betyár kendője*, de legértékesebbek a népelet reális, mégis meleg rajzában kitünő novellái. Baksa y Sándor (1832—1915) a délbaranyai Ormánság s a Kiskunság magyarságát rajzolja jóízűen terjengő, zamatos előadású elbeszéléseiben (*Gyalogösvény, Szederindák*). Ő írta egyetlen népies tárgyú történeti novellánkat (*Patak banya*); kitünő korrajzot nyújt a mohácsi vész idejéről „történeti körképe” (*Dáma*). Az ötvenes éveknek élcekkkel, ötletekkel szikrázó, népszerű humoristája volt Beöthy László (1826—1857); kedveltek voltak Pákh Albertnek (1823—1867), a Vasárnapi Ujság megalapítójának szellemes tárcái, ú. n. humoros vázlatai is.

Angol hatás alatt állott Bérczy Károly (1821—1867), a magyar sportirodalom megalapítója. Legszebb novellája a főúri életet festő *Gyógyult seb*. Ő fordította magyarra Puskin *Anyeginját* (1866). Többen vették mintájukul a francia regényirodalmat. A francia származású Degré Alajos (1820—1896) a francia szalonregények utánzását kísérte meg s vídám humora és könnyed stílusa korának kedvelt novellistájává tette. Pálffy Albert (1820—1897) különösen a szabadságharc előtti Magyarországot rajzolta gondosan szerkesztett, de kissé száraz regényeiben (*Eszti ke kisasszony professzora, Egy mérnök regénye, A régi Magyarország utolsó éveiben*). Vadnay Károly (1832—1902) elbeszélései és regényei (*A kis tündér, Eszter, a szép kardalosnő, Immaculata grófné*) finom, nemes hangjukkal s könnyed előadásukkal válnak ki. Ifj. Ábrányi Kornél (1849—1913) regényeiben (*Edmund párbaja, Régi és új nemesek*) s társadalmi drámaiban (*Marianne, Olga*) bonyolultabb lelki állapotok ábrázolására törekszik. A fiatalon elhalt Justh Zsigmond (1863—1894) a francia naturalisták, főként Zola hatása alatt egy több regényből álló, nagy regénysorozatban (*A kiválás genezise*) a magyar társadalom különféle rétegein akarta bemutatni

az átöröklést. Az elkészült regények közt legérdekesebb a *Gányó Julcsa*. Az orosz irodalom hatását mutatja Vértesi Arnold (1836—1911), ki ezernél több novellát írt.

Jósikának egyetlen követője P(éterfalvi) Szathmáry Károly (1831—1891), Jókai után legtermékenyebb regényírója a kornak. Erdély multjából veszi legtöbb történeti regényének tárgyát (*Sirály*, *Bethlen Gábor ifjúsága*, *Tudósok harca*).

A korszak vége felé a regény formája megváltozik. A terjedelmes, több kötetes regények helyébe a rövidebb, egy esemény sodrán haladó regény lép. A kényelmesebb menetű novella helyét is a rövidebb, egyetlen helyzetet megvilágító *rajz* foglalja el, melynek az oroszok nyomán haladó Petelei István (1852—1910) első kiválóbb művelője irodalmunkban. Az erdélyi kisvárosi élet sorsüldözött, elesett alakjait rajzolja komor világfelfogással, sötét színekkel, réalista ábrázolásmóddal. Legjellemzőbb kötete: *Keresztek* (1882).

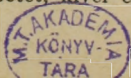
A nőírók közül legolvasottabb a termékeny munkásságú, de a társadalmi élet külsőségeinél mélyebbre nem hatoló Beniczky-né Bajza Lenke (1830—1905) volt, Bajza József leánya.

A dráma. A dráma terén is megteremtette a kor demokratikus szelleme a maga legjellegzetesebb formáját, a népszínművet. Megalkotása Szigligeti Ede (családi nevén Szathmáry József) nevéhez fűződik. Nagyváradon született 1814-ben. Atyja mérnöknek szánta, de ő hajlamát követve színésznek állott be, bár erre kevés hivatottságot árult el. A Nemzeti Színháznak színésze, rendezője, majd titkára és drámabírálója, végül igazgatója. 1878-ban halt meg. Kifogyhatatlan leleményű és termékenységgű író, száznál több eredeti darabja van. Nagy technikai ügyességgel ír, jól ismeri a színpadi hatás titkait; de a jellemrajzban s az előadás költőiségében már kevésbé kiváló. Szomorújátékainak legtöbbje romantikus történeti tragédia; a kiválóbb-

bak Gritti, Világ ura, Béldi Pál, A fény árnyai s főként A trónkereső. Középfajú drámái közül a *II. Rákóczi Ferenc fogságát* hazafias szelleme sokáig színpadon tartotta. Sokkal kiválóbbak vígjátékai, melyeknek tárgyát akkor alakuló városi életünkből vette (*Házassági három párancs, Mama, Fenn az ernyő nincsen kas, Nőuralom*). Ő írta legsikerültebb történeti vígjátékunkat (*Rózsa*) s legkitünőbb bohózatunkat (*Liliomfi*). Bátortalan kísérletek után, melyekben a népies alakok csak mint komikus figurák szerepelnek, ő teremti meg a népszínművet *Szökött katonájával* (1843). Sikerültebb darabjai e nemben: *Két pisztoly, A cigány* s kísérlete a népdramára: *A lelenc*. Legjobb népszínműve *A csikós* (1846). Darabjai középpontjába ugyan a népet állítja, de még együtt szerepelteti az úri osztállyal s a kor demokratikus célzatának megfelelően a nép fiai képviselik a testi és lelki derékséget. Bő teret enged a dalnak és táncnak, váltogatja az érzelmes és víg elemeket s így formálja ki a népszínművet.

Szigligeti mellett a legnépszerűbb és legtermékenyebb színműíró Szigeti József (1822—1902), a Nemzeti Színház kitűnő jellemszínésze. Tovább fejleszti a népszínművet: magát a mesét is a nép életéből veszi s lehetőleg mellőzi a népszínműi külsőségeket, az éneket és táncot (*Viola, A vén bakancsos és fia a huszár, Csizmadia mint kísértet*). Társadalmi színművei közül legsikerültebb a *Rang és mód*. Az ötvenes években feltűnt drámaírók közül figyelmet keltett Dobsa Lajos (1824—1902, darabjai közül legnagyobb hatása *IV. Lászlónak* volt) s az ifjan elhalt Kövér Lajos (1825—1863).

Madách Imre. E kornak a dráma terén legnagyobb szabású alkotása Madách Imre hatalmas drámái költeménye, *Az ember tragédiája*. Szerzője a nógrádmegyei Alsósztrégován 1823-ban született, előkelő családból. Jogi tanulmányai végzetével megyei hivatalt vállalt. 1845-ben feleségül veszi Fráter Erzsébetet, kivel eleinte boldo-

gan él. 1852-ben, mivel menedéket adott egy politikai üldözöttnek, elfogják s csak egy év múlva szabadul rabságából. Családi boldogságát feladva találja, nejétől elválik s ebben a kétségbeesésben fogan meg Az ember tragédiájának peszsimisztikus alapgondolata: az emberre legnemezebb törekvéseiben csalódás és bukás vár. Ez a sötét felfogás enyhül, amint Madách írói kedve éled, majd a megmozduló politikai életben képviselőséget vállal. Érzi, hogy egyik törekvés összeomlásából másiknak ösztönzése sarjad; az ő összeomlott életcélján is a további küzdelemnek új ösztönzői fakadtak. Megírja nagy költeményét, melyet Arany János és az olvasó közönség elragadtatással fogad, mikor a Kisfaludy-Társaság kiadásában megjelenik (1861). A költő újraéledő munkakedvvel nagy terveket érlel, de régi szívbaja 1864-ben sírba viszi.

A köztudatban csak főműve él, pedig sokat és sokfélét írt. Vannak formában nehézkes, de mély eszmei tartalmú költeményei, prózai elbeszélései s esztétikai értekezései. A szabadságharc előtt írt 6 darabjának egy részét átdolgozta (*Mária királyné, Csák végnapjai, Férfi és nő*), írt egy aristophanesi politikai szatírárt (*A civilizátor*), egy bibliai tragédiát (*Mózes*) s a főművének párdarabjául tervezett *Tündérálomból* egy töredéket.

Pályájának legdicsőségesebb emléke, *Az ember tragédiája*, arra a kérdésre keresi a feleletet: mi az emberiség rendeltetése? Célt ér-e a boldogságra törő emberi akarat? A feleletet a történelemben s az emberiség jövőjéről alkotott fantazmagóriákban keresi. Az emberiséget Ádám képviseli s az ő sorsából font mythikus keretbe vannak foglalva azok a történeti színek, melyekben fajának jövőjét megálmodja. Az ember sorsa nagy eszméiért vívott harcában örökös bukás, de minden bukásból új küzdelemre nyer ösztönzést, az emberiség folyton halad s így a véges emberi élet is részesévé válik a végtelennek. Az embert küzdelmében Isten vezérli s gyöngéd és vigasztaló társként a nő kíséri. Sokat vitatták, hogy pesszimista mű-e *Az ember tragédiája*, az emberi

ideál elérhetetlensége s az élet céltalansága derül-e ki belőle. Annyi bizonyos, hogy ezt a kételyt a nagy mű csak azzal próbálja enyhíteni, hogy magát a küzdelmet mondja az emberi élet értelmének. A költemény nagy költői erővel s mély erkölcsi komolysággal világítja meg vezetőgondolatát; bölcséleti mélysége mellett megragadó költőisége is lánglelkű szerzőre vall. Mintaképe Goethe *Faust*ja volt, de e hatás mellett is nagyszabásúan eredeti mű. Élettel és költészettel teljes volta mellett bizonyít állandó nagy színpadi sikere is 1883 óta, amikor Paulay Ede színre vitte.

Az új romantikusok. Madách remekének mély bölcséleti és költői tartalma mellett még élenkebben feltűnt Szigligeti és követői dikciójának költőietlensége. A romanticizmus lendületét igyekszik visszavarázsolni a színpadra Rákosi Jenő (1842—). Mintaképe Shakespeare vígjáték-költészete s főtörekvése: a képzelet élénk csapongásának felszabadítása, a nyelv játékos pompája s mindaz a szabadság, amit egy mesevilág ábrázolásában a költő megengedhet magának. *Aesopusa* (1866) zajos sikert arat s ez megindítja szerzőjének nagyértékű színpadi munkásságát. Mint a Népszínház első igazgatója, színháza számára is sok darabot ír s a drámai műfajoknak csaknem mindegyikével megpróbálkozik. Jeles alkotásai a nagy tragédia terén *Endre és Johanna* s *Tárgya királyné*, a naturalista népdramában *Magdolna* s valamennyi közt legköltőibb *A szerelem iskolája* című mesejátéka. Mint publicista rendkívül nagy hatást gyakorolt a nemzetre s legkitartóbban harcolt a magyarságért, főként irodalmunk nemzeti szelleméért.

Rákosi Aesopusának nagy sikere számos követőt vonzott, kiket új romantikusok néven szoktak emlegetni. A romantikus mesejátéknak legkitartóbb művelője báró Dóczy Lajos (1845—1919); legnagyobb sikerét *Csók* című mesevígjátéka aratta (1871). Jeles műfordító is volt. Bartók Lajos (1851—1902) is ez

irányban dolgozott (*A legszebb, Thurán Anna*). Mint lírikus a Kárpátok szépségeit énekelte meg legnagyobb vonzalommal (*Kárpáti emlékek*); a szabadság, szerelem és természet költője, de ízlése nem eléggé tisztult, technikája is egyenetlen. Mesevígjátékokkal indult meg **S o m l ó S á n d o r** (1859—1916) munkássága is, de később inkább a történeti tragédia művelésére tért át. Legnagyobb sikerét a Savonaroláról szóló *Fra Girolamo* s az irodalmi tárgyú *Szombatosok* aratta.

Társadalmi dráma. Az új romantikusok körében kezdte munkásságát **Csiky Gergely** (1842—1891) is. Az *ellenállhatatlan* című mesejátékával vonta magára a figyelmet, de Párizsban megismerkedik a réalista irányú társadalmi drámával s ennek művelőjévé lesz. Első ilyen darabja, *A proletárok* (1880) elhatározó sikert arat s ezt követő darabjaiban (*Cifra nyomorúság, Buborékok, Bozóthy Márta, A Stomfai család*) színpadra viszi a nyolcvanas évek magyar társadalmának jellegzetes alakjait, de sok olyant is, melyeket francia társadalmi darabokból ismert meg. Problémáinak egy része is, különösen a válás kérdésének nagy szerepe, inkább mintaképeiből, mint a körülte folyó életből került darabjaiba. Nem hatol az emberi lélek mélyére, de kitűnő színpadi technikával s mulatságos epizódalakjaival biztosítani tudta sikerét. Írt elbeszéléseket s regényeket, ezek közt legjelesebb *Az Atlasz család*.

A társadalmi drámára nálunk az első kísérleteket voltaképen **Toldy Ferencnek** ifjan elhalt fia, **Toldy István** (1844—1879) tette. Színpadra vitte darabjaiban (legsikerültebb *Kornélia*) korának időszerű társadalmi kérdéseit, de nála még erősebben érzik, hogy idegen alakokat és problémákat helyez magyar környezetbe. Szorgalmas munkása volt a magyar színpadnak **Berczik Árpád** (1842—1919). Írt társadalmi vígjátékokat, bohózatokat s népszínműveket (*Az igmándi kispap*). Legnagyobb hatású darabja a *Kisfaludy Sándorról* írt *Himfy dalai* (1898), a régi nemzeti világnak derűs, hangulatos rajzával.

Népszínmű. A népszínműnek külön hajléka nyílik a főváros második színházában (1875) s ez a műfaj virágzását vonja maga után. A népdal poézisével Tóth Edének (1844—1876), egy szegény vándorszínésznek sikerült áthatnia a népszínművet s ő játszatta le először az egész cselekvényt tisztára a nép alakjaival *A falu rosszában*, melyet nagy elismeréssel jutalmaztak a Nemzeti Színház népszínmű-pályázatán (1875). A középfaájú dráma irányában próbálta elmélyíteni a műfajt két utolsó darabjában (*Tolonc, A kintornás család*). Az eleven, fordulatos cselekvényben s meglepő helyzetekben van főereje Csepreghy Ferencnek (1842—1880), az asztaloslegényből Rátkay László (1853—) népszínműveinek, (*A sárga csikó*, 1877. *A piros bugyelláris*, 1878) kívül látványos darabokat s egy bibliai tárgyú romantikus vígjátékot (*Vízözön*) is írt. Mellettük Rátkay László (1853—) népszínműveinek, különösen *Felhő Klárijának* (1886) s Almási Balogh Tihamér (1838—1907. *Tót leány*), Lukácsy Sándor (1835—1907. *Vereshajú*) s Vidor Pál (1846—1906. *Vörös sapka*) darabjainak volt nagyobb sikere. A népszínmű egyébként egyre sablonosabbá vált s végül is kiszorította diadalmas vetélytársa, az operett.

Politikai és tudományos irodalom. A kor politikai irodalmából különösen Kossuth és Deák emelkedik ki. Kossuth Lajos (1802—1894) a demokratikus eszmék legnagyobb hatású harcosa. Mint publicista a *Pesti Hírlapban* fejtette ki csodálatosan izgató hatását, mint szónok Kölcsey iskolájának legnagyobb tanítványa, a világ legkitünőbb szónokai közül való. Hatalmas pathosz viharzik beszédeinek színes, képekben gazdag nyelvében, csodálatosan játszik az érzelmekkel. Szónoki művészetének legmesteribb emlékei a szabadságharc szervezése s a nemzet erkölcsi erejének fenntartása érdekében mondott beszédei. Vézércikkeit, leveleit is a szónok heve hatja át. Nagybecsű emlékirata *Irataim az emigrációból*. Míg Kossuth a szív embere s az érzelmekre akar

hatni, Deák Ferencnek (1803—1876), a „haza bölcsé”-nek beszédei az értelemhez szólanak s főcéljuk a meggyőzés. Előadásuk is egyszerű, világos, a logika eszközeivel a megcáfolhatatlan bizonyításra irányuló. Érvelő szónok, de mégsem száraz, mert egy nagy államférfiú hatalmas egyénisége s ügye igazságáról való rendíthetetlen meggyőződése hatja át érveit.

A történettudomány számos művelője közül csak egy párat emelhetünk ki. Szalay Lászlónak (1813—1864), a kiváló publicistának, főműve *Magyarország története*; az alkotmány és jogi élet fejlődésének megvilágítása volt főcélja. Horváth Mihály (1809—1878) egyike legnagyobb hatású történetíróinknak, telve eszményi szabadelvűséggel s nemzetünk történeti hivatásába vetett hittel. Főművei: *Magyarország története, Huszonöt év* (1823—1848) *Magyarország történetéből s Magyarország függetlenségi harcának története*. Az elbeszélő történetírást oknyomozóvá Salamon Ferenc (1825—1892) tette. Kitűnő monográfiákon (*Magyarország a török hódoltság korában, Az első Zrínyiek* s főműve, a befejezetlen *Budapest története*) kívül vannak jeles esztétikai és drámabírálati dolgozatai is.

A széptani írók közül jelentékeny hatással volt irodalmi életünkre a sokoldalú Erdélyi János (1814—1868) sárospataki tanár. Írt költeményeket, irodalomtörténeti, esztétikai és bölcséleti tanulmányokat. Legnagyobb jelentőségű a népköltészethez fűződő gyűjtő, kiadó és méltató munkássága. Másik kiváló esztétikusa a kornak Greguss Ágost (1825—1882) pesti egyetemi tanár. *Rendszeres széptanán* kívül esztétikai munkásságának legjelentékenyebb terméke *A balladáról* írt könyve s Arany balladáinak jeles fejtegetései. Írt költeményeket s vígjátékokat is s fordított külföldi népdalokat.

A nyelvtudomány terén különösen az összehasonlító nyelvészet talált jeles művelőkre. Teenőit Hunfalvy Pál (1810—1891) állapította meg szabatosan s a német származású Budenz

J ó z s e f (1836—1892) munkássága döntötte el nyelvünk finn-ugor rokonságának kérdését. S z a r v a s G á b o r (1832—1895) új orthológiai mozgalmat indított meg folyóiratával, a *Magyar Nyelvőrrel* prózai irodalmunk erőszakos szógyártásai s idegenszerűségei ellen. Folyóirata fellendítette a nyelvtörténeti kutatást is. Simonyi Zsigmonddal együtt közrebocsátotta a régi magyar nyelv szókincsét tartalmazó *Magyar Nyelvtörténeti Szótárt*.

III. A LEGUJABB MAGYAR IRODALOM.

A millénium évében a magyarság tündökletes pompával ünnepli meg állami életének ezeréves fordulóját s joggal és önérzetesen hivatkozik a világ előtt ezeréves munkájának eredményeire. A ragyogó külsőségek alatt azonban már akkor bomlasztó erők forrongtak s aggodalommal töltötték el a mélyebbre látókat. Az egész Európát nyugtalanító szociális forrongás a társadalmi osztályokat meghasonlásba kergette s az értelmiségnek egy részét is a történelmi Magyarország ellen támadó politikai radikalizmus híveivé tette. A meginduló társadalmi átalakulás ideges, nyugtalan lelkiállapotban tartotta közéletünket s ez meglátszik nemcsak az irodalom nyugtalanságán, hanem a politikai fegyelem meglazulásán is. Pedig a nemzetnek egységesen összefogó erejére annál nagyobb szükség lett volna, mert a király és nemzet közt egyre jobban kiéleződött a helyzet s ennek tudatában a nemzetiségek egyre bátrabban hangoztatták elszakadásra irányuló törekvéseiket s egyre hangosabban vádaskodtak jogtalan elnyomatásuk miatt a külföldön a magyarság ellen. Veszedelmes robbantó erők aknázták alá a nemzet életét s bár a kitört világháború látszólag egységbe fogta az egész magyarságot, a nagy küzdelem vége felé a hosszú szenvedéstől s borzalmas véráldozattól fölkeltett elégedetlenségben termő talajra találtak a bomlasztó törekvések. A nemzet sorsa betelt, a történelmi Magyarország tragikusan elbukott.

Szellemi életünk köre hatalmasan kiszélesedik e korban, érintkezésünk élénkebbé válik nyugattal s ez új eszmékkel és ízlésáramlatokkal ismerteti meg bennünket. Irodalmunk változatosabbá, szélesebbkörűvé lett, az új életformák új

típusokkal gazdagították, de egyszersmind egyre jobban eltávolították a nemzeti hagyományoktól. A kilencvenes években megkezdődik irodalmunknak két részre különülése. Ekkor indul meg Kiss József folyóirata, *A Hét*, melynek írói a világvárossá fejlődő Pest íróinak vallják magukat s megkezdik a nemzeti hagyományoktól való eltávolodást, sokszor ezeknek fölényeskedő kifigurázását. A *Hét* irányát tovább fejleszti 1908-tól a *Nyugat*. Írói a szociálizmus és politikai radikálizmus hívei, az új külföldi eszme- és ízlésáramlatokért lelkesednek s kíméletlenül támadó bírálattal illetik a magyar közállapotokat. Az írók másik csoportja megmarad a nemzeti hagyományok mellett s bár ők is látják a magyar közélet hibáit, inkább a szeretet vagy enyhébb gúny szavával igyekeznek javításukra eszméltetni a nemzetet.

Líra. Íróinknak ez utóbbi csoportja Petőfi, Arany és Jókai irányához csatlakozik s a lírában ehhez a hagyományhoz még a nyugat-európai századvégi lírának, különösen pedig Heinenak hatása járul. Ez utóbbi hatást legerősebben mutatja **E n d r ő d i S á n d o r** (1850—1920). Mély érzésű, forrongó lelkű költő. Előbb a szerelem vívódását énekelte könnyed dalaiban, majd elmélyülve családi érzéseinek s a természet, különösen a Balaton szépségeinek s végül *Isten felé* szálló áhitatának tolmácsa költészete. Legnagyobb sikere *Kuruc nótáinak* volt, melyekben szerencsés stílusérzéssel és ihlettel adott hangot a kuruckor érzelemvilágának. **J a k a b Ö d ö n** (1854—) szemlélődő, meleg lírájának tárgyköre: szerelem, hűséges családi érzés, természetszemlélet s hazaszeretet. Prózai elbeszéléseiben is nemes életnézetű, gyökeres magyarságú író s különösen jóízűek közöttük székelőföldi humoros emlékei. Irt elbeszélő költeményeket is (*Árgirus, Szilágyi és Hajmási*). **P ó s a L a j o s t** (1850—1914) népdalszerű költeményei s főként gyermekversei tették népszerűvé. **S z a b o l c s k a M i h á l y** (1862—) lírája nemes és tiszta érzelmeket, az egyszerű élet idillikus hangulatait s az alföldi természet derűs ké-

peit énekli meg népdalszerű formákban. Őszinte, közvetlen, természetes költészetének első nagy sikerét az idegen világból csendes honvágygal hazaálmodozó versei (*A Grand Cafében, Salzburgi csapszék*) szerezték. Legművészbibek rományszerű kis költeményei („*Hír a falunkból*”), melyekben a falusi népelet csöndes kis tragédiáit sűríti tömör képekbe a magyar népdal sajátyszerű drámaiságával.

Arany iskolájának legkiválóbb tagja V a r g h a G y u l a (1853—). Formában egyszerű szerelmi dalokkal indult meg költészete, melynek forrása mind mélyebbről fakad s idős korában meglepő gazdagsággal tör elő. Nemes eszmények költője; főihletői: a haza, család, természet s vannak mélyen járó bölcselő költeményei is. Hangja szabadon szárnyal bús költői sóhajok s hatalmas ódák páthosza közt. Izzó magyar lelke hazafias költeményeiben szenvedélyesen féltő és aggódo szeretettel kíséri a nemzet sorsát s jósolja meg bűneinek büntetéséül a katasztrófát. Természet-szemlélete hűség és megelevenítő erő dolgában szinte páratlan irodalmunkban. Mélyen költői hangokat ad az öregedés melancholiájának is. Mestere a nyelvnek s a lírai formáknak, virtuóz verselése mint műfordítót is kiválóvá teszi. K o z m a A n d o r (1861—) Aranyinak legmél-tőbb tanítványa a forma művészetében. Ener-gikus, egészséges és harmonikus lélek; egyenes és férfias érzések költője. A közélet visszás jelen-ségeit elmés szatirával kíséri; költészetének má-sik fele meleg szerelmi és családi érzéseit tolmá-csolja. Hazafias költészetének legkiválóbb termé-kei *A magyar paraszt* s *A karthágói harangok*. Az összeomlás után a magyarság rendeltetését egy nagy epikus trilógiában (*Turán, Honfoglalás, Petőfi*) énekelte meg. Testvérbátyjának, B á r d M i k l ó s n a k (családi nevén Kozma Fe-renc, 1857—) költészete az önérzetes, katonás férfit, az egészséges érzésű magyar urat nyilat-koztatja meg minden szeretetreméltó vonásával, főként egyre mélyülő humorával. Erő és finomság jellemzi líráját, mely meleg együttérzéssel olvad

be a környező természetbe. Hosszabb verses elbeszéléseket (*Bacsó Pál, Vezeklés*) is írt. Nyelv-művészetében Arany tanítványa, de tartalomban inkább Byron és a francia romantikus líra hatását mutatja Ábrányi Emil (1850—1920). Költészetében az emberiség nagy eszméit, szabadságharcunk lelkesítő emlékeit s szerelmi és családi érzéseit énekli meg ünnepélyes, gyakran szónokias hangon. Nagy technikai ügyességének s kitűnő formaérzékének sok szép fordítást is köszönünk (Byron, Rostand). Zempléni Árpád (1865—1919) mély érzésű s egyéni hangú lírája mellett ősi ugor mythikus hagyományoknak szerencsés feldolgozásával tűnt ki. *Turáni dalaiban* csodálatos példáit adja a primitív népek primitív hangulataiba és kifejezési formáiba való beleélésnek. Sajó Sándor (1868—) a hazafias érzésnek, különösen a testvértelen magyarság nagyratörő, de bukásokba hanyatló ábrándjainak megkapó hangú énekese. A családi érzelmeknek, az emberszeretetnek, természetérzésnek és borongó világszemléletnek is mélyen költői hangokat ad.

Arany nyomdokain indult Kiss József (1843—1921) is balladáival, melyekben a magyar népballada hangján és ritmusával főként a nép közé elegyedő falusi zsidóság kis tragédiáit mondja el. E sokat szavalt balladáknál kiválóbbak az élet ellen felszakadó csendes bánatot, az elhagyatottság s üldözöttség érzését, csüggedt lemondást különös légysággal s dallamos nyelven panaszó vagy emlékein merengő lírai költeményei (*Nápolyi emlék, Egy sír, Oh mért oly későn?*). Ezekben egészen szakított a népiessel, később szívesen fordult a modern élet szociális problémái felé, melyeknek lírai értékesíthetőségére ő adta az első ösztönző példát. Írt nagyobb epikai költeményeket is (*Mese a varrógépről, Jehova, Legendák a nagyapámról*).

Költészetével s még inkább folyóiratával a maga irányának nyerte meg az ifjabb költők egy részét. Legtehetségesebb köztük Heltai Jenő (1871—), ki a francia chanson vidám könnyed-

ségét a magyar népdal ritmusával párosítva, először szólaltatja meg nálunk a nagyvárosi fiatal lélek felszínes érzéseit s tovaröppenő hangulatait, majd elmélyítve, az ifjúság gyors elmúlásának mélabúját. Irt ötletes, irónikus életbölcseességgel telt elbeszéléseket s vígjátékokat is. *Makai Emil* (1870—1901) főként az ifjú ember szentimentális szerelmi romantikáját énekelte formás verseiben. *Palágyi Lajos* (1866—) szemlélődő és elmélkedő lélek, elmés szatirikusa az irodalmi élet visszásságainak.

A *Nyugat* körül csoportosuló költők a lírában a differenciáltabb, modern európai lélek érzéseit igyekeztek megszólaltatni. Főként a francia dekadens líra után indultak. Az ösztönök költészete ez, a nagyvárosok akaratot s erkölcsi erőt elernyesztő életének terméke. Az új költői irány főként három váddal találta magát állandóan szembe: a magyar költészetnek hagyományosan erős nemzeti érzése helyett inkább nemzetközinek vallotta magát s merész és kíméletlen bírálattal illette a magyar viszonyokat; a lélek férfias érzései helyett csak erkölcsi nihilizmust és mohó érzékiséget hirdetett s a világos beszéd helyett homályosságba burkolódzott.

Az új irány vezére *Ady Endre* (1877—1919). Rövid élete szertelenségekben lobogott el, költészete is ezt a végletes szenvedélyességet tolmácsolja. Kétségtelenül nagy tehetség, de korának és körének áldozata sok tekintetben; költészetéről maga teszi azt a vallomást, hogy a kor minden léhaságának kifejezője. Nyugtalan, keserű költője egy forrongó kor két érzelmi végletének: a szenvedély sívár tobzódásának s a teljes akarat nélküli ernyedtségnek. Két eszménye volt: a vér és arány; költészetét is ezek magasztalására rendelte. Költészetének eszmei tartalma nagy költőkéhez mérve csekély súlyú; erkölcsi és ízlésbeli dekadenciája pedig, melyet sokszor jobb érzése ellenére visz tulzásba, mindenesetre nagy fogatkozása költészetének. A magyar viszonyokat kíméletlenül támadó hangját, mely széles körökben visszatetszést keltett, hívei a magyar jövő

miatt érzett, kétségbeesett aggodalmával magyarázzák. Szerelmi költészete heves, fájdalmas harc a nővel, kielégíthetetlen érzékiség tolmácsa. A halálnak mindig jelenvaló gondolatával szemben az Istenben való megnyugvást keresi s a misztikus érzésnek ritka mélységeit tárja fel. Szuggesztív lírai temperamentum, melyet idegesen nyugtalan, meglepően eredeti képzelet tolmácsol. Jelentősége főképen a költői előadás reformjában s továbbfejlesztésében van. Formába akarja önteni azt is, amit csak sejteni lehet, de érzékelni nem s erre a szimbolikus sejtetés eszközeit használja fel s a költői nyelvet a legnehezebben kifejezhető érzelmi és gondolati árnyalatok kifejezésével gazdagítja. Ez azonban egészen egyéni kiválósága volt s követőinél már modorosságba fult. Vannak igen összhangos és szép költeményei, mikor tulzásaitól tartózkodik s lelke nemesebb sugallatára hallgat.

Ady költészete nagy irodalmi harcot indított; egyfelől rajongó lelkesedést, másfelől heves viszatetszést keltett. Követői közül legkiválóbb Babits Mihály (1883—). Lírája az élet szépségének teljessége után sóvárgó, de cselekvésre képtelenül visszahúzódó s passzív elmélyedésbe menekülő lélek belső nyugtalanságát tolmácsolja a verselésnek virtuóztatásával. Ez a képessége sokszor technikai mesterkedésre ragadja s érzelmek helyett elvont gondolatokat öltöztet hidegen csillogó képekbe. Irt a lélektani fantasztikum körében mozgó regényeket s a drámai formában is tett figyelemreméltó kísérletet (*Laodameia*). Mint műfordító is kiválik. Tisztára hangulat-költészet a Kosztolányi Dezsőé (1885—), a legtipikusabban dekadens líra, a modern ember bágyadt életszemléletének, misztikus világfelfogásának kifejezője, mely az életnek nem külső képeit, hanem a ritmusát igyekszik visszaadni. Elbeszéléseiben és regényeiben (*A véres költő*) is az egyensúlyokból kibillent lelkek finom elemzője. Juhász Gyula (1883—) az álmodozás, elrévedezés költője; a csöndes magányba menekülő lélek, ki szenved magánya miatt. Elő-

adását valami sötét, misztikus tónus árnyalja. Tóth Árpád (1886—) kitűnő technikájú verseiből is a passzív lélek sóvárgása árad az eleven élet felé s természet és kultúra képeiben való gyönyörködés nyer hangot.

Ady hatása, különösen a stílus terén, még olyan költőkre is kiterjed, kik érzésvilágban és felfogásban mereven szemben állanak irányával. Harsányi Kálmán (1874—) mély szimbolikájú, bölcselmi eszméket tolmácsoló költészete inkább Reviczky és Komjáthy irányának folytatása. Irt regényt (*Kristálynézők*), egy nagyhatású történeti színművet (*Ellák*) s finom drámai miniatűröket. Oláh Gábor (1881—) forrongó, irányok közt hanyódó egyéniség, erős röptű képzelettel s gazdag, színes nyelvvel. Irt regényeket s formás és tartalmas irodalmi tanulmányokat is. Sik Sándor (1889—) költészete egy mélyen vallásos és emberszerető, a természet ígézetébe mélyedő, a magyar ifjúságon féltő gonddal csüggő szívnek nemeshangú kifejezője.

Ady hatása alatt indult, de a világháború fergetegében iránya ellen fordult Gyóni Géza (1884—1917). Legnagyobb sikerét przemysli kötetével (*Lengyel mezőkön, tábornok mellett*) aratta, de legszebb versei azok, melyek a harc viharzásában vagy a fogság idegörlő unalmában az örök emberi szomorúságot szólaltatják meg. A világháború éneke egy szibériai fogolytáborban vált a világháború áldozatává. Egyébként a világháború nagy terjedelmű költészetet sugallt, de ennek belső értéke nem áll arányban gazdagságával.

Nemzetünk katasztrófája után az elszakított területek magyarságának minden összeköttetése megszakadt az irodalmi központtal s lelki szükségleteinek kielégítésére új irodalmak indultak fejlődésnek. A líra terén az erdélyi irodalomnak legnagyobb értékei Áprily Lajosnak (1887—) a magányba rejtőző belső élet és a természet szépségeit újszerű hangulatokat ébresztő erővel s fejlett formaművészettel megéneklő költészete

s Reményik Sándornak (1890—) szemlélődő, gondolatokban s hangulatos természetfestésekben gazdag lírája. A Felvidék magyarságának legnépszerűbb lírikusa az egészen Ady nyomán járó, szociális tendenciájú, a szeretetet és emberi jószágot éneklő Mécs László (1895—).

Az elbeszélés. Az elbeszélés terén Jókai népszerűsége és hatása még mindig rendkívül erős. Az új korszak kiválóbb elbeszélői az ő nyomán indulnak, de romantikájából átvezetik prózai elbeszélésünket a realizmusba. Tárgyukat a jelen társadalmi életéből veszik, a kalandos mese helyett a lelki élet elemzésére törekszenek s az élet hűségese megfigyelése és aprólékos jelenségeiben való ábrázolása legfőbb céljuk. Korra és hatásra első közöttük Mikszáth Kálmán. A nógrád-megyei Szklabonyán született, 1847-ben, egyideig megyei hivatalt viselt, majd ujságíróskodott s negyvenéves írói jubileumának örömmámora után halt el 1910-ben. Első sikereit a vármegyei és a palóc népeletből vett rajzaival aratta (*A tekintetes vármegye, A jó palócok*), melyek kitűnő megfigyeléssel s kedves humorral ábrázoltak egy-egy jellegzetes alakot vagy beszéltek el egy-egy anekdotát. Később nagyobb regényeket is írt (*Szent Péter esernyője, Beszterce ostroma, Fekete város, A Noszty fiú esete Tóth Marival*). Általában kedvenc tárgyai: a népelet mulatságos és költői jelenségei, a pusztuló gentry s a vármegye életének humoros képei s a parlamenti és klub-élet apró és nagy cselszövényei. Alakjai közt sok a pompásan jellemzett, hamisítatlan magyar vonásokkal rajzolt figura, különösen szereti a különc, furcsa embereket, akik köré érdekes fordulatokban gazdag mesét sző. Fölényes emberismeret, józan életbölcesség, derűs humor s — különösen idősebb korában — csípős szatíra árad el munkáin. Szerkezeteiben sok az egyenetlenség; elbeszélésének menetét gyakran törik meg epizódok, egy-egy ötlet vagy érdekes, új alak kedvéért sűrűn kitéreget, de csodálatos elbeszélő készsége elbűvöli s ellenállhatatlanul ragadja magával lel-

künket. Előadásának különös egyéni zamata van, az élőszó közvetetlenségével, szinte hangjával ható bája pedig páratlan irodalmunkban.

A magyar társadalmi regénynek másik kiváló művelője *Herczeg Ferenc* (1863—). A magyar huszár- és gentry-életből vett vidám hangulatú, enyhén szatirikus rajzaival (*Mutamur, Gyurkovics lányok és fiúk*) kezdte pályáját, később egyre jobban elmélyülve a modern magyar társadalmi életnek legkiválóbb ábrázolójává lett. Mestere a modern tárgyú lélektani (*Szabolcs házassága, Arany hegedű*) s a történeti regénynek (*Pogányok, Az élet kapuja*) egyaránt. Súlyos társadalmi és nemzeti problémákra világít rá műveiben éles szemmel s fölényes bölcsességgel. Előadásának legjellemzőbb vonásai: lebilincselően gyors tempója, elegáns, könnyed stílusa, derűs maliciája és humora s rendkívül nagy műgondja. Színpadi munkáiban csaknem minden drámai fajra nyújtott jeles példákat. Írt társadalmi drámákat, elmés, friss, könnyed vígjátékokat (*A kék róka*) s bohózatokat (*Három testőr*), regényes játékot (*Balatoni rege*) s történeti színműveket (*Ocskay brigadéros, A fekete lovas, A híd*), melyek fájdalmas időszerűséggel kapcsolódnak az író korának nagy magyar kérdéseihöz is. Közülök *Bizánc* drámai irodalmunk legnagyobb büszkeségei közé tartozik.

Egészen a magyar élet írója *Gárdonyi Géza* (1863—1922). Egyik legkitünőbb ismerője a magyar nép lelkének és életének s különösen apróbb novelláiban (*Az én falum*) a népelet igaz és mély érzésű rajzával, alakjainak idillikus színezésével tűnik ki. Tárgyköre később a falusi és városi kispolgári osztály alakjaival bővült (*Az öreg tekintetes*) s különködő lélektani problémák feszegetéséig is eljutott (*Az a hatalmas harmadik*). Történeti regényeiben Atilla udvarát és hadjáratát (*A láthatatlan ember*), a középkori margitszigeti apácák életét (*Isten rabjai*) s Egervár hősi védelmét (*Az egri csillagok*) kelti életre a részletrajznak megkapó szépségeivel s hangulatosságával. A történelmi háttér előtt kisembe-

rek életsorsát játszhatja le. Előadása keresetlen, cicomátlan egyszerűségében egyike a legeredetibb, gyökeresen magyar s mélyen költői stílusoknak. Színdarabjai falusi történetek s a falu életének újszerű, realiztikus rajzával jelentenek fejlődést a népszínmű történetében (*A bor*).

Régibb kor embere, de írói munkássága csak ebben a korban, szónoki sikerekben dús pályájának alkonyán bontakozik ki E ö t v ö s K á r o l y -nak (1842—1916). Korrajzainak, melyekben a múlt század elejének dunántúli magyar világát jellemzetes alakokban eleveníti fel, legnagyobb érdemük eredeti, kényelmesen terjengő és adomázgató, mégis friss, jóízű, magyaros előadásuk (*Utazás a Balaton körül*). A kor többi nevesebb elbeszélőjének sorában R á k o s i V i k t o r (1860—1923) első sikereit Sipulusz néven írt groteszk komikumú. élces ötletekkel, torzításokkal ható tárcáinak (sipuleszkek) köszönhetette; de a komolyabb nemben is kivált. Legjelesebb regénye (*Az elnémult harangok*) keserű jajkiáltás a létében fenyegetett erdélyi magyarságért; egy novella kötetében (*Korhadttal fakesztek*) a szabadságharc dicsőséges emlékeit idézte fel. A m b r u s Z o l t á n (1861—) a kornak legműveltebb írója, ki a magyar elbeszélő stílust legtöbb kulturelemmel gyarapította. Az emberábrázolást kortársai közül ő mélyítette el legjobban a lélektani elemzés irányában. Regényeiben, különösen a *Midás királyban*, pesszimista világfelfogással, fájdalmas iróniával nézi az életet s mély emberismerettel, finom elemzéssel tárja fel az emberi lelket. Sokat tanult a franciáktól, előadása is emlékeztet a francia stílus kiválóságaira. Mint kritikus is jeles. B á r s o n y I s t v á n (1855—1928) novelláiban s természetfestő és vadászrajzaiban gazdag és hű természetszemlélettel magasztalja a magyar táj varázsát s a vadászember örömeit. B e n e d e k E l e k (1859—) a székely élet képeinek s a családi érzéseknek melegsívű költője. Mély líraiság hatja át életének emlékeit tartalmazó *Édes szülőföldem* című könyvét is. S e b ő k Z s i g m o n d (1861—1916) reális rajzú, meleg

humorú elbeszélései mellett mint ifjúsági író is kivált. Szemere György (1863—) a vidéki magyar birtokosságnak élesszemű, derűs humorú rajzolója. Bartók József (1865—1928) a magyar népeletből s multból vett, nemes ember-szeretetet hirdető elbeszéléseiben sokszor a leg-egyszerűbb eszközökkel a lélek misztikus mélységeibe világít. Tömörkény István (1866—1917) Szeged népének alakjait ábrázolta néprajzi hűséggel. Andor József (Cyprián, 1871—1918) eszményi irányú író, különösen leányregényeit olvasták szívesen. Farkas Pál (1878—1921) a modern életből vett regényeiben és színműveiben jószemű korfestő. Legolvasottabb műve a mulatságos *Egy önkéntes naplója* volt. Pekár Gyula (1867—) széleskörű tanulmánnyal, romantikus lendületű előadásban, jó komikai érzékkel ábrázolja regényeiben, novelláiban és színműveiben a magyar úri osztály életét. A történelmi regényben is kiválik (*Tatárabság*), írt művészettörténeti tanulmányokat s útirajzokat is, Lőrinczy György (1860—) regényein kívül elbeszéléseket s költeményeket is írt erős magyar érzéssel s gyökeresen magyar nyelven. Surányi Miklós (1882—) a történeti regénynek nagy gondnal s ritka megelevenítő erővel dolgozó, a történelem festői elemeit hatásosan kiaknázó művelője (*A szenthegy, A nápolyi asszony*). Csathó Kálmán (1881—) a magyar kisvárosi élet derűs képeit rajzolja regényeiben s belőlük írt nagyhatású szindarabjaiban. Írt egy nagyobb szabású korrajzot is az utolsó évtizedek magyar közéletéről (*Leányok, anyák, nagyanyák*). Komáromi János (1890—) jóízű, nyelvben s szellemben szinmagyar elbeszélő. A felső Tisza-vidék és Zemplén jellemzetes alakjait és hangulatait egyéni zamatú előadásban megelevenítő genre-szerű jelenetek rajzában van főereje.

A naturalizmus irányát képviselte s Zola hatása alatt indult Bródy Sándor (1863—1924), de aztán a legkülönfélébb példák érvényesültek különösségre törekvő s a sikert túlzásokkal is kereső regényeiben és színműveiben.

Ellentétekből összetett egyéniségében hiányzott a művészi és erkölcsi koncentrálttság, valóban nagyot nem alkotott, egyenetlen tehetsége csak a részletekben volt erős. Lényegében romantikus képzeletét a naturalizmus formáiba igázta; főként ebből az ellentétből fakad érdekessége. Még legösszhangosabb hatású regénye *Az ezüst kecske*. Nyugtalan szelleme egyik élénk ösztönzője volt az újabb irodalmi forrongásoknak. A naturalizmus tiszta formájához legközelebb jutott K ó b o r T a m á s (1867—). A szenvedők és elnyomottak világát, a nagyvárosi polgárság családi és erkölcsi bajait festi regényeiben, keserű életszemlélettel, komor vagy irónikus hangon, puritánul egyszerű előadásban. A nyugatosok elbeszélői közül M ó r i c z Z s i g m o n d (1879—) az alföldi magyar parasztság és kisintelligencia életét éles megfigyelő és jellemző erővel, gazdag s tősgyökeres magyar nyelven, de sokszor nyers tulzásokkal rajzolja. A magyar falu és kisváros életét társadalmi és szociális vonatkozásaiban elődeinél nagyobb gazdagsággal és valóságossággal tárja fel s többnyire az embernek a kicsinyes életviszonyokkal való hasztalan küzdelmét s e küzdelemben felörlődését példázza. Legtöbb regénye a nemek kibékíthetetlen ellentétének a házastársak örök ádázkodásában felfakadó törvényszerűségét példázza, az emberi jellem nyilvánulásait ösindulatokra vezeti vissza s történeti regényeiben (*Tündérkert*) is a szenvedélyek örök változhatatlanságát példázza. Irt egy mulatságos parasztvígjátékot (*Sári bíró*) is. S z a b ó D e z s ő (1879—) nyugtalan, harcos egyénisége regényeiben is a magyarság legsúlyosabb problémáival vívódik (*Az elsodort falu*) s a magyarság háttérbe szorulásának és pusztulásának tragédiáit írja. Nagy szubjektivitása, nyers ereje, túlfűtött temperamentuma s szertelen fantáziája szétfeszíti sokszor erősen szuggesztív hatású regényeinek kereteit. K r ú d y G y u l a (1878—) a Nyírség s a főváros régi emlékeinek és hangulatainak írója, sokszor bensőséges, sokszor modoros líraisággal. K a r i n t h y F r i g y e s (1888—)

Swiftre emlékeztető merész szatírával tekinti az embert és a világot. Humoros karcolatok s irodalmi torzképek után társadalmi és irodalmi fonákságok kifigurázása alatt az igazságot és az élet nagy rejtélyének megoldását kereső regényeket írt. Tersánszky Józsi Jenő (1888—) naturalista regényeiben főként hegyvidéki magyar városok elesett alakjainak sorsát rajzolja.

Írónőink közül az ifjan elhunyt, rendkívül tehetséges Kaffka Margit (1880—1918) erős megfigyelő és jellemző képességgel, de kesernyésen kiábrándultan elemezte a női lelket s vizsgálta több regényében (legkiválóbb köztük a *Színek és évek*) a modern nő társadalmi elhelyezkedésének problémáját. Erős magyar érzés, a stílus művészete s finom izlés jellemzi Tormay Cécile (1876—) regényeit, melyek főként a különböző nemzetiségű házastársak problémájával foglalkoznak (*Emberek a kövek közt*, *A régi ház*). Feltűnő sikert aratott az összeomlás idejéről írt korrajza, a *Bujdosó könyv*. Merész hangú lírai verseivel keltett feltűnést, majd regényeivel jutott nagy népszerűségeire Erdős Renée (1879—). Sikerét egyaránt köszöni írói kiválóságának s a nagy közönség izléséhez való alkalmazkodásának. Legértékesebb műve a maga életéhez fűződő s a környezetrajzban kiváló regénysorozata (*Ősök és ivadékok*) s legnemesebb hangja az önfeláldozó anyai érzés bensőséges magasztalása. Kosáryné Réz Lola (1892—) közvetlen hangú s leginkább az asszonyi kiszolgáltatottságot példázó regényeinek tárgyát főként a selmecbányai életből veszi s ezt az életet friss, eleven színekkel festi.

Az elszakított területek elbeszélői közül Pálffyné Gulácsy Irén (1891—) emelkedett legmagasabbra a mohácsi vész korába hatalmas erővel bevilágító regényében, a *Fekete völgyekben*. A másik két erős tehetségű erdélyi nőíró, Berde Máriát (1889—) és Szabó Máriát (1888—) inkább emberi, mint nemzeti tárgyak foglalkoztatják regényeikben. A jóízű

magyaros rajzban Gyallay Domokos (1880—) a legkiválóbb, ki egy erdélyi tárgyú történeti regényt (*Vaskenyéren*) is írt.

Drámairodalom. A dráma a városi élet fejlődése, a színházak szaporodása s a színházi kultúra terjedése következtében erőteljesen felvirágzik. De belső elmélyítés tekintetében nem mutat semmi haladást, inkább technikai ügyesség, friss és leleményes szórakoztató képesség, a mulatságot kereső nagyvárosi közönség izléséhez való alkalmazkodás szerzi meg nagy, sokszor a külföldre is kiható sikereit. Sajátságos jelenség, hogy legkiválóbb művelői egyszersmind regényírók is, sőt igen gyakran regényeiket dramatizálják. Az az írónk is írt regényeket s apró, finom elbeszéléseket, aki drámairodalmunknak külföldön is leginkább ismert képviselője: Molnár Ferenc (1878—). A modern nagyvárosi élet szolgáltatja darabjainak tárgyát; de a valóság világa mellett hatásosan használja fel a szimbolumot, a fantasztikumot s a valóság és álom képeinek egymásba játsztatását. Mestere a színpadi technikának s az elmésségtől sziporkázó dialógnak. Meglepő leleményével, ragyogóan ötletes dialektikájával, belső feszültsége ellenére is könnyed beszéltetésével ellenállhatatlanul ragadja magával hallgatóját. Elbeszélő művei közt legjelesebb *A pál-utcai fiúk*, a pesti gyermekvilág eposza. Szintén mestere a színpadi technikának s a kiélezett jeleneteknek Lengyel Menyhért (1880—). Előbb éles szatírával fordult darabjaiban (*A hálás utókor*) a társadalom ellen, később szívesen nyult exotikus témákhoz (*Tajfun*); újabb darabjai már csak a közönségsikert hajszolják. Különös alakja drámairodalmunknak Szomory Dezső (1873—), aki anélkül, hogy drámáinak tárgya ezt kívánná, a drámát zeneileg fogja fel, mintegy az opera hatását akarja elérni szavakkal s e célból a nyelvet lehetetlen szabadossággal használja. A társadalmi drámának s magasabb stílú vígjátéknak elmés művelője Ferenczy Ferenc

(1861—). Több irányba ágazik Hevesi Sándor (1873—) drámaírói munkássága. Kitünő szinpadismerettel felépített darabjai közül a *Császár és komédiás* aratta a legnagyobb sikert; kiválóak vígjátékai (*Elzevir*, *A hadifogoly*) is. A történeti tragédia terén szinszerűségével s emelkedett, költői dikciójával Voinovich Géza (1877—) válik ki (*Mohács*, *Rákóczi*), aki mint elbeszélő is jeles, kritikai és esztétikai dolgozataiban pedig egyike legműveltebb, legfinomabb izlésű s formában is legválasztékosabb íróinknak. Zilahy Lajos (1891—) nagy termékenységű s kiváló írói képességekkel talán legnagyobb reménysége a magyar szinpadnak (*Süt a nap*, *Zenebohócok*). Mint elbeszélő is kitünik. A megszállt területek irodalma drámaírókban legszegényebb, aminek bizonyára egyik oka az ottani színészet küzdelmes helyzete.

Irodalomtörténet. A tudományos irodalomnak rendkívül nagy mértékű föllendülése, mely a kiegyezés után beköszöntött, tovább tart e korszakban is. A magyar tudományosság mezeje oly rendkívüli mértékben kiszélesedik, hogy itt csak egyetlen tudományágnak, a magyar irodalomtörténetnek legkiválóbb művelőit említhetjük fel. A vezérszerep Gyulai Párról Beöthy Zsoltra (1848—1922) szállott. Finom izlésű, egyetemes műveltségű író, művésze a formának. A múlt hagyományainak lelkes ápolása mellett a modern tudomány módszereit alkalmazza s irodalmunkban a néplélek törvényeit nyomozza. Iskolai irodalomtörténete a legrendszeresebb összefoglalása irodalmunk történetének, *A magyar irodalom kistüke*re pedig bölcséleti megvilágítása. Szépprózai elbeszélésünkről írt kitünő monográfiája mellett sok tanulmányt, ünnepi beszédet, egy terjedelmesebb regényt (*Kálozdy Béla*) és sok rajzot is írt. Péterfy Jenő (1850—1899) egyik legkiválóbb essay-írónk. Eredeti szempontok, rendkívül széleskörű műveltség, csodálatosan fogékony, szinte ideges beleérzés, rendkívüli műgond, képekben gazdag nyelv jellemzik

tanulmányait. Riedl Frigyes (1856—1921) Taine módszerével hatolt be Arany János és Petőfi költői világába két főművében. Eredeti szempontokban gazdag, szigorú módszerességgű, finoman csiszolt előadású író. Bayer József (1851—1919) a magyar dráma és a magyar színészet történetéről írt alapvető, adatokban gazdag monográfiákat. Az élők közül kiváló művelői e tudománynak: Négyesy László (1861—), Dézsi Lajos (1868—), Császár Elemér (1874—), Papp Ferenc (1871—), Horváth János (1878—), Pintér Jenő (1881—), Schöpflin Aladár (1872—) és Zsigmond Ferenc (1883—).

Végigtekintve irodalmunk történetén, jogos önérzettel hivatkozhatunk arra, hogy olyan küzdelmes viszonyok között, amilyenek közt Európának talán egyetlen irodalma sem élt, a mienk mindig hivatása magaslatán állott. Elismerés, hála és áldás érette a magyar irodalom küzdő és önfeláldozó munkásai dicső emlékének.

TARTALOM

	Lap
Bevezetés. Irodalom. Irodalomtörténet	3

I. A régi magyar irodalom.

1. <i>Pogány kor. Ősköltészet. Mondák.</i>	6
2. <i>Keresztény középkor. Vallásos irodalom. Világi irodalom. Latin nyelvű irodalom</i>	9
3. <i>Protestáns kor. Vallásos irodalom. Világi irodalom. Tinódi. Széphistóriák. Széppróza. A líra. Balassi Bálint. Tudományos irodalom</i>	15
4. <i>A katolikus visszahatás kora. Vallásos irodalom. Pázmány. Szenci Molnár. Világi irodalom. Zrinyi. Gyöngyösi. Szépprózai elbeszélés. Líra. Kurucköltészet. Tudományos irodalom</i>	23
5. <i>Nemzetietlen kor. Mikes. Faludi. Dráma. Líra és epika. Tudományos irodalom</i>	29

II. Az újabb magyar irodalom.

6. <i>A felújulás kora. A franciás iskola. A magyaros iskola. A deákos iskola. A németes iskola. Kazinczy Ferenc. A nyelvújítás. Kazinczy köre. Kölcsey. Csokonai. Berzsenyi. Kisfaludy Sándor. Tudományos irodalom</i>	33
7. <i>A nemzeti költészet kora. a) A romanticizmus kora. Kisfaludy Károly. Katona József. Kisfaludy Károly iskolája. Vörösmarty. A hexaméteres epika művelői. Drámaírók. Líra A regény. Jósika. Tudományos irodalom</i>	46
b) <i>A nemzeti költészet virágkora. A népköltészet hatása. Petőfi. Arany. Tompa. Petőfi követői. Arany követői. Külön úton járó lírikusok. A regény. Eötvös. Kemény. Jókai. A többi regényíró. A dráma. Madách. Az új romantikusok. Társadalmi dráma. Nép-színmű. Politikai és tudományos irodalom</i>	60

III. A legújabb magyar irodalom.

Líra. Az elbeszélés. Drámairodalom. Irodalom-történet	87
--	----

NÉVMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abonyi Lajos	77	Bayer József	102
Ábrányi Emil	90	Bécsi Képes Krónika ...	15
Ábrányi Kornél, ifj. ...	78	Bél Mátyás	31
Adhortatio mulierum ...	21	Benczédi Székely Ist-	
Ady Endre	91	ván	22
Amade László, b.	31	Benedek Elek	95
Ambrus Zoltán	96	Beniczki Péter	27
Andor József	97	Beniczkyné Bajza	
Anonymus	15	Lenke	79
Ányos Pál	35	Beöthy László	78
Apácai Cseri János ...	28	Beöthy Zsolt	101
Apáti Ferenc	14	Berczik Árpád	83
Apollónius királyfi ...	20	Bérczy Károly	78
Apor Péter	31	Berde Mária	99
Áprily Lajos	93	Berzsenyi Dániel ...	44
Arany János	65	Bessenyei György ...	35
Arany László	71	Bethlen Miklós	29
Aranyasrákosi Szé-		Bibliafordítások	12
kely Sándor	54	Bibliai epika	17
Árgirus	20	Bod Péter	32
		Bornemisza Péter ...	17
Babits Mihály	92	Bródy Sándor	97
Bacsányi János	39	Budenz József	85
Bajza József	56		
Baksay Sándor	78	Corvina	15
Balassi Bálint	21	Császár Elemér	102
Balassi Menyhért árul-		Csató Pál	52
tatása	18	Csathó Kálmán	97
Balogh Tihamér, almási	84	Csáti Demeter	14
Barcafalvi Szabó Dávid	41	Csepreghy Ferenc ...	84
Barcsai Ábrahám	35	Cserei Mihály	31
Bárd Miklós	89	Csiky Gergely	83
Barlám és Jozáfát leg.	12	Csokonai Vitéz Mihály	43
Báróczi Sándor	35	Czakó Zsigmond ...	55
Baróti Szabó Dávid ...	38	Czuczor Gergely ...	54
Bársony István	96	Czvittinger Dávid ...	31
Bartók Lajos	82		
Bartóky József	97	Dávid Ferenc	17
Bátori István, ecse-di	17	Dayka Gábor	39
Bátori László	13	Deák Ferenc	85

	Lap		Lap
Deákos iskola	38	Gesta Romanorum ...	10
Debreceni Disputa ...	18	Greguss Ágost ...	85
Debreceni grammatika	46	Gulácsy Irén, Pálffyné	99
Debreceni kör	37	Gvadányi József gróf	37
Debreczeni Márton ...	55	Gyallay Domokos ...	100
Degré Alajos	78	Gyarmathy Sámuel ...	46
Dessewffy Aurél gr.	59	Gyóni Géza	93
Dessewffy József gr.	59	Gyöngyösi István ...	26
Dézsi Lajos	102	Gyulafehérvári glosz-	
Dobsa Lajos	80	szák	11
Dóczy Lajos b.	82	Gyulai Pál	69
Dömötör János	70		
Dugonics András ...	36	H alál himnusza ...	12
		Haláltánc-énekek ...	12
É des Gergely	38	Haller János	27
Egyeztető iskola ...	9	Halotti beszéd	10
Elek-legenda	12	Harsányi Kálmán ...	93
Endrődi Sándor	88	Házasok éneke	21
Énekmondók	13	Hegedősök	18
Enyedi György	20	Heltai Gáspár	20
Eötvös József b. ...	72	Heltai Jenő	90
Eötvös Károly	96	Herczeg Ferenc	95
Erdélyi János	85	Hevesi Sándor	101
Erdős Renée	99	Himnuszok	12
		Históriás énekek ...	18
F aludi Ferenc	30	Hitvitázók	17
Farkas Pál	97	Honfoglalási mondakör	8
Fazekas Mihály	37	Horányi Elek	46
Fáy András	51	Horvát Endre, páz-	
Feddő énekek	17	mándi	54
Ferenczy Ferenc ...	100	Horvát István	46
Fogarasi János	60	Horváth Ádám,	
Fortunatus	27	pálóczi	37
Földi János	37	Horváth Cyrill	55
Főrangú lírikusok ...	27	Horváth János	102
Franciás iskola	34	Horváth Mihály ...	85
		Húgó Károly	55
G aal József	51	Hún mondakör	8
Garay János	54	Hunfalvy Pál	85
Gárdonyi Géza	95	Huszita biblia	13
Geleji Katona István	25		
Gergei (Gyergyai) Al-		I gricek	13
bert	20	Ilosvai Selymes Péter	19

	Lap
Iskolai dráma	30
Istvánffy Miklós	22
Istvánffy Pál	20
Jakab Ödön	88
Janus Pannonius	14
Jeremiádok	17
Joculatorok	13
Jókai Mór	75
Jósika Miklós b.	57
Juhász Gyula	92
Justh Zsigmond	78

Kaffka Margit	99
Káldi György	23
Karádi Pál	18
Karinthy Frigyes	98
Kármán József	39
Károli Gáspár	16
Katalin-legenda	12
Katona István	31
Katona József	50
Kazinczy Ferenc	40
Kemény János	29
Kemény Zsigmond b.	74
Kempis Tamás	10
Kerényi Frigyes	57
Kézai Simon	15
Király mondakör	8
Kis János	42
Kisfaludy Károly	48
Kisfaludy Sándor	45
Kiss József	90
Kóbor Tamás	98
Kódex-irodalom	10
Kohári István	27
Kolostori irodalom	10
Komáromi János	97
Komjáti Benedek	16
Komjáthy Jenő	72
Kosáryné, Réz Lola	99
Kossuth Lajos	84
Kosztolányi Dezső	92

	Lap
Kovács József	38
Kozma Andor	89
Kölcsey Ferenc	43
Königsbergi töredék	11
Kőrösi Csoma Sándor	60
Kőszegi Pál	27
Kövér Lajos	80
Krónikák	15
Krónikás énekek	18
Krúdy Gyula	98
Kuruc költészet	28
Kuthy Lajos	58

Lantosok	18
Legenda Aurea	10
Legendák	11
Lengyel Menyhért	100
Lévay József	70
Listius László	26
Lisznyai Kálmán	69
Liturgikus dráma	13
Lőrinczy György	97
Lukácsy Sándor	84

Madách Imre	8)
Magyari István	17
Magyaros iskola	36
Makai Emil	91
Mankóczy István	21
Margit-legenda	12
Mária-siralom,	
Ó-magyar	11
Mécs László	94
Méliusz Juhász Péter	17
Mészáros Ignác	31
Mikes Kelemen	29
Mikszáth Kálmán	94
Mindszenti Gábor	22
Misztérium-dráma	13
Molnár Ferenc	100
Mondolat	42
Móricz Zsigmond	98

	Lap
Nagy Ignác	56
Naiv eposzunk	9
Négyesy László	102
Németes iskola	38
Nemzeti Krónika	15
Népköltési gyűjtemé- nyek	61
Nyelvemlékeink	10
Nyelvrokonaink	6
Nyelvújítás	41
 Obernyik Károly	56
Oláh Gábor	93
Orczy Lőrinc b.	35
Ozorai Imre	17
Ősköltészet	7
 Pákh Albert	78
Palágyi Lajos	91
Pálffy Albert	78
Pálffyné, Gulácsy Irén	99
Pálóczi Horváth Ádám	37
Pannónia megvétele	14
Pápay Sámuel	46
Papp Ferenc	102
Pázmándi Horvát Endre	54
Pázmány Péter	23
Pécsi Simon	25
Péczeli József	36
Pekár Gyula	97
Példák	10
Pesti Mizsér Gábor	16
Petelei István	79
Péterfy Jenő	101
Petőfi Sándor	62
Petrőczy Kata Szidó- nia	27
Pintér Jenő	102
Polemikus dráma	17
Póli István	20

	Lap
Ponciánus	21
Pósa Lajos	88
Pray György	31
 Ráday Gedeon gr.	39
Rájni József	38
Rákosi Jenő	82
Rákosi Viktor	96
Ráskai Gáspár	20
Ráskai Lea	12
Rátkay László	84
Regösök	14
Reményik Sándor	94
Renaissance	14
Révai Miklós	38
Reviczky Gyula	72
Réz Lola, Kosáryné	99
Riedl Frigyes	102
Rimai János	27
Rozsnyai Dávid	27
Rusztán császárról	20
 Sajnovics János	31
Sajó Sándor	90
Salamon és Markalf	21
Salamon Ferenc	85
Sárosy Gyula	57
Schöppflin Aladár	102
Sebők Zsigmond	96
Semptei Névtelen	20
Sik Sándor	93
Simai Kristóf	31
Sírató énekek	14
Somló Sándor	83
Surányi Miklós	97
Sylvester János	16
 Szabács viadala	14
Szabolcska Mihály	88
Szabó Dezső	98
Szabó Mária	99
Szalay László	85

	Lap
Szalárdi János	29
Szarvas Gábor	86
Szász Károly	70
Szathmáry Károly, P. ...	79
Széchenyi István gr. ...	58
Székely József	69
Szélestey László	69
Szemere György	97
Szemere Miklós	57
Szemere Pál	42
Szenci Molnár Albert ...	24
Szendrei Névtelen	20
Szentjóni Szabó László	39
Széphistóriák	19
Szép Magelona	27
Szigeti József	80
Szigligeti Ede	79
Szilágyi és Hajmási ...	20
Szomory Dezső	100
Sztárai Mihály	18
Telegdi Miklós	17
Teleki László gr.	55
Temesvári Pelbárt	12
Tersánszky J. Jenő	99
Thaly Kálmán	28
Tihanyi alapítólevél ...	10
Tinódi Sebestyén	18
Toldi-monda	19
Toldy Ferenc	59
Toldy István	83
Tolnai Lajos	71
Tompai Mihály	68
Tormay Cécile	99

	Lap
Tóth Árpád	93
Tóth Ede	84
Tóth István	31
Tóth Kálmán	69
Tömörkény István	97
Új romantikusok	82
Vachott Sándor	57
Vadnay Károly	78
Vajda János	71
Vajda Péter	58
Válogató iskola	39
Vargha Gyula	89
Vas Gereben	77
Vásárhelyi András	12
Vásárhelyi daloskönyv ...	21
Verseggy Ferenc	39
Vértesi Arnold	79
Vidor Pál	84
Virág Benedek	38
Virágénekek	14
Vitéz János	14
Vitkovics Mihály	42
Voinovich Géza	101
Vörösmarty Mihály	52
Wesselényi Miklós b. ...	59
Zempléni Árpád	90
Zilahy Lajos	101
Zrinyi Miklós	25
Zsigmond Ferenc	102
Zsoltárköltészet	17

TUDOMÁNYOS ZSEBKÖNYVTÁR

1. *Földrajzi és statisztikai táblék.* Összeállította Niekmann A. és Péter J.
2. *Számítási példatár.* Irta Dr. Lévy Ede.
- 3-3a. *Latin nyelvtan.* Irta Dr. Schmidt Márton.
- 4-4a. b. *Magyar irodalom Története.* Irta Kéky Lajos.
5. *Görög nyelvtan.* Irta Dr. Schmidt Márton.
6. *Francia nyelvtan.* Irta Dr. Pröhle Vilmos.
- 7a. *Angol nyelvtan.* Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. *Római jog. I. Intitutiók.* Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. *Magyar nyelvtan.* Irta Gaal Mózes.
12. *Magyar stilisztika.* Irta Gaal Mózes.
13. *Magyar retorika.* Irta Gaal Mózes.
14. *A sík-trigonometria.* Irta Dr. Lévy Ede.
- 16a. b. *Magyarország oknyomozó története.* Irta Cseh Lajos.
17. *Kereskedelmi története.* Irta Dr. Stirling Sándor.
- 18-18a. *Egyetemes irodalomtörténet. I.* Irta Hamvas József.
- 19-19a. *Egyetemes irodalomtörténet. II.* Irta Hamvas József.
- 20-20a. b. *Egyetemes irodalomtörténet. III.* Irta Hamvas József.
- 22-22a. *Magyar poétika.* Irta Gaal Mózes.
23. *Planimétria példatárral.* Irta Dr. Lévy Ede.
24. *A római nemzet irodalomtörténete.* Irta Márton Jenő.
25. *Német nyelvtan.* Irta Albrecht János.
35. *Számítás.* Irta Dr. Lévy Ede.
- 36a. b. *Logarithmustáblák.* Összeállította Polikeit Károly.
- 37-38. *Magyarország őskora.* Irta Darnay Kálmán.
- 39-40. *Magyar büntetőjog.* Irta Dr. Atzél Béla.
- 41-42. *Bűnvádi perrendtartás.* Irta Dr. Atzél Béla.
- 48-49a. b. c. *Kis növényhatározó.* Irta Dr. Cserey Adolf.
50. *Stereometria.* Irta Dr. Lévy Ede.
- 51a. *Világtörténelem. I. rész. Ó-kor.* Irta Cseh Lajos.
- 52-53a. b. *Stilista.* Irta Boros Rudolf.
- 54a. *Levelező-gyorsírás.* Irta Bódogh János.
56. *Alkohimiai poétika.* Irta Dr. Gratz Gusztáv.
- 57-57a. *Magyar pénzügyi jog vázlat.* Irta Dr. Bartha Béla.
59. *Ethika.* Irta Dr. Somló Bódog.
- 61-61a. *Zeneműgósítás.* Összeállította Goll János.
- 63-64. *A román.* Irta Mihály József.
65. *Vita-gyorsírás.* Irta Bódogh János.
- 67-67a. *Világtörténelem. II. rész. Közép-kor.* Irta Cseh Lajos.
72. *Általános zenatan.* Irta Goll János.
- 77a. *Szervetlen kémia.* Irta Dr. Schwicker Alfréd.
- 78a. b. *Fizikai repetitorium. I.* Irta Dr. Lévy Ede.
79. *Szociológia.* Irta Dr. Somló Bódog.
80. *Logika.* Irta Dr. Schmidt Márton.
- 81a. b. *Fizikai repetitorium. II.* Irta Dr. Lévy Ede.
82. *Áruffizetési szokások.* Irta Matavovszky Béla.
84. *Kereskedelmi jog.* Irta Dr. Berényi Pál.
- 85a. b. *Fizikai repetitorium. III.* Irta Dr. Lévy Ede.
- 87-87a. *Lenyeghatározó.* Irta Dr. Cserey Adolf.
- 93a. *Szerves kémia.* Irta Schwicker Alfréd.
- 94a. b. c. *Világtörténelem III. Ujkor. Legutolsó kor.* Irta Cseh Lajos.
- 100a. *A magyar művelődés tört.* Irta Dr. Bartha József.
101. *Bevezetés a jog- és államtudományokba.* Irta Dr. Kuzs Béla.

TUDOMÁNYOS ZSEBKÖNYVTÁR

109. *Lélektan.* Irta Dr. Schmidt Márton.
 111. *Német helyesírás.* Irta Albrecht János.
 115a. *Algebrai példatár.* 2. kiad. Irta Dr. Lévy Ede.
 117—118. *Az állatok fejlődése.* I. rész. Irta Id. Dr. Perényi József.
 119—120. *Protestáns Egyházjog.* Irta Hörk József.
 121—123. *Gombaismer.* Irta Dr. Cserey Adolf.
 124. *Az állatok fejlődése.* II. rész. Irta Id. Dr. Perényi József.
 125—125a. *Építési-enciklopédia.* I. rész. Irta Lechner Jenő.
 126. *Az állatok fejlődése.* III. rész. Irta Id. Dr. Perényi József.
 129. *Építési enciklopédia.* III. rész. Irta Lechner Jenő.
 130a. *Építési enciklopédia.* IV. rész. Irta Lechner Jenő.
 131—132. *A növények természetrajza.* Irta Dr. Cserey Adolf.
 133. *Magyar közjog.* Irta Dr. Balogh Artur.
 134—135. *Az állatok természetrajza.* Irta Dr. Cserey Adolf.
 136. *A magyar bányajog vázlata.* Irta Dr. Katona Mór.
 137. *Kereskedelmi földrajz.* Irta Dr. Pataki Sándor.
 139. *Latin stílustika.* Irta Dr. Cserey József.
 144a. *Kereskedelmi aritmetika.* Irta Beresib Béla.
 147—148. *A magyar jelmez és fejlődése.* Irta Nemes M.
 151. *Közigazgatás.* Irta Dr. Balogh Artur.
 159—160a. b. *Könyvtétel.* Irta Trautmann Henrik.
 164. *Telekkönyv.* Irta Bedő Mór.
 168—169. *Kardvívás.* Irta Sebestyén Rajmund.
 174—177. *Magyarország népességi statisztikája.* Irta Dr. Kenéz Béla.
 178—179. *A kihágások könyve.* Magyarázta Dr. Atzél Béla.
 182—183. *Népszerű egészségügy.* Irta Dr. Barabás József.
 184—186. *Román nyelvtan.* Irta Cupcea Péter.
 187—188. *Pénzügytan.* Irta Dr. Kovács Gábor.
 189—191. *Ausztriai áll. magánjog.* Irta Dr. Atzél Béla.
 192—193. *Általános nyelvstudomány.* Irta Rubinyi Mózes.
 194. *Kereskedelmi válságok.* Magyarázta Dr. Atzél Béla.
 196—198. *A magyar képzőművészet tört.* Irta Miskowatzky Ernő.
 199—200. *A növénytan kifejezések ismertetése.* Irta Dr. Cserey Adolf.
 207. *Fizikai példatár.* I. sorozat. Összeáll. Dr. Lévy Ede.
 208. *Fizikai példatár.* II. sorozat. Összeáll. Dr. Lévy Ede.
 213—215. *A színjátás művészete.* Irta Dr. Hevesi Sándor.
 216—218. *Az előadás művészete.* Irta Dr. Hevesi Sándor.
 219. *Az idegrendszer és az érzékszervek szövettana.* Irta Dr. Péterfi Tibor.
 220. *A feminizmus.* Irta Wirker István.
 221. *Német levelező gyorsírás.* Irta Dr. Réti Hugó.
 222—223. *Önműködő kézi lövegyverek.* Irta Schneider A. Roland.
 224—225a. *Vasbetonszerkezetek.* Irta Müller Félix.
 226—227. *A fizika története.* Irta Baumgartner Alajos.
 228—231. *Polgári perrendtartás.* Irta Dr. Térfi Gyula.
 232—233a. b. *Módszeres világtörténelem.* Irta Horváth Jenő.

A hiányzó számok átmozgott új kiadásai alatt.